

Dziedzictwo niematerialne w krajobrazie kulturowo-przyrodniczym. Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu

Raport z badań i rekomendacje

Dziedzictwo niematerialne
w krajobrazie
kulturowo-przyrodniczym.
Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu

Raport z badań i rekomendacje

*Parafianom spycimierskim,
żyjącym i nieżyjącym,
którzy ukształtowali i kształtują dziedzictwo tej ziemi*

Seria Spycimierska
Tom drugi

Miejsko-Gminna
Biblioteka Publiczna
w Uniejowie

Dziedzictwo niematerialne
w krajobrazie
kulturowo-przyrodniczym.
Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu

Raport z badań i rekomendacje

Redakcja: Katarzyna Smyk

Uniejów–Wrocław 2022

Raport powstał w ramach projektu „Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego”.

Publikacja dofinansowana ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Koncepcja projektu, badań i raportu: Katarzyna Smyk i Andrzej Szoszkiewicz

Konsultacje i recenzje raportu:

dr hab. Anna Weronika Brzezińska, prof. UAM w Poznaniu

dr hab. Jacek Borzyszkowski, prof. WSB w Gdańsku

Redakcja językowa: Iwona Gutowska/Smartlink.pl

Korekta: Agata Rokita/Smartlink.pl

Projekt okładki i skład: Maciej Pachowicz/Smartlink.pl

Druk: Drukarnia Drukma Sp. j.

Fotografia na okładce: Człopy, Katarzyna Smyk, 2021

Wydanie I

Nakład: 200 szt.

Wydawca:

Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Uniejowie

ul. Kościelnicka 8/10

99-210 Uniejów

tel. 63 288 80 77

e-mail: biblioteka@uniejow.pl

www.mgbpuniejow.naszabiblioteka.com

Współwydawca:

Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

ul. Fryderyka Joliot-Curie 12

50-383 Wrocław

tel. 71 375 75 83

Polskie
Towarzystwo
Ludoznawcze

ISBN 978-83-958812-2-0 (druk)

978-83-958812-3-7 (online pdf)

978-83-64465-57-4 (druk)

978-83-64465-58-1 (online pdf)

© Copyright for this edition by Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Uniejowie

Spis treści

WPROWADZENIE / 11

Rozdział 1

Krajobraz kulturowo-przyrodniczy spycimierskiego dziedzictwa niematerialnego – atuty, bariery, badania i otwarcie perspektyw – *Katarzyna Smyk* / 13

- 1.1. Założenia projektu „Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego” (2021–2022) / 13
- 1.2. Podejście holistyczne do dziedzictwa. Kategoria krajobrazu kulturowego (rekonesans) / 15
- 1.3. Krajobraz kulturowo-przyrodniczy najbliższego otoczenia Spycimierza / 18
- 1.4. Interdyscyplinarność badań i integracja interesariuszy dziedzictwa / 20
- 1.5. Układ tomu / 23
- 1.6. Podziękowania / 28

Rozdział 2

Dziedzictwo kulturowe gminy Uniejów z perspektywy samorządu – *Józef Kaczmarek, Agnieszka Owczarek* / 29

- 2.1. Poszerzamy horyzonty / 30
- 2.2. Uniejów – dziewięć wieków historii / 30
- 2.3. Bogactwo z głębi ziemi / 31
- 2.4. Niematerialne równie cenne / 32
- 2.5. Potencjał mądrze wykorzystany / 33
- 2.6. Krajobraz służący ludziom / 33
- 2.7. Nowe szanse i wyzwania / 36

CZĘŚĆ I. EKSPERTYZY / 39

Rozdział 3

Środowisko geograficzne Spycimierza – *Bogdan Włodarczyk, Michał Duda* / 41

- 3.1. Położenie geograficzne / 41

- 3.2. Budowa geologiczna / 44
- 3.3. Ukształtowanie terenu / 45
- 3.4. Klimat i wody / 46
- 3.5. Fauna, flora i ochrona przyrody / 49
- 3.6. Struktura osadnicza / 50

Rozdział 4

Walory przyrodnicze parafii Spycimierz – Anna Pająk-Kowalska / 53

- 4.1. Formy ochrony przyrody / 54
- 4.2. Chronione gatunki / 56
- 4.3. Nowe nasadzenia w Spycimierzu / 60
- 4.4. Park zamkowy w Uniejowie / 60
- 4.5. Pomniki przyrody w okolicach Spycimierza / 62

Rozdział 5

Historia wsi parafii Spycimierz – Tomasz Wójcik / 63

- 5.1. Historia wsi Spycimierz / 63
 - 5.1.1. Okres średniowieczny / 63
 - 5.1.2. Spycimierz w czasach nowożytnych / 67
 - 5.1.3. Spycimierz w XIX i XX wieku. Czasy współczesne / 68
- 5.2. Człopy / 73
- 5.3. Folwark i wieś Zielenin (Zielenin) / 74
- 5.4. Spycimierz-Kolonia / 75
- 5.5. Człopki, Kaczka, Leśnik – osadnictwo olęderskie / 76
 - 5.5.1. Człopki / 76
 - 5.5.2. Leśnik (Leśnik – Olendry) / 77
 - 5.5.3. Kaczka / 77

Rozdział 6

Budowa kościoła w Spycimierzu jako proces tożsamościotwórczy – Magdalena Ziółkowska / 79

- 6.1. Kierunki konstruowania tożsamości społecznej / 79
- 6.2. Wspólnota parafialna jako wspólnota lokalna / 84

Rozdział 7

Spycimierskie krzyże i kapliczki – Jolanta Dragan, Katarzyna Smyk / 87

- 7.1. Różnorodność form małej architektury sakralnej w parafii Spycimierz – próba systematyzacji / 88
- 7.2. Rzeźby, oleodruki, inskrypcje, lokalizacja, wykonawcy / 94
- 7.3. Otoczenie krzyży i kapliczek – rośliny i ogrodenia / 96
- 7.4. Motywacje ustawienia krzyża lub kapliczki / 98
- 7.5. Praktyki przy krzyżu lub kapliczce / 102
- 7.6. „Dla mnie to jest skarb” – podsumowanie / 103

Rozdział 8

Pamięć o budowniczych kościoła w Spycimierzu i ich roli integrującej społeczność parafian – Magdalena Kwiecińska / 105

- 8.1. Kategoria pamięci społecznej w świetle *Konwencji UNESCO 2003* / 106
- 8.2. Budowniczowie kościoła w Spycimierzu – liderzy i depozytariusze / 109
- 8.3. Czas linearny – czas cykliczny / 112

Rozdział 9

Trasy procesji Bożego Ciała w Spycimierzu – próba rekonstrukcji – Tomasz Wójcik / 115

- 9.1. W poszukiwaniu początków tradycji / 115
- 9.2. Zmienność trasy procesji – próba ustalenia zasad / 117
- 9.3. Rekonstrukcja tras procesji Bożego Ciała w Spycimierzu od końca lat 60. XX wieku do współczesności / 120

Rozdział 10

Spoleczne Archiwum Spycimierskie (SAS) – idea, cele i metodologia – Arkadiusz Jełowicki / 123

- 10.1. Potrzeba ochrony tradycji / 123
- 10.2. Idea archiwów społecznych / 125
- 10.3. Idea Społecznego Archiwum Spycimierskiego / 126
- 10.4. Cele SAS / 127
- 10.5. Metodologia prac SAS / 128
- 10.6. SAS jako realizacja założeń metodologicznych / 130

10.7. Aneks / 133

10.7.1. Karta jednostki archiwalnej Społecznego Archiwum Spycimierskiego (SAS) / 133

10.7.2. Instrukcja wypełniania karty jednostki archiwalnej / 133

Rozdział 11

Dziedzictwo niematerialne jako produkt turystyki zrównoważonej – Jacek Janowski / 137

11.1. Dziedzictwo niematerialne – definicja i specyfika / 139

11.2. Produkt turystyczny i turystyka zrównoważona w aspekcie dziedzictwa niematerialnego / 142

11.3. Wpływ dziedzictwa niematerialnego na turystykę – przykład szopkarstwa krakowskiego i wikliniarstwa w Rudniku nad Sanem / 143

11.4. Tradycja Bożego Ciała w Spycimierzu a zintegrowany produkt turystyczny / 147

Rozdział 12

Opinie społeczności lokalnej i odwiedzających dotyczące rozwoju turystyki w Spycimierzu – Marzena Makowska-Iskierka, Jolanta Latosińska / 151

12.1. Metodologia badań / 151

12.2. Opinie mieszkańców o propozycjach rozwoju turystyki w miejscowości / 153

12.3. Opinie odwiedzających o propozycjach produktów turystycznych Spycimierza / 156

12.4. Opinie i działania przedstawicieli władz samorządowych oraz lokalnych podmiotów wsparcia dotyczące dalszego rozwoju miejscowości / 162

Rozdział 13

Koncepcja produktu turystyki zrównoważonej Spycimierza – Beata Krakowiak, Jolanta Wojciechowska / 165

13.1. Turystyka zrównoważona / 165

13.2. Definicja i kategorie produktu turystycznego / 170

13.3. Produkty proste (rzecz, usługa) / 173

13.4. Produkty złożone (wydarzenie, impreza/pakiet) / 179

13.5. Produkt w ujęciu przestrzennym (obiekt, szlak, obszar) / 181

Rozdział 14

Czy tradycja może być markowa? Przykład Spycimierskiego Bożego Ciała – Andrzej Szoszkiewicz / 187

14.1. Marka – co to właściwie jest? / 188

14.2. Marka a dziedzictwo kulturowe / 189

14.3. Marka „Spycimierskie Boże Ciało” / 191

14.4. Marka polska i marka światowa / 194

14.5. Praktyczne porady dla depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego / 199

CZĘŚĆ II. REKOMENDACJE / 201**Rozdział 15**

Idea i metodyka przygotowania rekomendacji działań ochronnych procesji Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego – Katarzyna Smyk / 203

15.1. Rekomendacje – od kogo, dla kogo i po co? / 203

15.2. Zakresy i logika rekomendacji / 204

Rozdział 16

Zestawienie rekomendacji działań służących ochronie procesji Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego – oprac. Katarzyna Smyk / 209

Bibliografia / 233

Źródła / 233

Opracowania / 241

Noty o autorach / 255

Summary / 261

WPROWADZENIE

Rozdział 1

Krajobraz kulturowo-przyrodniczy spycimierskiego dziedzictwa niematerialnego – atuty, bariery, badania i otwarcie perspektyw

1.1. Założenia projektu „Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego” (2021–2022)

Projekt „Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego”, finansowany przez Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu w ramach programu „Kultura ludowa i tradycyjna” w latach 2021–2022¹, jest kontynuacją dwóch projektów realizowanych w parafii Spycimierz w latach 2018–2020². Ich zwieńczeniem była publikacja *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* wydana w 2020 roku (Smyk 2020) i zawiera-

¹ Realizacja projektu: Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Uniejowie, kierownik – dyr. MGBP Beata Szymczak, koncepcja – Katarzyna Smyk i Andrzej Szoszkiewicz, koordynacja merytoryczna – Katarzyna Smyk.

² W 2018 roku – projekt „Tradycja Bożego Ciała w Spycimierzu – pamięć i promocja” (program „Kultura – Interwencje 2018. EtnoPolska”; NCK, MKiDN), realizowany w porozumieniu z Miejsko-Gminną Biblioteką Publiczną w Uniejowie. W latach 2019–2020 – projekt „Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu – ochrona i wzmacnianie tradycji” (program MKiDN „Kultura ludowa i tradycyjna”), realizowany przez Miejsko-Gminną Bibliotekę Publiczną w Uniejowie. Szerzej o projektach zob. Smyk, Włodarczyk, Jełowicki 2020b: 18–28).

jąca niemal 340 szczegółowych rekomendacji, jakie sformułowali badacze i autorzy dziewięciu ekspertyz zamieszczonych w tym tomie (Smyk 2020: 183–224). W toku konsultacji społecznych i porad depozytariusze wraz z władzami gminy Uniejów zdecydowali się zająć w kolejnych dwóch latach – w modelu partycypacyjnym – zasadniczo trzema zakresami: (1) koncepcją oferty edukacyjnej powstającej w Spycimierzu instytucji kultury o charakterze edukacyjno-wystawienniczym pod nazwą Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”, (2) koncepcją związaną z tym Centrum spycimierskiego produktu turystyki zrównoważonej, którego bazą jest dziedzictwo niematerialne, oraz (3) zbudowaniem podstaw Społecznego Archiwum Spycimierskiego. Koordynator merytoryczny projektu, dr hab. Katarzyna Smyk, prof. UMCS, dla takich założeń zakreśliła podbudowę teoretyczną i metodologiczną – ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego. Całości tego procesu przyświecają idee *Konwencji UNESCO* z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego³.

W ten sposób projekt stał się pionierski, gdyż nie została do tej pory w Polsce metodycznie, systematycznie, interdyscyplinarnie i partycypacyjnie opracowana ani wdrożona praktyka ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego wraz z otoczeniem społeczno-przyrodniczo-kulturowym. Wypracowanie nowego wzoru ochrony oraz wzmocnienie potencjału depozytariuszy Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu odbyło się poprzez działania ukierunkowane na integrację wspólnoty parafian, nawiązanie i zacieśnienie relacji z podmiotami zewnętrznymi, zdobywanie wiedzy i umiejętności, podnoszenie świadomości, a także na kontynuację dotychczasowych i wypracowywanie nowych form ochrony tradycji spycimierskiego Bożego Ciała w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego.

Doniosłość działań realizowanych w ramach projektu podkreśla też wpis tradycji układania kwietnych dywanów w Spycimierzu (wraz z czterema miejscowościami Opolszczyzny: Klucz, Olszowa, Zalesie Śląskie i Zimna Wódka) na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości*, prowadzoną przez UNESCO. Odbyło się to

³ Adresy aktów prawa – zob. *Bibliografia* na końcu tomu.

w trakcie realizacji projektu – w grudniu 2021 roku. Wpis ten, będący oczywiście wielkim wyróżnieniem dla parafian i pozostałych interesariuszy spycimierskiego dziedzictwa niematerialnego, stanowi też – i będzie stanowił w bliskiej i dalszej przyszłości – ogromne wyzwanie. Depozytariusze, czyli mieszkańcy parafii Podwyższenia Krzyża Świętego w Spycimierzu, stanowią wspólnotę lokalną, obejmującą wieś parafialną (gdzie lokowany jest kościół parafialny i gdzie odbywa się procesja Bożego Ciała) oraz wsie Spycimierz-Kolonia, Zieleń, Człopy, Leśnik i Kaczka (łącznie 850 mieszkańców wg wykazu GUS, chociaż parafianie mówią o realnie 600 osobach). Depozytariusze od niemal dwóch stuleci układają szerokie na półtora-dwa metry kwietne kobierce na całej prawie dwukilometrowej trasie procesji Bożego Ciała. Na czele wspólnoty depozytariuszy stoi Parafialne Stowarzyszenie „Spycimierskie Boże Ciało” (była prezes – Maria Pełka, obecna – Joanna Winnicka), które wraz z księdzem proboszczem Dariuszem Ziemiakiem, przy wsparciu instytucji gminnych (Urząd Miasta w Uniejowie, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Uniejowie), władz lokalnych (burmistrz i rada miejska) oraz ekspertów, w imieniu wspólnoty i z jej jak najszerszym udziałem, skupia się na działaniach służących zachowaniu, promocji, wzmocnieniu i ochronie spycimierskiej tradycji. Depozytariusze są świadomi odpowiedzialności, jaka na nich spoczywa w związku z wpisem procesji na listy dziedzictwa niematerialnego, dlatego od 2018 roku dbają o wysoką wspólnotową świadomość idei ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z wytycznymi *Konwencji UNESCO* z 2003 (wraz z dyrektywami operacyjnymi). Dlatego również badacze oraz autorzy ekspertyz i rekomendacji pracowali z poczuciem odpowiedzialności za wspólnotę parafian-depozytariuszy i za trwałość ich niematerialnego dziedzictwa.

1.2. Podejście holistyczne do dziedzictwa. Kategoria krajobrazu kulturowego (rekonesans)

Preambuła *Konwencji UNESCO* z 2003 roku zawiera zapis przypominający, „że istnieje daleko idąca współzależność między niematerialnym i materialnym dziedzictwem kulturowym oraz dziedzictwem naturalnym”

(*Konwencja 2003*, preambuła). Z tego względu środowisko zajmujące się ochroną dziedzictwa wielokrotnie formułowało postulat fundamentalny dla kształtowania systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce: konieczność integralnego i holistycznego podejścia do ochrony dziedzictwa. Ważne jest – jak określiła to Katarzyna Zalaszińska w trakcie debaty na Ogólnopolskiej Konferencji Kultury w 2017 roku – by nie popełnić błędu, który zrobiły inne państwa (np. Rumunia), doprowadzając do rozerwania porządków materialnego i niematerialnego, a raczej myśleć o rozwiązaniu całościowym na wzór francuski, gdzie w ramach jednej ustawy – kodeksu dziedzictwa z 2004 roku – chronione są archiwa, biblioteki, muzea, dziedzictwo archeologiczne, zabytki, dziedzictwo o walorach architektonicznych, dziedzictwo niematerialne. Tymczasem – jak przypomina K. Zalaszińska – istotą ochrony dziedzictwa jest ochrona wartości niematerialnych, przy czym można mówić co najwyżej o nośniku, którym w przypadku materialnego dziedzictwa jest materia, a w przypadku niematerialnego – człowiek, co trudniej już uchwycić i chronić. Inne są narzędzia i mechanizmy stosowane do obu kategorii, ale rozerwanie porządków jest niekorzystne dla całości⁴. Pisząc zaś o trendach w ochronie, Hanna Schreiber w 2014 roku zauważyła, że „[m]yślmy już dzisiaj w kategoriach całego systemu, a nie pochylamy się tylko nad pojedynczym elementem dziedzictwa. Nastąpiło przejście od myślenia w kategoriach elementu: »dobro kultury« do całościowo rozumianego »dziedzictwa«, a wreszcie do systemowo traktowanej »kultury«” (Schreiber 2014: 160). Zintegrowane podejście do dziedzictwa promują też i zalecają dokumenty Unii Europejskiej, w tym przede wszystkim Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (COM(2014) 477 final) z 2014 roku oraz Opinia Europejskiego Komitetu Regionów – *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* z 2015 roku. W Komunikacie czytamy o zwrocie krajobrazowym: „Rozpoczął się już proces zmian funkcjonowania sektora dziedzictwa kulturowego tak, aby możliwe było

⁴ Zob. dyskusję: *Ochrona dziedzictwa kulturowego – zadania, priorytety, narzędzia – Panel III*, na kanale YouTube *Ogólnopolska Konferencja Kultury*, <https://www.youtube.com/watch?v=oi3R7AH1bBc>, dostęp: 24.08.2022.

stawienie czoła nowym wyzwaniom. Działania w zakresie ochrony są w coraz większej mierze ukierunkowywane na zachowanie i podkreślenie walorów całości krajobrazu kulturowego niż odrębnego obiektu, a także coraz bardziej koncentrują się na człowieku” (Komunikat 2014: 6).

Dlatego najważniejszym obszarem namysłu autorów koncepcji projektu i rozdziałów niniejszego tomu stało się miejsce ochrony dziedzictwa niematerialnego – tradycji Bożego Ciała – w systemie ochrony całego dziedzictwa parafii Spycimierz. A do tego potrzeba najpierw uchwycić pojęcie przestrzeni kulturowej, w której łączyć się będą elementy materialne i niematerialne wraz z kontekstem krajobrazu kulturowego.

Katarzyna Piotrowska-Nosek w komentarzu do *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku podkreśla: „Bardzo ważnym uzupełnieniem definicji dziedzictwa podlegającego ochronie na mocy konwencji było uznanie w 1992 r. krajobrazu kulturowego jako osobnej grupy dóbr wpisywanych na Listę światowego dziedzictwa. Krajobraz kulturowy, będący »wspólnym dziełem przyrody i człowieka«, jest »miejscem zabytkowym« w rozumieniu art. 1 konwencji z 1972 r., w związku z tym jest traktowany jako dziedzictwo kulturowe. Zgodnie z przyjętą w wytycznych operacyjnych definicją, krajobraz kulturowy jest »ilustracją ewolucji społeczności ludzkiej i osadnictwa na przestrzeni czasu, zachodzącej pod wpływem ograniczeń fizycznych i/lub możliwości, jakie zapewnia środowisko naturalne oraz pod wpływem nakładających się sił społecznych, ekonomicznych i kulturowych zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych« (wytyczne operacyjne, WHC. 13/01, § 47 oraz załącznik 3). [...] Konwencja z 1972 r. była pierwszym instrumentem prawa międzynarodowego obejmującym zagadnienia ochrony krajobrazów kulturowych, a wpis na Listę światowego dziedzictwa jest jedyną międzynarodową formą jego ochrony” (Piotrowska-Nosek 2014). Również K. Zalasińska w komentarzu do obowiązującej w Polsce *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z 2003 roku zaznacza, że krajobraz kulturowy został w ustawie zakwalifikowany jako konkretna, osobna kategoria zabytku nieruchomego, mająca formę „ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej”, z osobną formą ochrony, jaką jest park kulturowy (Zalasińska 2020: Art. 6).

W parafii Spycimierz i w gminie Uniejów nie mamy krajobrazu kulturowego w tak ścisłym rozumieniu, dlatego na potrzeby projektu i niniejszej publikacji pozwoliliśmy sobie na poluzowanie tej definicji. W krajobrazie kulturowym widzimy raczej „odbicie długotrwałych relacji między ludźmi i ich środowiskiem życia, źródło znaczeń, symboli i skojarzeń” (Bernat 2011: 11). Nieco szerzej traktujemy też definicję K. Zalasińskiej: „krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka” (Zalasińska 2020: Art. 3).

1.3. Krajobraz kulturowo-przyrodniczy najbliższego otoczenia Spycimierza

Krajobraz kulturowo-przyrodniczy, w jakim zrodziło się około 200 lat temu i funkcjonuje do dziś spycimierskie Boże Ciało z tradycją kwietnych dywanów, obejmuje obszar wychodzący poza granice administracyjne jednej gminy, a nawet jednego powiatu i województwa. Historycznie i kulturowo parafia spycimierska związana jest z regionem spycimiersko-uniejowskim i gminą Uniejów, choć jedna ze wsi – Leśnik – należy do sąsiedniej gminy Poddębice. Pod względem przyrodniczym i krajobrazowym Spycimierz leży w Dolinie Środkowej Warty, rozciągającej się w województwach łódzkim i wielkopolskim. Tak zakrojony obszar ma potencjał spajania działań wielu wspólnot, niezależnie od podziałów administracyjnych. Wpisuje się to w ideę zrównoważonego rozwoju, promowaną przez UNESCO i *Konwencję* 2003, wspierającą zjawiska kulturowe funkcjonujące na poziomie ponadlokalnym, budujące platformę współpracy na poziomie regionalnym, z szacunkiem dla wszystkich przejawów lokalności.

Krajobraz kulturowo-przyrodniczy spycimierskiego Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów można opisać w kilku aspektach:

- pod względem religijnym: Boże Ciało to przede wszystkim święto kościelne, ważna dla parafian i Kościoła katolickiego uroczystość religijna, dlatego pierwszoplanowym elementem

kontekstu kulturowego jest wymiar sakralny i religijny. Z tego powodu ochronie tradycji kwiatnych dywanów sprzyjać będzie kompleksowa (dotycząca wymiaru materialnego i wartości niematerialnych) ochrona kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Spycimierzu oraz małej architektury sakralnej (krzyży, kapliczek, cmentarza) wraz z praktykami (np. nabożeństwa majowe, święcenie pokarmów, wianków, bukietów itd.). Ważnym kontekstem kulturowym są również inne święta kościelne i parafialne, jak: odpust, Boże Narodzenie, Wielkanoc, formy kultu Jana Pawła II, św. Floriana – patrona strażaków itd.;

- pod względem kulturowym: tak samo ważna, jak mała architektura sakralna, wydaje się przestrzeń wierzeniowa parafii, z opowieściami o objawieniach, cudach, wyjątkowych miejscach, gdzie straszło itd. Do kontekstu kulturowego zaliczyć należy również takie tutejsze tradycje, jak tkactwo, plecionkarstwo, plastyka obrzędowa, plastyka zdobnicza, dziewiarstwo domowe, tradycyjne budownictwo i liczne dziedziny rzemiosła, kolędowanie, zapusty itd., które trwają w praktyce społecznej lub przynajmniej w społecznej pamięci;
- pod względem historycznym: parafia spycimierska historycznie i kulturowo związana jest z gminą Uniejów o przebożatej historii (Szymczak 2021), a zatem spycimierskie święto i światopogląd parafian ukształtowane zostały przez wielowiekową historię ich ziemi. Dlatego w ochronie elementu dziedzictwa niematerialnego koniecznie trzeba wziąć pod uwagę aspekt historyczny w wymiarze co najmniej gminy, na której obszarze stoi XIV-wieczny Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich i kolegiata w Uniejowie. Ważne są wyniki licznych badań archeologów, kolekcje zabytków archeologicznych znalezione na terenie wsi Spycimierz, a także wpływ II wojny światowej na losy parafian;
- pod względem przyrodniczym i krajobrazowym: Spycimierz leży w Dolinie Środkowej Warty, na terenie parafii znajduje się zaś uroczysko „Zieleń”. Przygotowane na Boże Ciało kwiatne dywany są bezpośrednim odzwierciedleniem zasobów

środowiska geograficznego i przyrodniczego (kwiaty, krzewy, drzewa, piasek), dlatego ochrony dziedzictwa niematerialnego nie można oddzielać od przyrody, włącznie z ciepłymi źródłami w Uniejowie i walorami przyrodniczymi Doliny Środkowej Warty. Położenie geograficzne i przyroda przyczyniły się do rozwinięcia na tym obszarze rybołówstwa, hodowli owiec, tkactwa z lnu i wełny, budownictwa z miejscowego kamienia – opoki;

- pod względem turystycznym: ochrona tradycji Bożego Ciała wymaga zarządzania w sposób zrównoważony ruchem turystycznym, znacznym w gminie Uniejów i nasilającym się w parafii w dniu Bożego Ciała (np. w 2019 roku naliczono w Spycimierzu około 22,5 tysiąca gości, co stanowi więcej niż 60-krotną przewagę odwiedzających nad stałymi mieszkańcami wsi; w 2022 roku odnotowano już 50 tysięcy gości). Taka tendencja domaga się kształtowania przez parafian całorocznej oferty turystycznej w powiązaniu z ofertą całej gminy.

1.4. Interdyscyplinarność badań i integracja interesariuszy dziedzictwa

Wobec tak rozumianego kontekstu krajobrazowo-kulturowego tradycji spycimierskiej wdrożono podejście interdyscyplinarne, stąd udział – prócz depozytariuszy – badaczy różnych dziedzin, w tym antropologów kultury, folklorystów, etnografów, geografów, przyrodników, historyków, historyków kultury, heritologów, a także praktyków zajmujących się m.in. edukacją w zakresie ochrony dziedzictwa, tworzeniem produktów turystycznych, wizerunku, archiwów itd. Również te dwa wymiary – badawczy i praktyczny – były w projekcie tak samo mocno obecne. Jeśli chodzi o wymiar badawczy, to badania terenowe zostały przeprowadzone przez zespoły naukowców: etnograficzny, społeczno-przestrzenny i jednoosobowy historyka.

Zespół do badań etnograficznych pracował pod kierunkiem K. Smyk w składzie: dr hab. Magdalena Ziółkowska, prof. UAM, dr Magdalena Kwecińska i mgr Alicja Baczyńska-Hryhorowicz (etnologowie, socjo-

log kultury i folklorysta). Przeprowadził on badania terenowe w czterech zakresach tematycznych, w oparciu o specjalnie przygotowane kwestionariusze, a następnie opracował te materiały i przygotował je do archiwizacji. Temat 1 – 10 wywiadów: historia budowy kościoła, jego wystroju, budowniczych i społecznego zaangażowania w powstawanie świątyni, postaci ważne dla tożsamości parafian (np. o Florian Pełka, św. Jan Paweł II); Temat 2 – 13 wywiadów: krzyże, kapliczki w parafii (wraz z kapliczkami w elewacjach domów) oraz miejsca pamięci i związane z wierzeniami. Temat 3 – 10 wywiadów: wstępne zinventaryzowanie tradycji (m.in. tkactwo, rybołówstwo, kulinaria, plastyka obrzędowa, budownictwo, twórcy, obrzędowość doroczna i rodzinna, twórczość artystyczna), czyli kolejnych elementów niematerialnego dziedzictwa wspólnoty jako jej kulturowego potencjału.

Zespół do badań społeczno-przestrzennych pracował pod kierunkiem dr. hab. Bogdana Włodarczyka, prof. UŁ w składzie: dr hab. Ewa Szafrąńska, prof. UŁ, dr hab. Jolanta Latosińska, prof. UŁ, dr Beata Krakowiak, dr Marzena Makowska-Iskierka i mgr Michał Duda oraz studenci I roku uzupełniających studiów magisterskich na kierunku turystyka i rekreacja na Wydziale Nauk Geograficznych UŁ. W dniach 1–5 czerwca 2021 roku przeprowadzono w Spycimierzu badania terenowe obejmujące obserwację uczestniczącą, inwentaryzację, dokumentację fotograficzną, wywiady z odwiedzającymi miejscowość pod kątem potencjału turystycznego w celu opracowania koncepcji produktu turystycznego Spycimierza. W październiku 2021 roku, podczas V Seminarium Spycimierskiego, odbyły się warsztaty oraz zbadano opinie mieszkańców na temat potrzeb i możliwości rozwoju turystyki w miejscowości. W pierwszym kwartale 2022 roku pozyskano opinie potencjalnych podmiotów wsparcia lokalnego i regionalnego na temat funkcjonowania miejscowości i powstającego tu centrum edukacyjnego w sferze turystyki (wywiady, obserwacje i kwerendy).

Badania terenowe przeprowadził historyk mgr Tomasz Wójcik, pozyskując w 2021 roku siedem wywiadów z parafianami i księżmi na temat tras procesji Bożego Ciała.

Wszystkie badania poprzedzone były szeregiem kwerend archiwalnych i bibliotecznych, zakończyły się zaś przygotowaniem materiałów

do archiwizacji i wykorzystaniem ich w pracy nad ekspertyzami i rekomendacjami, składającymi się na niniejszy tom.

Jeśli chodzi o wymiar praktyczny, to w trakcie realizacji projektu ukształtowana została platforma współpracy uczestników kulturowego i przyrodniczego ekosystemu, w jakim funkcjonuje spycimierskie Boże Ciało. Nawiązano współpracę z instytucjami i organizacjami związanymi z dziedzictwem materialnym, takimi jak: PGK „Termy Uniejów” Sp. z o.o. zarządzające zabytkowym zamkiem i parkiem w Uniejowie, kolegiata Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Uniejowie, Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury mieszczący się w zabytkowym dworku w Uniejowie, Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna mieszcząca się w zabytkowej plebanii w Uniejowie, Koło Łowieckie „Gęgawa” w Uniejowie, Leśnictwo Uniejów i Nadleśnictwo Turek zarządzające i opiekujące się terenami leśnymi w gminie, Nadleśnictwo Poddębice, na terenie którego wyznaczono Nadwarciański Obszar Chronionego Krajobrazu oraz sieć Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty”. Ci interesariusze dziedzictwa niematerialnego spotykali się z parafianami, księdzem proboszczem ze Spycimierza, władzami gminy i prawnikami urzędu gminy podczas debat, warsztatów, wykładów, odczytów i konsultacji społecznych.

W ramach działań praktycznych zaczęło funkcjonować Społeczne Archiwum Spycimierskie, które budują depozytariusze i dr Jędrzej Kałużny, według zasad wypracowanych podczas konsultacji i warsztatów wspólnie z dr. Arkadiuszem Jełowickim. Opracowano też pod kierunkiem A. Szoszkieвича identyfikację wizualną Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”, czemu towarzyszył szereg konsultacji społecznych w gronie depozytariuszy. W oparciu o opublikowane w niniejszym tomie wyniki badań etnograficznych, społeczno-przestrzennych i historycznych zaplanowano na koniec projektu – jesień 2022 roku – zaprezentowanie wypracowanej koncepcji produktu turystyki zrównoważonej. Przed przyszłymi pracownikami Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” stanie zaś zadanie przygotowania założeń oferty edukacyjnej, co ma umożliwić lektura tego tomu.

1.5. Układ tomu

Publikację rozpoczyna wprowadzenie przygotowane przez redaktorkę tomu, po którym mieści się tekst Józefa Kaczmarka, burmistrza Uniejowa, i Agnieszki Owczarek, pracownicy Działu promocji Urzędu Miasta Uniejów. Przedstawiają w nim dziewięć wieków historii Uniejowa, bogactwo naturalne w postaci złóż wód termalnych i niematerialne dziedzictwo wpisane na *Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* UNESCO. Przybliżają zasady otwarcia zasobów kulturowych na przedsiębiorczość i turystykę, a także podkreślają znaczenie partycypacji mieszkańców we wszystkich procesach dotyczących dziedzictwa. Prezentują również przyświecający gminie cel, którym jest uwrażliwienie społeczności na to, że kultywowanie dziedzictwa to zachowanie tożsamości lokalnej, integralności społecznej oraz ciągłości kulturowej, a troska o dziedzictwo jest jednocześnie walką o człowieka kultury, osadzonego w tradycji i ceniącego sobie ponadczasowe wartości o charakterze duchowym i niematerialnym.

Na część pierwszą składa się 12 rozdziałów-ekspertyz, a rozpoczyna ją rozdział autorstwa B. Włodarczyka i M. Dudy z Uniwersytetu Łódzkiego, zatytułowany *Środowisko geograficzne Spycimierza*. Autorzy opisują Spycimierz jako wieś leżącą na zachodnim brzegu Warty, około pół kilometra od brzegów koryta, nad niewielkim ciekim Siekiernikiem, płynącym po terasie zalewowej. Komunikacyjnie wieś jest bardzo dobrze dostępna, co związane jest z bliskością autostrady A-2 (10 km, węzeł Dąbie), drogi krajowej 72 (2 km) oraz dróg wojewódzkich nr 469 i 473 (5 km). W podłożu występują skały wapienno-margliste pochodzenia morskiego z kredy górnej. Były one eksploatowane i wykorzystywane gospodarczo, dlatego można je spotkać w ścianach domów i budynków gospodarskich. Wskaźnik agroklimatu dla Spycimierza wynosi 94 (w skali do 100), co może wskazywać na korzystny czynnik sprzyjający uprawie kwiatów w okolicy. Przypominają, że Spycimierz jest wsią o genezie wczesnośredniowiecznej, a zarazem klasycznym, historycznym przykładem wielodrożnicy, czyli miejscowości charakteryzującej się nieregularną strukturą zabudowy i skomplikowanym rozkładem działek. To unikalny relikw osadnictwa

z czasów wczesnofeudalnych, który stanowi cenny element wiejskiego krajobrazu kulturowego w centralnej Polsce.

Anna Pająk-Kowalska z Urzędu Miasta Uniejów w rozdziale *Walory przyrodnicze parafii Spycimierz* podejmuje analizę występujących na tym terenie obszarów chronionych, bogatej fauny i flory, umożliwiając zapoznanie się z bogactwem przyrody Spycimierza. Píše o świecie bioróżnorodności miejscowości i jej bliskiego sąsiedztwa. Szczegółowy opis występujących roślin i zwierząt jest niewątpliwą formą edukacji ekologicznej dla osób pragnących pogłębić wiedzę z zakresu przyrody. Wskazanie aspektów środowiskowych w tomie pomoże w zrozumieniu różnych procesów występujących w ekosystemie i ułatwi postrzeganie natury oczami przyrodnika.

Nauczyciel historii z Uniejowa i przewodniczący Rady Miejskiej w Uniejowie, T. Wójcik, jest autorem rozdziału *Historia wsi parafii Spycimierz*. Celem tego przeglądowego tekstu jest przedstawienie historii wsi parafii Spycimierz w świetle wyników najnowszego dorobku historiografii. W syntetyczny sposób autor przedstawia dzieje wsi parafii Spycimierz: Spycimierza, a także Człop i ich części – osady Człopki, wsi Zieleń, Spycimierz-Kolonia oraz Kaczka i Leśnik, zwracając uwagę na różne formy osadnicze. W przypadku wsi o najdłuższych dziejach – Spycimierza – autor proponuje periodyzację historii miejscowości.

Rozdział szósty, autorstwa M. Ziółkowskiej z UAM, *Budowa kościoła w Spycimierzu jako proces tożsamościotwórczy*, dotyczy wskazania możliwych kierunków konstruowania tożsamości lokalnej związanych z budową świątyni w Spycimierzu. Procesy tożsamościotwórcze powiązane są z szeregiem takich czynników, jak doświadczenia jednostek w życiu społecznym, ścieżka edukacyjna czy wspólnotowe tworzenie rzeczywistości lokalnej i kulturowej. Budowa kościoła jako miejsca sakralnego pokazuje m.in. te uwarunkowania.

W rozdziale siódmym, *Spycimierskie krzyże i kapliczki*, autorki – Jolanta Dragan z Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej i K. Smyk z UMCS – omawiają różnorodność form małej architektury sakralnej w parafii Spycimierz wedle kryterium formy i tworzywa. Na badanym terenie odnotowano kapliczki nadrzewne, słupowe, naziemne, w elewacjach domów, krzyże, rzeźby i oleodruki umieszczane w kapliczkach,

inskrypcje. Przybliżone zostały typowe lokalizacje, wykonawcy krzyży i kapliczek oraz roślinność i inne elementy otoczenia. Badaczki zanalizowały też motywacje ustawienia tych obiektów oraz praktyki religijne i społeczne, jakie miały lub/i mają miejsce przy krzyżu i kapliczce. W podsumowaniu autorki stwierdzają, że krzyże i kapliczki pozostają stałym elementem lokalnego krajobrazu kulturowego, nierozzerwalnie związanego z pamięcią i współczesnością, łączącego pokolenia i mogącego służyć wzmocnieniu religijności, poczucia tożsamości oraz zrównoważonemu rozwojowi społeczności lokalnej.

Ósmy rozdział monografii poświęcony jest *Pamięci o budowniczych kościoła w Spycimierzu i ich roli integrującej społeczność parafian*. M. Kwiecińska z Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem pisze o tym, że docenienie własnego dziedzictwa jest jednym z procesów wzmocnienia więzi grupowej i kształtowania lokalnej tożsamości. Społeczność parafian – depozytariuszy tradycji Bożego Ciała w Spycimierzu – jednoczy pamięć o wspólnie podjętym trudzie, którym była budowa kościoła, i o osobach w ten czyn zaangażowanych. Są nimi zasadniczo wszyscy, którzy w latach 80. XX wieku byli zdolni do wykonywania jakiegokolwiek czynności wspierającej to przedsięwzięcie. Spośród nich wyodrębnić można liderów społecznych, którzy odegrali niebagatelną rolę w integracji parafian.

Kolejny rozdział, pióra T. Wójcika, nosi tytuł *Trasy procesji Bożego Ciała w Spycimierzu – próba rekonstrukcji*. Dzięki rozmowom z parafianami i duchownymi autor zidentyfikował sześć wariantów przebiegu procesji w okresie od końca lat 60. XX wieku do początku obecnego stulecia. W jego przekonaniu są one reprezentatywne i przy uwzględnieniu pewnych drobnych różnic i odstępstw w różnych latach ilustrują główne alternatywne warianty przebiegu trasy. Autor wskazuje także czynniki mające wpływ na wybór trasy oraz powtarzalne formy działania społeczności wsi parafii Spycimierz.

W rozdziale dziesiątym, *Społeczne Archiwum Spycimierskie – idea, cele i metodologia*, A. Jełowicki stara się przybliżyć konteksty powoływania oraz późniejszego funkcjonowania archiwów społecznych. Na początku omawia ideowe, metodologiczne i techniczne aspekty tworzenia takich instytucji, a następnie odnosi je do warunków funkcjonowania

spycimierskiej wspólnoty kulturowej oraz stawia postulaty niezbędne do stworzenia takiej instytucji w jej ramach. Autor przedstawia też etapy tworzenia Społecznego Archiwum Spycimierskiego, zaś w aneksie do rozdziału zamieszcza kartę jednostki archiwalnej Społecznego Archiwum Spycimierskiego oraz instrukcję jej wypełniania.

Jacek Janowski z Polskiej Organizacji Turystycznej w rozdziale *Dziedzictwo niematerialne jako produkt turystyki zrównoważonej* porządkuje pojęcia i definicje związane z produktem turystycznym w aspekcie kryteriów zrównoważonego rozwoju. Przybliży przykłady polskiego dziedzictwa niematerialnego, w tym te, które znajdują się na *Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* UNESCO. Materiał może posłużyć zbudowaniu zintegrowanego produktu turystycznego Spycimierz-Uniejów, którego rdzeniem i główną atrakcją będzie tradycja układania dywanów kwiatowych na procesje Bożego Ciała w Spycimierzu. Taki produkt turystyczny przyczyni się do rozwoju turystyki w gminie Uniejów i zwiększy zainteresowanie miejscem wśród turystów.

Opinie społeczności lokalnej i odwiedzających dotyczące rozwoju turystyki w Spycimierzu stanowią rozdział napisany przez M. Makowską-Iskierkę i J. Latosińską z UŁ. Autorki przedstawiają wyniki badań terenowych przeprowadzonych w Spycimierzu w latach 2021–2022 na temat opinii niezbędnych do opracowania koncepcji produktu turystycznego Spycimierza oraz wskazania rekomendowanych kierunków rozwoju turystyki w tej miejscowości. Rozdział składa się z czterech części. W pierwszej przedstawiono metodologię badań, w drugiej opinie mieszkańców o propozycjach rozwoju turystyki we wsi, w trzeciej zawarto opinie odwiedzających o propozycjach produktów turystycznych Spycimierza, a w ostatniej opinie i działania przedstawicieli władz samorządowych oraz lokalnych podmiotów wsparcia dotyczące dalszego rozwoju miejscowości.

Koncepcja produktu turystyki zrównoważonej Spycimierza to rozdział trzynasty, autorstwa B. Krakowiak i J. Wojciechowskiej z UŁ. Zrównoważony rozwój turystyki wykorzystuje w sposób sprawiedliwy posiadane w środowisku zasoby, przebiega zgodnie z zasadami poszanowania tego środowiska, z odwołaniem się do wszystkich form turystyki oraz

destynacji. Zasady i formy zarządzania wyznaczające rozwój zrównoważony w turystyce odnoszą się do przyrodniczych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych aspektów, między którymi musi być zachowana równowaga. Biorąc pod uwagę specyficzne zasoby Spycimierza, praca ma na celu zaprezentowanie koncepcji produktu turystycznego dla tej miejscowości pod nazwą „Spycimierz – kwiatowa wieś”, jako uzupełniającego i uatrakcyjniającego dotychczasową ofertę uzdrowiska Uniejów. Na koncepcję składają się propozycje z kategorii produktów prostych i złożonych, takich jak: pamiątka turystyczna, święta agrarne, plenery malarskie, miejsca lokalnych inicjatyw twórczych, pokazowe ogrody, punkty widokowe czy szlaki turystyczne.

Czy tradycja może być markowa? Przykład Spycimierskiego Bożego Ciała – takie pytanie stawia A. Szoszkiewicz, niezależny ekspert do spraw niematerialnego dziedzictwa kulturowego i budowania marki. Według niego przykład tradycji układania kwiatowych dywanów na procesję Bożego Ciała w Spycimierzu pokazuje, że budowa marki korzystnie wpływa na rozpoznawalność zjawiska i spaja społeczność depozytariuszy. Ważne, by marka budowana była przez ekspertów przy czynnym udziale depozytariuszy. Branding spycimierskiej tradycji może służyć za wzorzec dla innych. Wpisy na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* i *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* UNESCO znacznie zwiększają rozpoznawalność. Ich wpływ na markę mógłby być jednak większy, gdyby przepisy dotyczące użycia logotypów były ułożone przynajmniej tak, jak w przypadku dziedzictwa historycznego i przyrodniczego.

W drugiej części tomu K. Smyk omawia ideę i metodykę przygotowania rekomendacji działań ochronnych procesji Bożego Ciała z tradycją kwiatowych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego, po czym następuje zestawienie rekomendacji, jakie przygotowali autorzy ekspertyz⁵. Podzielono je na dwa działy: porady dla depozytariuszy i interesariuszy dziedzictwa dotyczące funkcjonowania Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” oraz kształtowania

⁵ Wyjątek stanowi rozdział 8, do którego rekomendacje sformułowała Katarzyna Smyk, nie zaś autorka rozdziału, zamieszczone w rozdziale szesnastym tomu i uporządkowane przez K. Smyk.

spycimierskiego produktu turystyki zrównoważonej, opartego o niematerialne dziedzictwo kulturowe Spycimierza w kontekście krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego.

Tom zamyka bibliografia, noty o autorach oraz streszczenie w języku angielskim.

1.6. Podziękowania

Tom, projekt, badania, kwerendy, warsztaty, konsultacje, seminaria nie byłyby możliwe, gdyby nie Parafianie Spycimierscy, z członkami Parafialnego Stowarzyszenia „Spycimierskie Boże Ciało”, była Panią Prezes Marią Pełką, Panem Sołtysem Stanisławem Pełką i Księdzem Proboszczem Dariuszem Ziemiakiem na czele. Nasze działania nie doszłyby do skutku, gdyby nie Pan Burmistrz Józef Kaczmarek i pracownicy Urzędu Miasta, Pani Dyrektor Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Uniejowie – Beata Szymczak oraz Andrzej Szoszkiewicz – od lat oddany dziedzictwu gminy Uniejów. Bardzo Państwu dziękujemy za te dwa lata intensywnej współpracy. My, badacze i autorzy tekstów, mamy nadzieję, że nasze ekspertyzy i rekomendacje przysłużą się Państwu i Waszemu nadzwyczajnemu dziedzictwu kulturowemu. Niech wpis tradycji kwiatnych dywanów na *Listę UNESCO* dodaje Wam skrzydeł i wspiera w dążeniu do mądrego i odpowiedzialnego dokumentowania, zachowania, promocji i przede wszystkim przekazywania dziedzictwa następnym pokoleniom!

Józef Kaczmarek

Urząd Miasta Uniejów

Agnieszka Owczarek

Urząd Miasta Uniejów

Rozdział 2

Dziedzictwo kulturowe gminy Uniejów z perspektywy samorządu

Stosunkowo od niedawna jesteśmy w naszym kraju świadomi, jak wielką rolę odgrywa dziedzictwo kulturowe. Jeszcze w czasach II Rzeczypospolitej dominowało przekonanie o wyższości ekonomiki nad kulturą. Przyjmowano zasadę, że to byt kształtuje świadomość, a opieka nad dziedzictwem tylko w niewielkim stopniu odpowiada za rozwój cywilizacji i postęp społeczny. Dziedzictwo wiązano z bierną konserwacją przeszłości, a tym samym traktowano je jako hamulec rozwoju. Obecnie zmieniają się priorytety i trendy myślowe, a dziedzictwo lokalne zyskuje na znaczeniu. Co więcej, zagadnienia związane z lokalną spuścizną oraz wykorzystaniem potencjału drzemiącego w kulturze regionalnej stanowią jedną z kluczowych kwestii kultury XX i XXI wieku.

Nie do końca wiadomo, dlaczego tak się dzieje. Może mieć to związek z przyspieszającą modernizacją oraz skalą zmian dotyczących niemal wszystkich aspektów życia. Lokalne dziedzictwo jako świadectwo przeszłości daje poczucie bezpieczeństwa i przynależności wobec postępującej globalizacji. Zachowanie regionalnej spuścizny stanowi oazę stabilizacji i punkt zaczepienia na tle dynamicznie zmieniającego się świata. Dziedzictwo tworzy i rozwija poczucie tożsamości narodowej oraz bezpośredniego związku z regionem.

2.1. Poszerzamy horyzonty

Zakres tego, co nazywamy dziedzictwem, ulega znacznemu rozszerzeniu. Nie ogranicza się ono do fizycznych artefaktów, budowli, miejsc kultu, fortyfikacji itp., traktowanych nieraz jako niezależnych i niemających szczególnego związku z otaczającym krajobrazem. Współczesny trend wskazuje, że środowisko, w którym znajduje się dany zabytek, jest tak samo ważne, jak ów zabytek, oraz podkreśla rolę interakcji człowieka ze środowiskiem. Istotnie, dana przestrzeń nie istnieje sama dla siebie. Powstaje jako wynik działalności człowieka, a jednocześnie na niego oddziałuje i kształtuje jego postawę. Rodzaj upraw, charakter zabudowy czy pielęgnowana szata roślinna, będące dorobkiem wielu pokoleń, to czynniki formujące krajobraz. To dlatego przestrzeń jako dane środowisko można uznać za dziedzictwo. Jest ona dobrem zarówno lokalnym, jak i narodowym, niestety wciąż niedostatecznie docenianym. Tymczasem wyjątkowość przestrzeni stanowi ważny, wielowymiarowy potencjał rozwojowy, który wymaga specjalnego podejścia. Rozumienie przeszłości w znaczącym stopniu może pomóc w zarządzaniu problemami teraźniejszości, a docelowo przyszłości. Samorząd uniejowski stoi przed dużym wyzwaniem, zdając sobie sprawę, że ochrona dziedzictwa i umiejętne dzielenie się jego wartością jest procesem długotrwałym, wymagającym nakładów finansowych, wielkiego zaangażowania społecznego oraz konsekwentnie realizowanych programów działania.

2.2. Uniejów – dziewięć wieków historii

Najstarsze ślady pobytu człowieka w regionie Uniejowa pochodzą sprzed ok. 5000–1800 lat p.n.e. Rozwojowi hodowli i rolnictwa sprzyjały tu żyzne i rozległe ziemie doliny Warty. Najstarsza pisemna wzmianka o osadzie nad Wartą znajduje się w bulli papieża Innocentego z 1136 roku. W XIII wieku Uniejów był już pełnoprawnym miastem, siedzibą arcybiskupów gnieźnieńskich. Purpuraci nakazali wybudować zamek, który wielokrotnie później przebudowywano i nadbudowywano. Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich to jedna z nielicznych XIV-

-wiecznych warowni, nieprzerwanie użytkowanych do dzisiaj. Z czasem Uniejów stał się oazą rzemieślników. Szczególnie upodobali go sobie szewcy, których pod koniec XIX wieku było przeszło 80. XIX stulecie nazaczyła obecność rodziny von Tollów – rosyjskiej arystokracji, która otrzymała Uniejów jako majorat. Za jej rządów została wybudowana m.in. cerkiewka, czyli rodzinna kaplica grobowa Tollów. Obecnie grób i cmentarze są świadectwem różnorodności kulturowej i religijnej dawnego Uniejowa, gdzie wspólnie żyli katolicy, prawosławni, ewangelicy i Żydzi. Z tamtego okresu pochodzi także imponujący park z kilkudziesięcioma gatunkami drzew, od buków po dęby szypułkowe. Doskonale współgra on z okolicznym krajobrazem, bo na tle w większości płaskiego krajobrazu centralnej Polski z uprawnymi polami Uniejów przyjemnie się wyróżnia. Miasto leży w dolinie Warty, pośród łąk, lasów i torfowisk objętych ochroną w ramach programu Natura 2000.

Uniejów szczyli się też średniowieczną kolegiatą pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Jednym z jej najcenniejszych zabytków jest wykonany z brązu sarkofag z relikwiami św. Bogumiła – arcybiskupa, który postanowił zostać pustelnikiem, a wcześniej, zgodnie z jednym z podań, ufundował słynne Drzwi Gnieźnieńskie. Z kolei w Zagrodzie Młynarskiej można podejrzec, jak przed wiekami żyli okoliczni rzemieślnicy i chłopi. Miniaturowy skansen składa się z dworu, starej chałupy, dwóch wiatraków, stajni oraz wiernej repliki stodoły. Każda z budowli przeniesiona została z innej miejscowości, zaś w ich wnętrzach zgromadzono okazałą kolekcję dawnych naczyń i narzędzi. W Zagrodzie regularnie organizowane są warsztaty rzemiosła, podczas których można poznać tajniki garncarstwa, wikliniarstwa i wypieku chleba.

2.3. Bogactwo z głębi ziemi

Dziedzictwo kulturowe Uniejowa obejmuje też bogactwo naturalne, którym są podziemne złoża wody termalnej. To właśnie ów cenny skarb pochodzący z wnętrza ziemi zdecydował o obecnym kształcie miasta. Mówi się nawet, że rozpoczęcie działań i przedsięwzięć związanych z wykorzystaniem wody termalnej stanowiło moment powtór-

nych narodzin dla Uniejowa, który od 2012 roku cieszy się statusem pierwszego i do tej pory jedyne uzdrowiska termalne w Polsce. Z dobrodziejstw solanki korzystają nie tylko kuracjusze miejscowego sanatorium, ale i osoby szukające wytchnienia od trudów codzienności. W miasteczku powstał kompleks rekreacyjny „Termy Uniejów”, na który składają się zarówno baseny pod dachem, jak i pod gołym niebem. Woda geotermalna wykorzystywana jest w ciepłownictwie oraz do podgrzewania murawy boisk piłkarskich. Mieszkańcy bloków termalnych, dzięki zainstalowaniu w łazience każdego z mieszkań tzw. trzeciego kurka, również mogą korzystać z leczniczych właściwości wody.

2.4. Niematerialne równie cenne

Gmina chlubi się żywymi, niematerialnymi przejawami kultury dziedziczonymi po przodkach i przekazywanymi kolejnym pokoleniom. Należą do nich m.in. palmy w Wilamowie, sztuka budownictwa z regionalnego surowca, tzw. opoki rożniatowskiej, czy kultywowana muzyka orkiestr OSP. Jednak najdobitniejszym przykładem są kwietne dywany układane na procesję Bożego Ciała w Spycimierzu. Dwustuletnia tradycja jest dziedziczona po poprzednich pokoleniach, kultywowana w teraźniejszości i przekazywana następnym pokoleniom. W grudniu 2021 roku tradycja ta została wpisana na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* UNESCO. Wzajemne zrozumienie niematerialnego dziedzictwa kulturowego społeczności gminnej pomaga w prowadzeniu międzykulturowego i międzypokoleniowego dialogu oraz zachęca do wzajemnego poszanowania innych sposobów życia.

Uniejowskie dziedzictwo jako zasób jest wielowymiarowe i tworzy holistyczny krajobraz kulturowy, obejmujący zabytki, przyrodę i ludzi kultywujących lokalne tradycje i obyczaje. Te elementy składają się z kolei na tożsamość kulturową regionu i przekładają się na jego potencjał kulturalny, turystyczny i gospodarczy. Racjonalne podejście do ochrony dziedzictwa i wykorzystanie jego wartości daje wymierne korzyści całej gminie.

2.5. Potencjał mądrze wykorzystany

W ostatnich dziesięcioleciach w Polsce i całej Europie zderzają się przeciwstawne tendencje. Z jednej strony mamy do czynienia z narastającym globalizmem, z drugiej – w siłę rośnie regionalizm. Zapotrzebowanie na to, co regionalne, jest odpowiedzią na postępującą modernizację i idące za nią przemiany społeczno-ekonomiczne, polityczne i kulturowe. O ile kiedyś wspólnoty żyły w bardziej jednorodnym i stabilnym systemie społecznym, o tyle dziś naznaczone są piętnem fragmentaryzacji i uniformizacji. Paradoksalnie, w dobie postępu technologicznego i możliwości komunikacyjnych mieszkańcy gmin coraz częściej są zdezorientowani i coraz trudniej jest odnaleźć cechy, które by ich trwale łączyły. Świadomość i wiedza na temat dziedzictwa stanowi jeden z ważniejszych składników tożsamości człowieka, a zachowanie lokalnej spuścizny pozwala jednostce poczuć się zarówno obywatelem globalnej wioski, jak i członkiem mikrospołeczności lokalnej. Lokalna spuścizna stanowi źródło inspiracji i podstawę do organizowania życia kulturalnego i społecznego w gminie.

Rola samorządu w tym zakresie jest nie do przecenienia. Zabytki i obszary cenne pod względem przyrodniczym bardzo często znajdują się pod zarządem publicznym, a mieszkańcy kultywujący tradycje w dużym stopniu zależni są od wsparcia finansowego i organizacyjnego ze strony samorządu. W naszej gminie zdajemy sobie sprawę z odpowiedzialności, jaka na nas spoczywa. W miarę możliwości staramy się chronić wszystkie składowe naszego dziedzictwa – materialne, przyrodnicze i niematerialne. Już dawno zdaliśmy sobie sprawę, że ochrona nie polega na ograniczaniu dostępu, lecz na mądrym korzystaniu z tego bogactwa przez mieszkańców i licznych gości.

2.6. Krajobraz służący ludziom

Przekonaliśmy się, że udokumentowane dzieje historii Uniejowa oraz dobrze zachowane zabytki – XIV-wieczny Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich i park zamkowy z XIX wieku – sprzyjają organizacji

impres o charakterze historycznym, takich jak: jarmarki czy turnieje rycerskie. Kilka lat temu powstała grupa rekonstrukcyjna „Akademia Rycerska” oraz Zespół Tańca Dawnego „Dworzanie”, zajmujący się odtwarzaniem tańców z epoki średniowiecza i renesansu. Uświetniając swymi pokazami różne uroczystości, podkreślają znaczenie naszych korzeni. Wpływa to na mieszkańców, którzy mogą poczuć się dumni ze swojego miejsca zamieszkania. Włączanie młodych ludzi w różne przedsięwzięcia i зараżanie ich pasją do spuścizny po przodkach może skłonić część z nich do pozostania w lokalnej społeczności, a być może przyciągnie też nowych, aktywnych mieszkańców. W ten sposób dziedzictwo staje się istotnym czynnikiem rozwoju kapitału społecznego.

Nasze zabytki i zasoby przyrodnicze otworzyliśmy na przedsiębiorczość wiele lat temu. Gmina zainwestowała w gruntowny remont zamkowych wnętrz pod okiem konserwatorów. Dzięki temu obecnie mieści się tu hotel z centrum konferencyjnym oraz restauracja serwująca staropolskie dania. Gruntownej renowacji poddany został też park zamkowy. Na nowo zaaranżowano jego przestrzeń, by stała się bardziej przyjazna. Ścieżki spacerowe, ławki i pergole zachęcają do spacerów.

Od 2001 roku racjonalnie wykorzystujemy geotermalne bogactwo, najpierw w obszarze ciepłownictwa, a od 2012 roku do celów rekreacyjnych. Warto podkreślić, że projektując nasz system eksploatacji, od początku założyliśmy, że wykorzystana i schłodzona woda nie będzie wylewana, lecz ponownie włączana na głębokość ok. 2000 metrów i podgrzewana. Dzięki temu minimalizujemy zagrożenie wyczerpania zasobów wody geotermalnej. Kluczową inwestycją była budowa Kompleksu Termalno-Basenowego „Termy Uniejów”. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że „Termy Uniejów” są kołem zamachowym uniejowskiej gospodarki. Powstanie kompleksu dało ogromny impuls do dalszej rozbudowy infrastruktury turystycznej miasteczka, takiej jak bulwary, skwery i winnice. Te ostatnie wpisują się w kontekst historyczny i stanowią odnowienie tradycji sięgających czasów średniowiecznych – rezydujący w Uniejowie biskupi chętnie zakładali winogrody zarówno dla celebry, jak i do stołu, co potwierdzają dokumenty historyczne.

Poza pozytywnym wpływem na turystykę dziedzictwo kulturowe Uniejowa przyczyniło się w dużym stopniu do rozwoju mikroprzedsiębiorstw, tworzenia produktów lokalnych (kosmetyków, win itp.) i usług, rozwoju rynku mieszkaniowego, a także wspomagania rolnictwa. Skutkuje to nowymi miejscami pracy oraz rosnącą liczbą podmiotów gospodarczych. Warto przy tym podkreślić, że lokalność uniejowskiego dziedzictwa sprawia, że pracuje ono przede wszystkim na rzecz własnej społeczności, poprawiając stopniowo komfort życia mieszkańców.

Wreszcie, troska o dziedzictwo wpływa korzystnie na ład przestrzenny. Wiele miejsc na terenie gminy ponownie zagospodarowano, nadając im nowe funkcje. Przykładem jest Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Uniejowie, która w 2019 roku przeniosła się do odnowionego budynku starej plebanii, pochodzącego z przełomu XVIII i XIX wieku. Gmina zaadaptowała na winnice uniejowskie zbocza nad Wartą, nawiązując do tradycji miejsca. W efekcie udało się zachować krajobraz naturalny przy jednoczesnym wyeksponowaniu jego bogactwa i walorów widokowych.

Mysząc o najcenniejszym dziedzictwie niematerialnym, jakim są kwiatowe dywany na procesję Bożego Ciała w Spycimierzu, zdawaliśmy sobie sprawę, że wymaga ono specjalnego podejścia. Ten rodzaj dziedzictwa tworzą ludzie – mieszkańcy naszej gminy i to od nich zależy, czy tradycja będzie kultywowana, czy zaniknie. Stąd konieczność systematycznych konsultacji z lokalnym środowiskiem. W wypracowaniu takiego modelu pomogli nam naukowcy, którzy w ścisłej współpracy z mieszkańcami parafii Spycimierz opracowali plan ochrony. Mając go, przystąpiliśmy do budowy Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” – nowoczesnego obiektu z multimedialną ekspozycją o historii układania kwiatnych dywanów. Będą w nim organizowane warsztaty układania podobnych kobierców, będzie też można odbyć wirtualny spacer po Spycimierzu. Część wystawy ma być poświęcona tradycjom i zwyczajom, dzięki czemu obiekt stanie się unikalnym miejscem na skalę międzynarodową poświęconym społecznościom, kultywującym różnorodne wartości, zwyczaje i idee. Będzie to też przestrzeń spotkań i realizacji projektów.

2.7. Nowe szanse i wyzwania

Dziedzictwo kulturowe jest lokalnym bogactwem, a kwiatowe dywany w Spycimierzu stały się częścią światowego dziedzictwa, którego właścicielem jest całe społeczeństwo. Sytuuje się we wszystkich czynnikach decydujących o rozwoju, zróżnicowaniu i odrębności regionów. Należą do nich m.in. środowisko naturalne, kulturowe, społeczne oraz rozwój gospodarczy. Dziedzictwo jest więc predysponowane do odgrywania zasadniczej roli w działalności samorządnych regionów i powinno być nadrzędnym celem polityki. Jednak, aby je w pełni wykorzystać, należy je w pierwszej kolejności rozumieć. Ludzie zawsze odwoływali się do swojej przeszłości, by budować teraźniejszość i przyszłość. Świat, w którym obecnie żyjemy, jest ukształtowany przez poprzednie pokolenia – to ich dorobek nadał charakter i określił odrębność miejsca, w którym żyje dana wspólnota, a więc stanowi o jego tożsamości.

Gmina Uniejów, świadoma znaczenia partycypacji mieszkańców, podejmuje liczne działania, aby uwrażliwić społeczność, że kultywowanie dziedzictwa to zachowanie tożsamości lokalnej, integralności społecznej oraz ciągłości kulturowej, a troska o nie jest jednocześnie walką o człowieka kultury, osadzonego w tradycji i ceniącego ponadczasowe wartości o charakterze duchowym i niematerialnym. Na potwierdzenie tego warto przywołać projekt obejmujący seminaria, warsztaty i konsultacje z udziałem spycimierskich depozytariuszy przy okazji starań o wpis tradycji kwiatowych dywanów najpierw na *Listę krajową*, a następnie *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości*, prowadzoną przez UNESCO. Każde działanie, mimo że wspierane przez koordynatorów i specjalistów z kręgów uniwersyteckich, prowadzono w myśl zasady „nic o nas bez nas”.

Podobnie wiele innych inwestycji, jak choćby realizowane na terenie gminy zagospodarowanie brzegów rzeki Warty, poprzedzano spotkaniami z udziałem mieszkańców. Zauważono, że włączanie społeczności w proces zarządzania lokalnym dziedzictwem zbiega się ze stopniowym zaangażowaniem społecznym, chęcią współdecydowania oraz braniem odpowiedzialności za to, co się dzieje w najbliższym otoczeniu. W ten sposób demokratyzują się procesy życia społecznego, a mieszkańcy chcą

mieć realny wpływ na swoją małą ojczyznę, interesują się jej historią, tradycjami, zakładają stowarzyszenia (np. Parafialne Stowarzyszenie „Spycimierskie Boże Ciało”¹, Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa²), uczą. Innymi słowy – przejmują część odpowiedzialności za własne dziedzictwo. W istocie cała wspólnota gminna jest odpowiedzialna za zachowanie dorobku przodków, aby przyszłe pokolenia mogły czerpać z jego wartości. Mądrze użytkowane i chronione dziedzictwo służy w sposób nieprzerwany. Stanowi esencję, wokół której można zbudować społeczność charakteryzującą się trwałymi więzami, a tym samym – jest jednym z czynników zrównoważonego rozwoju.

Potencjał, jaki drzemie w wielopłaszczyznowym dziedzictwie kulturowym gminy Uniejów, jest bezdyskusyjny. Warunkiem jego wykorzystania w kontekście rozwoju jest jednak mądre i właściwe zarządzanie. Wypełnianie obowiązków związanych z ochroną zabytków nie wystarcza do zapewnienia właściwej ochrony dziedzictwa. Konieczny jest proces programowania, implementowania i monitorowania procesu zarządzania dziedzictwem, a to wymaga pracy i zaangażowania wielu ludzi oraz ogromnych środków finansowych. Choć gmina boryka się z wieloma trudnościami, dąży do kompleksowego podejścia obejmującego jednocześnie wszystkie aspekty swojego dziedzictwa: przyrodniczy, społeczny, ekonomiczny i kulturowy. Mamy bowiem na uwadze, że za stan zachowania dziedzictwa przyszłe pokolenia wystawią nam – jako jego dzisiejszym gospodarzom – ocenę.

¹ Zgodnie z postanowieniami statutu, stowarzyszenie za cel fundamentalny obrało aktywne podtrzymywanie wśród parafian tradycji układania kwiatowych dywanów na uroczystość Bożego Ciała i dbanie o religijny wymiar oraz sakralny charakter corocznych obchodów tego święta.

² Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa wzbogaca ofertę kulturalną gminy oraz aktywizuje lokalne środowisko, wspierając budowanie świadomości obywatelskiej. W trakcie trzech dekad nieprzerwanej działalności dąży i zachęca do szukania i utrwalania śladów historii i kultury na terenie miasta i gminy Uniejów. Identyfikując się z lokalną społecznością, rozbudza w niej zainteresowanie historią miejsca urodzenia i zamieszkania, tym samym angażuje się mocno w podtrzymywanie pamięci o przodkach, dawnych rzemiosłach, obyczajach, chroniąc je tym samym przed odmiętem historii.

CZEŚĆ I. EKSPERTYZY

Bogdan Włodarczyk

Uniwersytet Łódzki

Michał Duda

Uniwersytet Łódzki

Rozdział 3

Środowisko geograficzne Spycimierza

Rozdział jest wprowadzeniem do przeprowadzonych w Spycimierzu badań geograficznych. Zawiera ogólną charakterystykę sołectwa: jego położenie (fizycznogeograficzne, administracyjne i komunikacyjne) oraz wyróżniające się cechy środowiska przyrodniczego i antropogenicznego. Omówiono m.in. budowę geologiczną, ukształtowanie terenu, warunki klimatyczne, faunę i florę obszaru, podstawowe formy ochrony przyrody oraz strukturę osadniczą miejscowości.

3.1. Położenie geograficzne

Spycimierz (51°57'N i 18°46'E) to niewielka wieś (powierzchnia sołectwa to 673,3 ha) położona w gminie Uniejów, w powiecie poddębickim, na północno-zachodnich krańcach województwa łódzkiego (rys. 3.1.). W obowiązującym podziale administracyjnym województwa łódzkiego jest to obszar powiatu poddębickiego i gminy Uniejów (rys. 3.2.). Wraz z sołectwami Zieleń, Człopy, Spycimierz-Kolonia (gm. Uniejów), Leśnik (gm. Poddębice) i Kaczka (gm. Dobra) tworzy parafię rzymskokatolicką należącą do dekanatu uniejowskiego i diecezji włocławskiej.

Rys. 3.1. Położenie Spycimierza na tle podziału administracyjnego Polski.

Źródło: opracowanie autorów

Wieś leży na zachodnim brzegu Warty, około 0,5 km od brzegów koryta, nad niewielkim ciekim Siekiernikiem, płynącym po terasie zalewowej, na którym powstało kilka stawów. Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym J. Kondrackiego (1998), zaktualizowanym w 2021 roku i opublikowanym w *Regionalnej geografii fizycznej Polski* pod red. A. Richlinga, J. Solona, A. Maciasa, J. Balona, J. Borzyszkowskiego i M. Kistowskiego (2021), Spycimierz położony jest na obszarze Kotliny Kolskiej (318.14), ale jego skrajnie południowa lokalizacja w tej jednostce upoważnia do stwierdzenia, że jest to także pogranicze Wysoczyzny Tureckiej (318.17), Kotliny Sieradzkiej (318.18) oraz Wy-

Rys. 3.2. Położenie Spycimierza na tle podziału administracyjnego województwa łódzkiego.
Źródło: opracowanie autorów

soczyzny Łaskiej (318.19). Obszar ten należy do makroregionu Niziny Południowowielkopolskiej, która z kolei wpisuje się w prowincję Nizin Środkowopolskich, a tym samym rozległego Niżu Środkowoeuropejskiego (Kobojek 2012).

W średniowieczu istniał tu gród kasztelański zbudowany w miejscu, w którym krzyżowały się szlaki handlowe z Pomorza na Ruś i Morawy oraz z Łęczycy do Kalisza. Kasztelania spycimierska wchodziła w skład księstwa sieradzkiego i obejmowała na prawym brzegu Warty tereny do rzeki Ner. Historycznie jest to także obszar pogranicza między historycznymi ziemiami – sieradzką i łęczycką.

Komunikacyjnie wieś posiada bardzo dobrą dostępność, co związane jest z niedalekim przebiegiem autostrady A-2 (10 km, węzeł Dąbie), drogi krajowej 72 (2 km) oraz dróg wojewódzkich nr 469 i 473 (5 km). Najbliższy przystanek kolejowy znajduje się w Poddębicach (20 km), a port lotniczy w Łodzi (Lublinek, 65 km).

3.2. Budowa geologiczna

Geologicznie Spycimierz położony jest na terenie niecki mogileńsko-łódzkiej, co skutkuje m.in. występowaniem wód geotermalnych o stosunkowo wysokiej temperaturze (110°–115°C na głębokości 3000 m). W podłożu niecki zalegają osady dolnej kredy, składające się głównie z kompleksów piaskowcowych, piaszczysto-węglanowych i będące warstwami wodonośnymi (głównie zawadnione piaskowce). W południowo-zachodniej części niecki mogileńsko-łódzkiej procentowy udział warstw wodonośnych w profilu dolnej kredy wynosi 80–100% (*Atlas zasobów energii geotermalnej* 1995). Wody geotermalne są wydobywane w pobliskim Uniejowie, pierwszym w Polsce uzdrowisku termalnym.

W podłożu występują skały wapienno-margliste pochodzenia morskiego z kredy górnej. Były one eksploatowane i wykorzystywane gospodarczo, dlatego można je spotkać w ścianach domów i budynków gospodarskich (Koboжек 2012). Materiał skalny, nazywany opoką, tworzy tym samym dziedzictwo historyczne wsi, które współcześnie dostrzeżono. Używa się go w budowie nowych konstrukcji, m.in. kapliczek, przy których wznoszone są ołtarze na procesję Bożego Ciała, oraz Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”. Materiał ten jest łatwo dostępny, gdyż zalega płytko pod warstwą gleby, a eksploatowano go na szeroką skalę w niedaleko położonym Roźniatowie, w północno-wschodniej części gminy Uniejów. Ważnym atutem materiału jest jego miękkość, umożliwiająca formowanie skały, trwałość oraz właściwości izolacyjne. Uroda wznoszonych budynków opiera się na żółto-kremowej barwie opoki i stosowaniu kontrastującej kolorystycznie czerwonej cegły w obramowaniach otworów okiennych i drzwiowych oraz w narożach budynków (Gorączko, Gorączko 2013, 2016; Krakowiak, Włodarczyk 2021).

3.3. Ukształtowanie terenu

Wieś leży na terasie nadzalewowej Warty. Szeroki na 7–8 km fragment doliny Warty w okolicach Uniejowa nazywany jest basenem uniejowskim. Przebieg różnorodnych procesów geologicznych i geomorfologicznych doprowadził do utworzenia tak szerokiego odcinka doliny. Dla współczesnej rzeźby i budowy geologicznej najważniejsze były zdarzenia w czasie zlodowacenia stadiału Warty, w warunkach peryglacjalnych vistulianu i umiarkowanych warunkach klimatycznych w holocenie (Peters-Zganiacz, Forysiak 2012). W dnie doliny, w wyniku intensywnych procesów akumulacji i późniejszej erozji, utworzyły się dwie powierzchnie terasowe. Terasa wysoka wykształciła się w południowej części dna doliny. Powierzchnie teras nadzalewowych wznoszą się od 0,8 do 4 m ponad poziom równiny zalewowej. Zbudowane są ze żwirów i piasków vistuliańskich, w wielu miejscach dodatkowo przykrytych piaskami eolicznymi. Są to obszary bardziej suche, które pozostają poza corocznym zasięgiem wód powodziowych, dlatego w ich obrębie znajdują się zabudowa wsi, pola uprawne oraz niewielkie powierzchnie pokryte lasem (Kobojek 2010).

Usytuowanie Spycimierza w miejscu łączenia się południkowej doliny Warty z najbardziej na południe wysuniętą częścią pradoliny warszawsko-berlińskiej było ważne w przeszłości, ponieważ oba szlaki, południkowy i równoleżnikowy, sprzyjały komunikacji i przyczyniały się do rozwoju. Prawdopodobnie to właśnie w tym miejscu znajdowała się przeprawa przez Wartę, której strzegły umocnienia (grodziska) w Wilamowie, Człopach Wielkich i Spycimierzu. Po grodzisku spycimierskim widoczne są pozostałości, głównie w postaci ukształtowania terenu – wałów. Gród leży na terenie terasy zalewowej Warty, a zalewanie tego obszaru przez wody tworzyło naturalną fosę zabezpieczającą umocnienia. Aktualnie teren ten został zabezpieczony przed dalszą eksploatacją i zniszczeniami powodowanymi działalnością rolniczą. Docelowo planowana jest tu kontynuacja prac archeologicznych prowadzonych w latach międzywojennych, 50. i 60. XX wieku, a także częściowa odbudowa i przystosowanie obszaru do funkcji turystycznych. Niepozorne ślady po grodzisku nie świadczą

o wysokiej randze tego miejsca w przeszłości, lecz trzeba pamiętać, że Spycimierz pierwotnie posiadał większe znaczenie niż Uniejów. Wcześniej ważniejszy był gród w Spycymierzu, a od wieku XIII jego funkcje stopniowo przejmował Uniejów (Rosin 1972).

3.4. Klimat i wody

W skali rocznej nad obszarem Spycimierza przeważa napływ wilgotnych mas powietrza z kierunku zachodniego i południowo-zachodniego. Ich udział w skali rocznej stanowi łącznie 36,1% (Kobojek 2017: 185). Wiatry zachodnie przeważają w styczniu, lutym, kwietniu, czerwcu, lipcu i sierpniu. Udział wiatrów wschodnich przypada głównie na miesiące zimowe. Przez środkową Polskę przebiega tzw. bruzda klimatyczna, która oddziela obszar o przewadze wpływów oceanicznych na zachodzie kraju od kontynentalnych na wschodzie. W wyniku tego w okolicie Spycimierza nie docierają ani skrajne wpływy oceanu, ani kontynentu (Kobojek 2012: 19–18).

Z obserwacji meteorologicznych prowadzonych na stacji pomiarowej w Uniejowie wynika, że Spycimierz oraz Uniejów należą w województwie łódzkim do najcieplejszych miejscowości, gdyż średnia roczna temperatura wynosi tu 8,0–8,5°C i jest wyższa o 0,5–1°C od sąsiednich obszarów (Kobojek 2012: 18). Najcieplejszym miesiącem jest lipiec o średniej temperaturze +18°C, a najzimniejszym styczeń -2,5°C. Roczna suma opadów atmosferycznych wynosi około 550–600 mm. W okresie pomiarowym 1980–2015, prowadzonym na stacji IMGW PIB w Uniejowie, suma ta wyniosła 549 mm. Badania wskazują, że z roku na rok wysokość opadów wzrasta. W ciągu roku wyraźnie dominują opady letnie (37% sumy całkowitej), z przewagą w lipcu (14,5% sumy rocznej). Najniższą wysokością opadów odznaczały się miesiące: luty (5,2% sumy rocznej), kwiecień (5,4%) oraz październik (5,8%) (Gorączka, Cukras 2018: 101–102). Największe zachmurzenie nieba notuje się w okresie od listopada do lutego z maksimum w grudniu. Największa liczba dni pogodnych przypada od marca do października (Koter, Liszewski, Suliborski 2000).

Pod względem warunków agroklimatycznych okolice Spycimierza, podobnie jak Uniejowa, położone są na pograniczu między najlepszymi warunkami w kraju (południowo-zachodnia część) a słabszymi (północno-wschodnia część). Najlepszy wskaźnik agroklimatu w Polsce wynosi 100, zaś dla Uniejowa – 94 (Koboжек 2012: 19), co może wskazywać na korzystny czynnik sprzyjający uprawie kwiatów w okolicy Spycimierza (strefa mrozoodporności 6b – od $-20,5^{\circ}\text{C}$ do $-17,8^{\circ}\text{C}$).

Zasoby wód powierzchniowych i podziemnych są znaczącym walorem, który w dużej mierze stanowi o atrakcyjności turystycznej i krajo-brazowej gminy Uniejów. Jednakże nawet wysokiej klasy czystości rzeki nie są aktualnie w istotnym stopniu wykorzystywane do celów rekreacyjnych i turystycznych (kąpieliska, spływy kajakowe, rejsy łódką) czy transportowych (przeprawa promowa). Niewiele osób także wie, że Spycimierz oraz Spycimierz-Kolonia, Zieleń i Człopy uzyskały wraz z Uniejowem w 2012 roku status uzdrowiska¹. Sołectwo Spycimierz znajduje się w granicach strefy „C” ochrony uzdrowiska Uniejów oraz w granicach Głównego Zbiornika Wód Podziemnych nr 151 – Turek–Konin–Koło.

Sieć rzeczna na terenie Spycimierza, która w całości znajduje się w zlewni rzeki Warty, jest umiarkowanie rozwinięta. Tworzy ją przede wszystkim okalający południową i wschodnią część wsi niewielki ciek wodny zwany Siekiernikiem, a dawniej Starą Wartą (Chlebowski, Sulimierski, Walewski 1890), do którego uchodzą trzy mniejsze strumienie. Siekiernik liczy około 13,5 km długości, wypływa na północ od tamy Zbiornika Jeziorsko na Warcie, na północny wschód od wsi Skęczniew² i stanowi mały lewobrzeżny dopływ Warty – trzeciej pod względem długości rzeki Polski, będącej najdłuższym prawobrzeżnym dopływem Odry. Może być on zatem pod wpływem oddziaływania stanów wody rzeki Warty. Prawdopodobnie Siekiernik jest jej reliktem, starą odnogą, której przebieg ulegał wielu przeobrażeniom i przed wiekami był inny od obecnego, o czym świadczą zapiski historyczne oraz współcze-

¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z 27 czerwca 2012 r. w sprawie nadania statusu uzdrowiska miastu Uniejów wraz z sołectwami: Spycimierz, Spycimierz-Kolonia, Zieleń i Człopy położonym na obszarze gminy Uniejów, Dz.U. z 10 lipca 2012 roku, poz. 782, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000782/O/D20120782.pdf>, dostęp 31.08.2022.

² *Elektroniczny słownik hydronimów Polski*, <https://eshp.ijp.pan.pl>, dostęp 28.08.2022.

sne liczne starorzecza, z których część nadal wypełniona jest wodą (np. Niwka w uroczysku Zielen).

Siekiernik malowniczo meandruje, tworząc różnej wielkości zakola porośnięte po obu stronach koryta roślinnością łągową. W południowej części wsi do Siekiernika wpływa mająca około 3 km długości Struga Spycimierska oraz znacznie mniejszy bezimienny strumyk. Ponadto na północny wschód od centrum Spycimierza, w okolicy dawnego grodziska, do Siekiernika uchodzi ciek zwany Strugą. Strumień ten dopływa wąskim korytem z kierunku południowo-wschodniego. Na mapie z 1861 roku ciek ten nazwany jest Czarną Strugą. Wzdłuż Strugi Spycimierskiej przebiega granica Obszaru Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty”. W końcowym odcinku Siekiernika, blisko jego ujścia do Warty, już na terenie Uniejowa, utworzono zbiornik retencyjno-wyrównawczy w celu ochrony przeciwpowodziowej terenów inwestycyjnych. Problemem zlewni Siekiernika jest duży deficyt zasobów wody spowodowany warunkami klimatycznymi (m.in. małymi opadami) i dużą przepuszczalnością podłoża. Powoduje to długotrwałe susze hydrologiczne aż do okresowego wysychania koryta w dolnym odcinku.

W ramach zadania „Renaturyzacja cieków wodnych i odbudowa naturalnej retencji na terenie gminy Uniejów” zbudowano zbiornik retencyjny na Strudze Spycimierskiej oraz dwa obiekty piętrzące – jazy w celu poprawy warunków środowiskowych, działalności rolniczej oraz ochrony mienia ludności w przypadku ewentualnych podtopień (spowodowanych np. cofką z rzeki Warty). Zaplanowano przerzut wód ze zbiornika Jeziorsko do zlewni Spycimierskiej Strugi, renaturalizację koryta i doliny cieku w celu utworzenia dobrych warunków dla sukcesji roślinności hydrofilnej typowej dla obszarów podmokłych, urządzenie wzdłuż brzegów rzeki stref ostoi i wypłyceń dla tarlisk, rozwoju i migracji ryb. Przewidziano też oczyszczenie i odmulenie starorzeczy występujących na terenie inwestycji oraz rowów i kanałów melioracyjnych stanowiących dopływy Strugi. Ideą tych działań jest przywrócenie funkcji ekologicznych cieków wodnych (poprzez odbudowę ciągłości naturalnego przepływu w korycie, zwiększenie różnorodności biologicznej i odtworzenie ciągłości ekosystemów), naturalna ochrona przed susza-

mi i powodziami, poprawa warunków wodnych na przylegającym terenie oraz ochrona walorów krajobrazowych i turystyczno-rekreacyjnych.

3.5. Fauna, flora i ochrona przyrody

Wokół Spycimierza mało jest starych zbiorowisk leśnych. Żyzne gleby sprzyjające rolnictwu przyczyniły się do wykarczowania lasów. Zgodnie z podaniami historycznymi, w okolicach Spycimierza znajdowała się binduga, gdzie dokonywano spławu drewna. Dzisiejszy, młody las, położony na zachodnim krańcu wsi, został posadzony przez mieszkańców. Według wiedzy najstarszych z nich, decyzja ta podyktowana była koniecznością stworzenia naturalnej zapory przed nawiewaniem piasku i pyłu przez wiatr. Las tworzą nasadzenia sosnowe. W pobliżu wsi zobaczyć można także drzewa rosnące wzdłuż terenów podmokłych Siekiernika (wierzby, olchy) oraz na miedzach wśród pól. W dolinie Warty, w jej środkowym biegu, ustanowiono kilka form ochrony przyrody. Są nimi Nadwarciański Obszar Chronionego Krajobrazu (NOCHK), Obszar Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty”, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe Zielen I i Zielen II, użytki ekologiczne oraz Uroczysko Zielen.

Największy powierzchniowo teren to Nadwarciański Obszar Chronionego Krajobrazu. Jego powierzchnia w granicach gminy Uniejów wynosi 6258 ha, a obszar ten pokrywa się częściowo z Obszarem Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty”. NOCHK w aktualnych granicach utworzony został w 2009 roku. Występowanie interesujących gatunków flory i fauny, w tym licznych gatunków rzadkich i chronionych, zróżnicowane zbiorowiska roślinne oraz malownicza dolina rzeki Warty sprawiają, że jest to teren szczególnie cenny przyrodniczo (Smętkiewicz, Smętkiewicz 2012).

Obszar Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty” w granicach gminy Uniejów rozciąga się od jej południa do północnych krańców i na tym terenie zajmuje 3693,6 ha, co stanowi ok. 30% jej powierzchni. Szczególnie cennymi zbiorowiskami są m.in. wydmy śródlądowe z murawami napiaskowymi, starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne. Dolina jest jednak cenna głównie ze względu na wystę-

powanie ptaków. Zdaniem ekspertów spotkać tu można około 230 gatunków (Kucharska, Masierek 2021)³.

W granicach badanego obszaru występują również dwa zespoły przyrodniczo-krajobrazowe – Zieleń I i Zieleń II. Pierwszy z nich utworzony został w 2004 roku i obejmuje fragment lasów o powierzchni 77,67 ha należących do leśnictwa Uniejów. Od strony północno-wschodniej wały przeciwpowodziowe chronią las przed zalaniem przez oddaloną o około 1 km Wartę. W granicach zespołu przyrodniczo-krajobrazowego, we wsi Zieleń, znajdują się także użytki ekologiczne, tj. bagna, łąki i starorzecza Nadleśnictwa Turek⁴. Warto również wspomnieć o Uroczysku Zieleń, które położone jest w pradolinie rzeki Warty i obejmuje niemal 80 ha lasów, łąk i starorzeczy. Na terenie tego obszaru poprowadzona jest leśna ścieżka dydaktyczna „Zieleń” o długości 3,3 km. Na jej trasie wyznaczono cztery przystanki nawiązujące do walorów tego miejsca. Są to odpowiednio: las łągowy, łąka śródleśna, starorzecze Niwka, dokarmianie zwierząt. Teren w pobliżu wody zamieszkiwany jest przez bobry (Smętkiewicz, Smętkiewicz 2012). Uroczysko Zieleń graniczy z zabytkowym parkiem w Uniejowie. Młodszy, utworzony w 2006 roku zespół przyrodniczo-krajobrazowy Zieleń II składa się z dwóch części, które w sumie zajmują powierzchnię około 15 ha. Jedna to obszar w obrębie miasta Uniejów, a druga jest we wsi Zieleń.

Niezależnie od opisanych form ochrony przyrody należy zaznaczyć, że obszar Spycimierza znajduje się na terenie strefy ochrony uzdrowiskowej „C”, ustanowionej Uchwałą nr liv/444/2017 Rady Miejskiej w Uniejowie z 20 października 2017 roku.

3.6. Struktura osadnicza

Układ przestrzenny Spycimierza determinuje ukształtowanie terenu, w tym zwłaszcza zbocze terasy stromo opadającej w dolinę Warty oraz sieć głównych dróg – przede wszystkim trakt prowadzący przez wyso-

³ Więcej na ten temat – zob. kolejny rozdział o walorach przyrodniczych parafii Spycimierz.

⁴ Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, na stronie Nadleśnictwo Turek, <https://turek.poznan.lasy.gov.pl/uzytki-ekologiczne>, dostęp 28.08.2022.

Rys. 3.3. Spycimierz – klasyczny przykład wielodrożnicy. Źródło: opracowanie autorów

czyznę wzdłuż skraju doliny nadrzecznej z rozgałęzieniem w północnej części osiedla. Czynniki te doprowadziły do wykształcenia się podkowiastego układu zabudowy, otwartego od strony północnej, gdzie z rozległego placu – zakola głównego traktu – wyodrębniły się dwie znacznie większe drogi biegnące na północ. Układ ten zapewne przetrwał aż do rozbiorów, gdy został udokumentowany w kartografii (Szymański, Śliwiński 2021).

Spycimierz to wieś o genezie wczesnośredniowiecznej. Jest to klasyczny, historyczny przykład wielodrożnicy (wsi wielodrogowej), czyli miejscowości charakteryzującej się nieregularną strukturą zabudowy i skomplikowanym rozkładem działek (Figlus 2014). Według T. Figlusa (2015) to unikalny relikw osadnictwa z czasów wczesnofeudalnych, który stanowi cenny element wiejskiego krajobrazu kulturowego w centralnej Polsce i jako taki powinien być objęty prawną ochroną konserwatorską (rys. 3.3.). Wieś położona jest w całości przy stromym stoku

terasy erozyjnej, co ograniczyło kierunki późniejszego rozwoju zabudowy. W XX w. rozwój zabudowy dokonał się w jej zachodniej i północno-zachodniej części, wciąż na wysoko położonym obszarze, który nie jest narażony na zalewanie (Nogała, Nowicki 2015).

Nieco inne układy przestrzenne mają wsie wchodzące w skład parafii spycimierskiej. Spycimierz-Kolonia ma układ rzędówki. Przebieg drogi stanowiącej szkielet wsi jest wyraźnie uzależniony od elementu środowiska przyrodniczego, jakim jest niewielki ciek wodny Siekiernik. Człopy to osada samorodna, dawniej o kształcie owalnicy, pełniąca funkcję osady młyńskiej na potrzeby Uniejowa (Figlus 2014). Obecnie jest wsią o charakterze rzędówki. Nazwa pochodzi od słowa *szłop* oznaczającego pułapkę na ryby. Człopki będące częścią sołectwa Człopy charakteryzuje nazwa dzierżawcza (Prugar 2008). Zieleń to dawna osada folwarczna z relikdami nieregularnych działek blokowych.

Rozdział 4

Walory przyrodnicze parafii Spycimierz

Rozpoczynając opis walorów przyrodniczych Spycimierza, warto odnieść się do elementów środowiska naturalnego, które mają wpływ na okoliczną przyrodę. Teren ten znajduje się w zasięgu Kotliny Kolskiej: Prowincja Niż Środkowoeuropejski, Podprowincja Niziny Środkowopolskie; Makroregion Nizina Południowowielkopolska, Mezo-region Kotlina Kolska. Mezo-region ten stanowi zachodni fragment makroregionu Niziny Południowowielkopolskiej, usytuowanego w środkowej części podprowincji Niziny Środkowopolskiej i w południowej części prowincji Niż Środkowoeuropejski. Natomiast niewielka południowa część gminy należy do mezo-regionu Wysoczyzna Łaska, sąsiadującej od zachodu z Kotliną Sieradzką.

Kotlina Kolska w części północnej jest wydłużona i wąska, a w części środkowej i południowej ponad dwukrotnie szersza. Jest to spowodowane łąčeniem się doliny Warty i pradoliny warszawsko-berlińskiej. W Kotlinie Kolskiej przeważają grunty piaszczyste, lecz ze względu na zróżnicowanie gleb na tym obszarze dominuje gospodarka rolna (Kondracki 1998).

Spycimierz ma przeciętne warunki glebowe. Gleby najwyższej jakości znajdują się m.in. w okolicy Uniejowa. Pokrywa glebowa ma mozaikową strukturę z przeważającą ilością gleb słabych typu pseudobielicowego i brunatnego, powstałych na skale macierzystej pochodzenia lodowcowego. W dolinie Warty i obniżeniach dolinnych w północnej części gminy występują mady i gleby torfowe, a w części południowo-wschodniej – rędziny. Obecną rzeźbę gminy ukształtowało zlodowacenie środkowopolskie. W krajobrazie dominuje dolina Warty z licznymi poziomymi terasowymi (przeważają trzy poziomy: teras akumulacyjny nadzalewowy

Fot. 4.1. Widok Strugi Spycimierskiej. Autor: A. Pająk-Kowalska, 2022

młodoplejstoceni i fluwialno-peryglacyjny, teras zalewowy wyższy oraz teras zalewowy niższy). Dolina rzeki to obszar terasu zalewowego wyższego i nadzalewowego. Pozostałą część terenu stanowią zdenudowane wysoczyzny morenowe, wzgórza ostańcowe oraz płaskie i faliste równiny. Te wysoczyzny morenowe silnie kontrastują z dnem doliny rzeki Warty poprzez skarpe, która tworzy charakterystyczną panoramę Uniejowa.

Czynnikiem wpływającym na lokalny klimat w dolinie Strugi Spycimierskiej jest duża wilgotność gleby łąkowej, która ogrzewa się wolniej i powoli traci ciepło (Gayówna 1988: 8).

4.1. Formy ochrony przyrody

Spycimierz leży na terenie obszarów podlegających ochronie na podstawie ustawy z 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody¹. Są to:

- Obszar Natura 2000 „Dolina Środkowej Warty”² obejmujący dolinę Warty pomiędzy wsią Balin (koło Uniejowa) i Dębno

¹ Adresy aktów prawnych – zob. *Bibliografia* na końcu tomu.

² Kod: PLB300002. Rodzaj: Dyrektywa ptasia. Województwa: wielkopolskie, łódzkie. Powiaty: tu-recki, wrzesiński, słupecki, poddębicki, jarociński, Konin, średzki, kolski, koniński. Data wyznaczenia: 05.11.2004. Powierzchnia: 57 104,36 ha. Akt prawny o wyznaczeniu: rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 21.07.2004 r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 (akt utracił moc).

nad Wartą (koło Nowego Miasta nad Wartą). Dolina ma szerokość od 500 m do około 5 km, wypełniona jest przez mady i piaski, a jedynie w bezodpływowych obniżeniach występują niewielkie powierzchnie płytkich torfów. Teren jest w zróżnicowanym stopniu przekształcony i odmiennie użytkowany. To mozaika ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk, zadrzewień łągowych, zarastających szuwarem starorzeczy, starych łągów jesionowo-wiązowych i grądów niskich. Znajduje się tu ostoja ptasia o randze europejskiej E 36 (Dolina Środkowej Warty). Występują co najmniej 42 gatunki ptaków z Załącznika I Dyrektywy Rady 79/409/EWG, 18 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi (PCK). Obszar jest bardzo ważną ostoją ptaków wodno-błotnych, przede wszystkim w okresie łągowym.

- Nadwarciański Obszar Chronionego Krajobrazu³ obejmuje dolinę Warty, w której położone są dwa parki krajobrazowe, w części południowej – Załęczański Park Krajobrazowy, a w części środkowej – Międzyrzeczka Warty i Widawki. W północnej części znajdują się duże kompleksy leśne o walorach bioklimatycznych, korzystnych dla rekreacji.
- Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Uroczysko Zieleni”⁴ to cenny kompleks lasów łągowych oraz łąk i pastwisk śródleśnych wraz ze starorzeczem Niwka i oczkami wodnymi z dobrze wykształconą granicą polno-leśną. Szczególnym celem ochrony

³ Województwo: łódzkie. Powiaty: zduńskowolski, poddębicki, sieradzki. Gminy: Sieradz (wiejska), Uniejów, Poddębice, Warta, Sieradz (miejska), Goszczanów, Zduńska Wola (wiejska), Pęczniew. Data wyznaczenia: 01.01.1998. Powierzchnia: 29 390,00 ha. Akt prawny o wyznaczeniu: Rozporządzenie Wojewody Sieradzkiego z 31 lipca 1998 r. w sprawie wyznaczenia obszarów chronionego krajobrazu oraz uznania za zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Obowiązujący akt prawny: Uchwała nr L/909/14 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 26 sierpnia 2014 r. w sprawie zmiany uchwały nr XXXI/614/12 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 18 grudnia 2012 r. w sprawie Nadwarciańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, a także Uchwała nr L/909/14 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 26 sierpnia 2014 r. w sprawie zmiany uchwały nr XXXI/614/12 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 18 grudnia 2012 r. w sprawie Nadwarciańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

⁴ Województwo: łódzkie. Powiat: poddębicki. Gmina: Uniejów. Data ustanowienia: 04.12.2004. Powierzchnia: 79,43 ha. Akt prawny o ustanowieniu: Rozporządzenie nr 9/2004 Wojewody Łódzkiego z 9 listopada 2004 r. w sprawie ustanowienia zespołu przyrodniczo-krajobrazowego. Obowiązujący akt prawny: Uchwała nr LIV/448/2017 Rady Miejskiej w Uniejowie z 20 października 2017 r. w sprawie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Uroczysko Zieleni”.

tego terenu jest utrzymanie procesów ekologicznych oraz zachowanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych.

- Strefa uzdrowiskowa – Spycimierz znajduje się w strefie uzdrowiskowej „B” i „C” przyjętej uchwałą nr XXXII/182/2012 Rady Miejskiej w Uniejowie z 23 sierpnia 2012 roku w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Uniejów, gdzie obowiązują ograniczenia w myśl art. 38a ustawy z 28 lipca 2005 roku o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych.

4.2. Chronione gatunki

Omawiany teren charakteryzują ciepłolubne murawy napiaskowe, które posiadają bogaty skład florystyczny oraz uznawane są za siedliska priorytetowe w ramach programu Natura 2000. Ze względu na niewielki zasięg występowania powinny być chronione przed bezpośrednią dewastacją. Występują tu również siedliska eutroficzne starorzecz i drobnych zbiorników wodnych oraz niżowych łągów jesionowo-olszowych, które są typowe dla dolin mniejszych cieków wodnych (Kowalczak i in. 2009: 32, 34). Ochrona powinna mieć na celu zachowanie lub odtworzenie naturalnych warunków wodnych.

Teren Spycimierza znajduje się w dorzeczu Odry, w zasięgu jednolitych części wód podziemnych JCWPd o kodzie PLGW600082, w regionie wodnym rzeki Warta (Szendoł 2014: 47–48). Obecność określonych gatunków roślin i zwierząt jest związana ze Strugą Spycimierską, ciekim, który należy do powierzchniowych wód płynących stanowiących lewobrzeżny dopływ rzeki Warty, a także do silnie zmienionej części wód powierzchniowych. Jego stan sklasyfikowano jako umiarkowany. Ciek charakteryzuje się też małymi spadkami, dlatego istnieje ryzyko występowania zalewów na terenach przyległych.

Jedną z największych atrakcji Spycimierza jest występowanie **bobra europejskiego** (*Castor fiber*, długość ciała 75–100 cm, długość ogona 30–40 cm), podlegającego ochronie na mocy Rozporządzenia Ministra Środowiska z 16 grudnia 2016 roku w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt.

W okolicy Strugi Spycimierskiej można zauważyć drzewa ścięte przez bobry, które chcąc się osiedlić, wyszukują miejsca nad ciekim, gdzie można zbudować tamę, aby spiętrzyć wodę. Na powstałym w ten sposób niewielkim jeziorku bobry zakładają żeremie, czyli kopcową budowlę nawodną, która służy im za dom, zbudowaną ze zlepionych mułem gałęzi, wystającą ponad powierzchnię wody. Wejście znajduje się pod wodą i jest skuteczną zaporą przeciw wielu drapieżnikom. Jesienią bobry okładają dom mułem, który po zamrożeniu zapewnia dodatkową ochronę. Żeremie zamieszkuje nawet 15 osobników – para rodziców, ich nowo narodzone młode oraz potomstwo z poprzedniego miotu. Warto wspomnieć, iż zwierzęta te mieszkają w zbudowanym przez siebie żeremiu do końca życia. Choć bobry niszczą drzewa, ich działalność budowlana przynosi korzyści. Wykopując muł z dna Strugi Spycimierskiej, odkrywają żyjące tam organizmy, które są pożywieniem ryb. Przenoszą przy tym nasiona roślin wodnych w nowe miejsca. W taki sposób rośliny te rozprzestrzeniają się, tworząc dla narybku bezpieczne schronienie przed drapieżcami. Tamy mogą przynosić korzyści, regulując przepływ cieku, zmniejszając w ten sposób ryzyko erozji gleby oraz szkód wywołanych suszą i okresowymi wylewami (Birkhead 1999: 388–389).

Na uwagę zasługuje występowanie na obszarze Siekiernika **wydry europejskiej** (*Lutra lutra*, długość ciała 60–85 cm, długość ogona 30–55 cm), żywiącej się przede wszystkim rybami, dobrze przystosowanej do życia w wodzie i potrafiącej długo wytrzymać pod jej powierzchnią. Długie i gęste wibrysy (sztywne włosy na pyszczku) spełniają u tego ssaka funkcję narządu dotyku (Bernat 2003: 347).

Spśród licznych bezkręgowców stwierdzonych na wilgotnych łąkach Siekiernika na uwagę zasługuje przede wszystkim **czerwończyk nieparek** (*Lycaena dispar*). Motyl ten jest objęty ścisłą ochroną gatunkową oraz został wymieniony w załączniku II Dyrektywy siedliskowej. Na czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce uważany jest za gatunek najmniejszej troski. Niestety, na skutek osuszania terenów motyl zaczął wymierać. Jego cechą szczególną jest rozpiętość skrzydeł, która wynosi 27–33 mm. Samica składa od 2 do 5 jaj na górnej stronie liścia, przy nerwie głównym. Jednokolorowe gąsienice zjadają najpierw spodnią stronę liścia, potem całą jego blaszkę (Bellmann 2009: 116). Występowanie motyla jest

w dużej mierze uzależnione od obecności wilgotnych i podmokłych łąk, głównie z gatunkami należącymi do rodzaju szczaw (*Rumex acetosa* L.), rośliny dwuliściennej, trwałe, z krótkimi kłęczami (Rutkowska 2084: 172).

Jednym z bezkręgowców notowanym w okolicy jest **trzepla zielona** (*Ophigomophus cecilia*) – ważka z intensywnie żywozieloną przednią częścią ciała (oczy, czoło, tułów, dwa pierwsze segmenty odwłoka), urozmaiconą miejscami czernią i żółcią (Bernard 2010).

Pośród płazów najliczniej reprezentowane są żaby zielone, a najrzadziej grzebiuszka ziemna (*Pelobates fuscus*). Wśród zinentaryzowanych gatunków warto wspomnieć o kumaku nizinnym (*Bombina bombina*).

Gatunkami ptaków żerującymi w okresie lęgowym w Spycimierzu są:

- **bocian biały** (*Ciconia ciconia*) – duży biały ptak o czarnych lotkach. Głos charakteryzuje się głośnym, suchym klekotem powstającym przez szybkie uderzanie o siebie obu części dzioba;
- **bocian czarny** (*Ciconia nigra*) – duży czarny ptak o zielonym połysku i białym brzuchu. Głos określa się jako klekot znacznie rzadszy i cichszy niż bociana białego;
- **błotniak stawowy** (*Circus aeruginosus*) – zamieszkuje tereny otwarte ze zbiornikami wodnymi, mokradłami i rozległymi trzcinowiskami. Gniazdo buduje na ziemi w trzcinach, a czasem także na polach ze zbożem lub podmokłych łąkach (Birkhead i in. 1999: 282);
- **błotniak łąkowy** (*Circus pygargus*) – podczas lotu z charakterystycznymi dla wszystkich błotniaków powolnymi ruchami skrzydeł, przerywanymi krótkimi chwilami lotu szybującego, ptak wypatruje ofiar, przede wszystkim małych ssaków i ptaków (Bernat 2003);
- **żuraw** (*Grus grus*) – duży ptak z długą szyją, w locie wyciągniętą do przodu, budujący gniazda na ziemi, w których składa po 2 jaja;
- **zimirdek** (*Alcedo atthis*) – ptak o potężnym, nieco spłaszczonym dziobie, krępy tułowiu, krótkim ogonie, gnieździ się w norach ziemnych;
- **dudek** (*Upupa epops*) – rodzina złożona z jednego gatunku o paru podgatunkach (czasem uznawanych za odrębne gatunki);

- **bielik** (*Haliaeetus albicilla*) – od orła przedniego różni się krótszym klinowatym ogonem. W okresie godowym charakteryzuje się czystym, głośnym klikaniem, podobnym do głosu dużych mew;
- **dzięcioł czarny** (*Dryocopus martius*) – czarny o czerwonej czapeczce lub plamie na potylicy. Wspinając się po pniu, charakterystycznie zagina szyję do tyłu. Głos ptaka jest hałaśliwy, donośny i intensywny;
- **gąsiorek** (*Lanius collurio*) w okresie godowym ma wierzch rdzawo-popielato-czarny, spód kremowy. Śpiew cichy, chrapliwy świergot z licznymi imitacjami głosów innych ptaków (Czarnecki i in. 1991: 66, 144, 146).

Za najcenniejsze gatunki roślin objęte ochroną częściową, które występują na tym terenie, należy uznać:

- **grzybień biały** (*Nymphaea alba* L.) – najrzadszy z cennych gatunków, ogonki liściowe i kwiaty na bardzo długich szypułkach dorastają do powierzchni wody. W zależności od głębokości zbiornika mogą dochodzić do 2,5 m długości. Ciekawostką jest to, że kwiaty wynurzają się rano na powierzchnię wody i otwierają, natomiast późnym popołudniem „stulają się”.
- **grąźel żółty** (*Nuphar lutea* L.) – bylina wodna z grubym pełzającym po dnie kłączem. Młode rośliny wytwarzają tylko sercowato rozcięte, pofałdowane, jasnozielone liście podwodne. Jest to roślina zarówno trująca, jak i lecznicza (Szendoł 2014: 105).

Wzdłuż łągu jesionowo-olszowego rośnie **kalina koralowa** (*Viburnum opulus* L.), wysoki krzew o liściach pojedynczych i kwiatostanach baldachokształtnych. Jej zewnętrzne kwiaty są białe, mają pięć dużych, promieniście ułożonych płatków korony i są płonne. Służą jako powabnia dla owadów zapylających. Owoce, kora, kwiaty i korzenie zawierają substancje lecznicze i służą jako surowiec zielarski (Broda 2002: 276). Gatunkiem chronionym, związanym z murawami napiaskowymi są z kolei **kocanki piaskowe** (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench).

Jako ciekawostkę warto wspomnieć, iż o obecności gatunków objętych ochroną urząd gminy mógł się przekonać w trakcie rozpoczęcia inwestycji przebudowy i rozbudowy Centrum Edukacji i Informacji w Spycimierzu

(w ramach unijnego projektu „Spycimierski Gród Atrakcją Turystyki Kulturowej i Ludowej Uzdrowiska Uniejów”). Na jednym z drzew kolidujących z inwestycją pojawiło się gniazdo sroki (*Pica pica*), która zgodnie z zapisami załącznika nr 2 Rozporządzenia Ministra Środowiska z 16 grudnia 2016 roku należy do gatunków objętych ochroną częściową. Konieczne było więc wystąpienie do Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Łodzi z wnioskiem o wydanie zezwolenia na czynności podlegające zakazom w stosunku do dziko występujących lub innych niż dziko występujących gatunków zwierząt objętych ochroną w celu usunięcia gniazda znajdującego się na drzewie kolidującym z inwestycją.

4.3. Nowe nasadzenia w Spycimierzu

W Spycimierzu na skwerze i przy trasie Bożego Ciała posadzono rośliny nawiązujące do tradycyjnych ogrodów wiejskich. Zgodnie z decyzją starosty poddębickiego zasadzono: kalinę koralową (*Viburnum opulus* ‘Roseum’), różę pomarszczoną (*Rosa rugosa* ‘Blanc Double de Cubert’), hortensję bukietową (*Hydrangea paniculata* ‘Pinky Winky’, ‘DVPPinky’), lilaka Meyera (*Syringa meyeri* ‘Palibin’).

4.4. Park zamkowy w Uniejowie

Jedną z atrakcji przyrodniczych okolicy Spycimierza jest park zamkowy w Uniejowie, który powstał w latach 1860–1870 z inicjatywy ówczesnych właścicieli – rodziny Tollów. Na powierzchni 34 ha rośnie około 60 gatunków drzew i krzewów (rodzimych i egzotycznych). Park został wpisany do rejestru zabytków nieruchomości województwa łódzkiego pod numerem rejestracyjnym A-481/222 z 19.08.1992 roku. Zabytkowy park pokrywają naturalne zespoły leśne, łąki, trawniki, ogród, fosa oraz zbiorniki wodne. Łączy się on z dużym kompleksem leśnym w zespole przyrodniczo-krajobrazowym „Uroczysko Zieleń”. Do cennych gatunków roślin chronionych należą m.in.: grąźel żółty (*Nuphar lutea*), konwalia majowa (*Convallaria majalis*), zawilec gajowy (*Anemo-*

ne nemorosa L.). Interesującymi roślinami są okazy egzotyczne: cypryśnik błotny (*Taxodium distichum*), jarząb szwedzki (*Sorbus intermedia*). W parku wytyczona jest ścieżka edukacyjna z kilkoma stacjami przy najciekawszych okazach drzew, siedlisk i zbiorowisk roślinnych. Bezpośredni kontakt z naturą pogłębia śpiew występujących tu ptaków.

W 2021 roku zakończono inwestycję polegającą na przeciwdziałaniu degradacji środowiska na terenie Nadwarciańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu w Uniejowie poprzez budowę i modernizację infrastruktury turystycznej (projekt dofinansowano ze środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014–2020). Dzięki temu w zamkowym parku przeprowadzono badania dendrologiczne, inventaryzację oraz cięcia pielęgnacyjne ponad stuletniego drzewostanu, a także prace związane z nasadzeniami uzupełniającymi brakujące, niższe piętro roślinności (krzewy, byliny, rośliny zadarniające).

W kwietniu 2022 roku Gmina Uniejów wystąpiła do Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie pozwolenia na montaż dziewięciu budek lęgowych dla ptaków śpiewających oraz budki dla nietoperzy. W parku gniazdują m.in. szpak zwyczajny (*Sturnus vulgaris*), pleszka zwyczajna (*Phoenicurus phoenicurus*), bogatka (*Parus major*), sosnowka (*Periparus ater*), kowalik zwyczajny (*Sitta europaea*), pełzacz leśny (*Certhia familiaris*), muchołówka żałobna (*Ficedula hypoleuca*), mazurek (*Passer montanus*), wróbel (*Passer domesticus*), płomykówka (*Tyto alba*), puszczyk (*Strix aluco*), pójdzka (*Athene noctua*), rudzik (*Erithacus rubecula*), kopcuszek (*Phoenicurus ochruros*), a także nietoperze: karlik malutki (*Pipistrellus pipistrellus*), borowiec wielki (*Nyctalus noctula*) czy nocki (*Myotinae*). Planowane działania przyczynią się do ich aktywnej ochrony. W 2021 roku przystąpiono w przypadku gawrona i kawki do umyślnego ich płoszenia i niepokojenia metodą sokolniczą (w zmiennych porach dnia, bez narażenia życia ptaków) w miejscach noclegu w okresie lęgowym – w miejscach rozrodu lub wychowu młodych, lub w miejscach żerowania zgrupowań migrujących bądź zimujących z terenu nieruchomości o numerze ewidencyjnym 5/15, obręb Uniejów, gm. Uniejów (zgodnie z decyzją Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Łodzi). Ma to na celu przesiedlenie ich w głąb terenów leśnych znajdujących się w pobliżu parku. Odchody, resztki po-

żywienia i różne odpady z gniazd związane z dużą liczebnością ptactwa mogą stanowić zagrożenie dla osób przebywających w parku.

W planach burmistrza Uniejowa są nasadzenia na terenie zabytkowego parku drzew, takich gatunków jak: lipa amerykańska (*Tilia americana* L.), lipa wonna (*Tilia insularis*), lipa kwietna (*Tilia x floribunda* A.Br.), lipa krymska (*Tilia x euchlora* K. Koch), klon polny (*Acer campestre* L.), robinia akacjowa (*Robinia pseudoacacia* L.), wierzba biała „Tristis” (*Salix alba*), dąb szypułkowy (*Quercus robur* L.), buk zwyczajny (*Fagus sylvatica* L.), tulipanowiec amerykański (*Liriodendron tulipifera*), ambrowiec amerykański (*Liquidambar styraciflua*), orzech czarny (*Juglans nigra* L.), surmia bigoniowa (*Catalpa bignonioides*), metasekwoja chińska (*Metasequoia glyptostroboides*), cypryśnik błotny (*Taxodium distichum*).

4.5. Pomniki przyrody w okolicach Spycimierza

W okolicach Spycimierza w strefie uzdrowiskowej „A”, przyjętej uchwałą nr XXXII/182/2012 Rady Miejskiej w Uniejowie z 23 sierpnia 2012 roku w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Uniejów, znajdują się następujące pomniki przyrody:

- buk pospolity (*Fagus sylvatica*) – lokalizacja: Uniejów, park zamkowy;
- kasztanowiec zwyczajny (*Aesculus hippocastanum*) – lokalizacja: Uniejów, park zamkowy;
- wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis*) – lokalizacja: działka o numerze ewidencyjnym 5276/2, obręb 0031 Zieleń, gm. Uniejów.

* * *

Reasumując, teren Spycimierza jest obszarem niezwykle cennym przyrodniczo. Mieszkańcom, turystom, sympatykom środowiska naturalnego pozostaje eksplorować walory przyrodnicze wsi i okolic bez szkody dla fauny i flory.

Rozdział 5

Historia wsi parafii Spycimierz

Najstarsze ślady bytowania ludzi w rejonie Spycimierza związane są z osadnictwem prehistorycznym (Figlus 2015: 76). Kolejne potwierdzone naukowo ślady bytowania należy łączyć z ludnością słowiańską. Od końca VI wieku w centralnej Polsce zaczęły kształtować się opola, czyli wspólnoty rodowo-terytorialne, zamieszkujące i użytkujące niewielkie terytoria. Jedno z nich powstało na kępie spycimierskiej w dolinie Warty (Poklewski 1971: 437–446). W połowie X wieku osadnicy przenieśli się na lepsze gleby dzisiejszego Spycimierza, około 5 km na południowy wschód od dotychczasowego centrum opola (Nowakowski 1995: 55; Szymczak 2021: 43; Kara, Krąpiec, Teske 2006: 99).

5.1. Historia wsi Spycimierz

5.1.1. Okres średniowieczny

Przeszłość wsi Spycimierz¹ budziła zainteresowanie już przed wiekami. Bartosz Paprocki pod koniec XVI stulecia wzmiankował przekaz, zgodny z którym osadzie położonej obok grodu dał początek niejaki Spycimir, protoplasta rodu Lelewitów, który w czasach księcia Władysława Hermana (koniec XI wieku) miał ją nadać arcybiskupstwu gnieź-

¹ Nazwa wsi pochodzi od imienia męskiego Spycimir, złożonego z członów: *Spyci-* (daremno) oraz *-mir* (pokój, dobro), znanego też z wersji zdrobniałej – *Spytko*.

nieńskiemu (Paprocki 1858: 480). Nie ma jednak materiału źródłowego pozwalającego zweryfikować ten domysł.

Najstarsze źródła pisane dotyczące Spycimierza pochodzą z XII wieku. W kronice Anonima zw. Gallem wspomniane jest pojmanie abp. Marcina w Spycimierzu przez księcia Bolesława Krzywoustego zimą 1106–1107 roku. Książę przybył z Kalisza, a następnie wraz z duchownym wyruszył do Łęczycy. Wzmianka ta, oprócz samego faktu istnienia grodu, wskazuje także na funkcjonujące połączenie drożne Kalisza z Łęczycą przez Spycimierz. Domyślać się więc należy, że warownia w Spycimierzu, strzegąca przeprawy przez Wartę na ważnym szlaku handlowym, stanowiła istotny punkt administracyjno-wojskowy państwa pierwszych Piastów. W 1108 roku Spycimierz stał się miejscem kolejnych wydarzeń z udziałem abp. Marcina, opisanych piórem kronikarza. Duchowny tylko dzięki sprytowi towarzyszy uniknął porwania przez Pomorzan (Szymczak 2021: 43).

Spycimierz był na początku XII wieku znacznym grodem z drewnianym kościołem, mogącym gościć arcybiskupa. Działała tu wówczas parafia grodowa, potwierdzona źródłowo w 1108 roku.

Druga wzmianka Galla o abp. Marcinie pozwala domyśleć się połączenia drożnego pomiędzy Spycimierzem a Kołem bądź Koninem. Napastnicy mogli też liczyć na zdobycie bogatych skarbów, bowiem kasztelania spycimierska była dobrze zagospodarowana, na co wskazywała wysokość świadczeń składanych na rzecz klasztoru w Mogilnie. Oprzeć się tu należy na tzw. „Falsyfikacie mogileńskim”, pochodzącym z połowy XII wieku, a antydatowanym na rok 1065 i wystawionym jakoby przez księcia Bolesława Śmiałego na rzecz klasztoru benedyktynów w Mogilnie. W dokumencie wymieniona została osada o nazwie Zbutymir lub Sbuczimir, od którego klasztor pobierał znaczną kwotę siedmiu grzywien (Figlus 2015: 76; Szymczak 2021: 43–45). Na tę opłatę składały się dochody z miejscowych cel, karczem, opłat targowych i kar sądowych.

O wysokiej pozycji miejscowości świadczy także „Bulla Gnieźnieńska” papieża Innocentego II z roku 1136. Spycimierz został tam wzmiankowany jako gród kasztelański, zobowiązany do składania arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu dziesięciny, opłat sądowych, dochodów z karczem i targów. W świetle bulli Spycimierz jawi się jako główny

ośrodek regionu, siedziba kasztelana. Obok grodu rozłożyła się osada z drewnianym kościołem, mająca wszelkie cechy miasta przedlokacyjnego (Szymczak 2021: 45). Całości obrazu ówczesnego Spycimierza dopełniały targ i komora celna. W odniesieniu do Spycimierza (*Item Villa circa Spitimir*) opisywano wówczas położenie innych miejscowości, w tym Uniejowa.

Zachowała się pełna lista 52 kasztelanów spycimierskich, poczynwszy od 1228 do 1793 roku. Warto zauważyć, że w czasach nowożytnych, aż do upadku I Rzeczypospolitej, tytuł ten związany był z pełnieniem godności senatorskiej (Szymczakowa, Gąsiorowski 1985).

Zalążkiem rozwoju wsi był średniowieczny gród kasztelański. Zidentyfikowano dwie fazy istnienia grodu, przy czym datą je oddzielającą jest rok 1331, kiedy doszło do pożaru wywołanego najazdem krzyżackim w 1331 roku. Pierwsza faza (XII–XIV wiek) obejmowała rozwój grodu pierścieniowego, który po spaleniu zastąpiony został przez gród stożkowy. Pierwotny gród miał średnicę zewnętrzną wynoszącą około 135 m, a jego umocnienia stanowił potężny wał drewniano-ziemny. Odnalezione w obrębie dawnego majdanu obiekty datowane są na okres od XII do początków XIV wieku, co odpowiada informacjom ze źródeł pisemnych. Brak wcześniejszych śladów osadnictwa daje podstawę do tego, by sądzić, że pierwotny gród powstał na tzw. surowym korzeniu (Figlus 2015: 81–83).

Wkrótce po pożarze rozpoczęto odbudowę grodu, tym razem w formie rezydencji rycerskiej typu *motte*, czyli drewnianej wieży mieszkalnej. Odbudowę tę należy wiązać z ówczesnymi posiadaczami osady, możnowładczą rodziną Ogonów, którzy być może planowali Spycimierz uczynić swoją siedzibą. Nie wiemy, kto rozpoczął budowę – wojewoda łęczycki Paweł Ogon (zmarły w 1339 roku) czy jego synowie.

Proces kształtowania się organizacji przestrzennej najstarszego Spycimierza oraz jego nieco późniejsze – wciąż jednak średniowieczne – przemiany ściśle związane były z doliną Warty i jej czasową zmiennością. W przeszłości tereny dzisiejszej wsi oraz jej okolic były często zalewane, a zmiany sieci rzecznej wymuszały zmiany osadnicze. Bogactwo wód służyło rybołówstwu, a obfitość przyległych kompleksów leśnych sprzyjała myślistwu i zbieractwu.

Także osadnictwo na terenie Spycimierza (rozumianego jako osada, nie gród) rozwijało się w dwóch fazach. W okresie wczesnym (X–XII wiek) istniała tu rozproszona zabudowa z zagrodami ulokowanymi wśród pól. W okresie późniejszym (XII–XIV wiek) nastąpiło przesunięcie osadnictwa na południowy wschód, co jednoznacznie należy wiązać ze zmianami w sieci hydrograficznej i poszukiwaniem nowych, ale nieodległych, terenów do zasiedlenia (Figlus 2015: 87).

We wrześniu 1331 roku doszło do najazdu krzyżackiego na Polskę. Na trasie niszczycielskiego rajdu znalazł się także region spycimiersko-uniejowski. Gród w Spycimierzu został spalony po krótkiej walce 20 września, dzień po spłądowaniu Uniejowa.

Połowa XIV wieku to czas, w którym Uniejów zdystansował starszy Spycimierz. Przed rokiem 1347 Spycimierz wrócił do rąk królewskich, w tym bowiem roku król Kazimierz III Wielki nadał go wraz z grodem abp. Jarosławowi Bogorii Skotnickiemu w zamian za m.in. Przedecz. Jako rekompensatę synowie nieżyjącego już Pawła Ogona otrzymali od arcybiskupstwa 60 grzywien zasądzonych wyrokiem starosty sieradzkiego z 1348 roku. Określono przy tym, że dochody z cła spycimierskiego stanowiąc będą uposażenie miejscowego kościoła², noszącego wezwanie św. Krzyża: *Ecclesia S. Crucis in Spicimirz* (Szymczak 2021: 191).

W dokumencie królewskim z 1357 roku Spycimierz opisano jako małe miasto w ziemi sieradzkiej: *oppidum in terra Syradie* (Figlus 2015: 78). Nie sposób na podstawie jednej tylko wzmianki przekonująco rozstrzygnąć, czy określenie Spycimierza mianem miasteczka to efekt domniemyanych starań lokacyjnych, opis sporej osady przedkolacyjnej czy pomyłka pisarska.

Znana jest lista proboszczów spycimierskich z XV wieku. Otwiera ją w 1404 roku Wojciech, zamyka zmarły w połowie lat 90. tego stulecia Marcin z Sułkowic. Arcybiskup Zbigniew Oleśnicki 28 kwietnia 1491 roku wcielił parafię do uposażenia kolegium siedmiu duchownych mansjonarzy³, ufundowanego przez niego przy kolegiacie uniejowskiej.

² Kiedy dokładnie odbudowano kościół po zniszczeniach krzyżackich, czy jeszcze z fundacji królewskiej, czy po 1347 roku z funduszy arcybiskupstwa, nie wiemy.

³ Mansjonarz to duchowny katolicki niższej rangi, bez przypisanych obowiązków kościelnych, który z tytułu zapewnionego utrzymania był zobowiązany przebywać na miejscu i pełnić wyznaczone funkcje duszpasterskie i liturgiczne m.in. w parafiach kolegiackich.

W dokumencie tym fundator szczegółowo określił obowiązki duszpasterskie dotyczące kościoła w Spycimierzu (Jabłońska 2005: 36).

Wydarzenia z pierwszej połowy XIV wieku miały decydujące znaczenie dla przyszłości osady posiadającej wszystkie cechy miasta przedlokacyjnego. Gdyby nie najazd i możliwy brak determinacji Ogonów, losy Spycimierza mogłyby wyglądać inaczej. Przekształceniu w miasto nie służyła także bliskość Uniejowa, mającego prawa miejskie najpewniej od 1283 roku. Uniejów, korzystniej położony powyżej doliny Warty, miał lepsze perspektywy rozwojowe, czego dowodem była decyzja o odbudowie po zniszczeniach z 1331 roku. Tę rywalizację z młodszym sąsiadem Spycimierz przegrał, w konsekwencji pogrążając się w stagnacji przez kolejne stulecia (Szymczak 2021: 67).

5.1.2. Spycimierz w czasach nowożytnych

W 1512 roku Spycimierz liczył siedem łąnów opodatkowanych (około 120 ha powierzchni), ale tylko cztery spośród nich były zasiedlone. Dziesięcinę z dwóch pól pobierało arcybiskupstwo, z trzeciego mansjonarze. W pobliżu znajdował się folwark z dworem i łąkami (to późniejsza wieś Zieleń). W Spycimierzu mieszkało 14 rybaków zajmujących niewielkie nadziały gruntów. 13 z nich odnotowano imiennie. Pośród najstarszych znanych spycimierzan wspomnieć należy Stanisława Górkę, gdyż tak brzmiące nazwisko do tej pory występuje w rejonie Spycimierza (Szymczak 2021: 194; Figlus 2015: 79).

Poczawszy od połowy XVI wieku, cały region stopniowo tracił na znaczeniu, co oznaczało zmniejszenie liczby ludności oraz upadek gospodarczy. Przyczyn tego należy upatrywać w klęskach wojennych, zmianach organizacji państwa i innych kwestiach politycznych (Żerek-Kleszcz 2021: 221). W latach 1512–1794 Spycimierz należał do klucza uniejowskiego arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Z rejestrów poborów wynika, że na początku tego okresu w Spycimierzu gospodarowało sześciu chłopów na sześciu łąnach. Zmiany demograficzne w rejonie Uniejowa w XVII wieku doprowadziły do pustoszenia istniejących osad, częściowego lub całkowitego. W ludniejszych wsiach malała licz-

ba mieszkańców, kurczył się areal ziemi uprawnej (Żerek-Kleszcz 2021: 392). W rejonie Spycimierza dotyczy to osady młyńskiej Malczew (zanięta po 1630 roku) oraz domów trzech rybaków, spalonych w 1655 roku. Oznacza to duży regres rozwojowy (Śliwiński 2021: 6). Mimo tych strat Spycimierz pozostawał jedną z najludniejszych wsi w rejonie Uniejowa. W 1674 roku odnotowano tutaj 70 osób powyżej 10. roku życia.

Następne stulecie przyniosło poprawę sytuacji demograficznej Spycimierza. Parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, obejmująca w XVII i XVIII wieku poza Spycimierzem jedynie Człopy i Zielen, należała do najmniejszych w archidiecezji. W 1761 roku zamieszkiwało ją 180 osób, w 1789 roku – 250. Na zabudowę Spycimierza i Zielenia składały się wówczas dwór i 31 chałup. W parafii spycimierskiej nie funkcjonowała szkoła, brak było młyna, a w latach 60. XVIII wieku działał niewielki przytułek dla ubogich (Żerek-Kleszcz 2021: 392–395).

Do 1784 roku świątynią parafialną był niewielki drewniany kościół. Duchowni i parafianie dbali, by wewnątrz kościoła oraz cmentarz były w dobrym stanie. Świątynię sukcesywnie doposażano: pojawił się nowy ołtarz boczny, a także naczynia liturgiczne. Pomimo tego stan techniczny stale się pogarszał. Dokumenty z wizytacji parafii ukazują smutny obraz niszczonego z upływem lat kościółka. W 1779 roku popadający w ruinę kościół groził zawaleniem. Rok później abp Antoni Kazimierz Ostrowski nakazał budowę nowego drewnianego kościoła, sfinansowanego ze sprzedaży sreber kościelnych. Świątynia została poświęcona w 1784 roku pod tym samym wezwaniem (Żerek-Kleszcz 2021: 397–398).

5.1.3. Spycimierz w XIX i XX wieku. Czasy współczesne

W wyniku II rozbioru w 1793 roku Spycimierz, tak jak cały uniejowski klucz dóbr arcybiskupstwa, został włączony do Prus. W efekcie przeprowadzonej trzy lata później sekularyzacji dóbr kościelnych stał się własnością rządową⁴. Wskutek decyzji Kongresu Wiedeńskiego re-

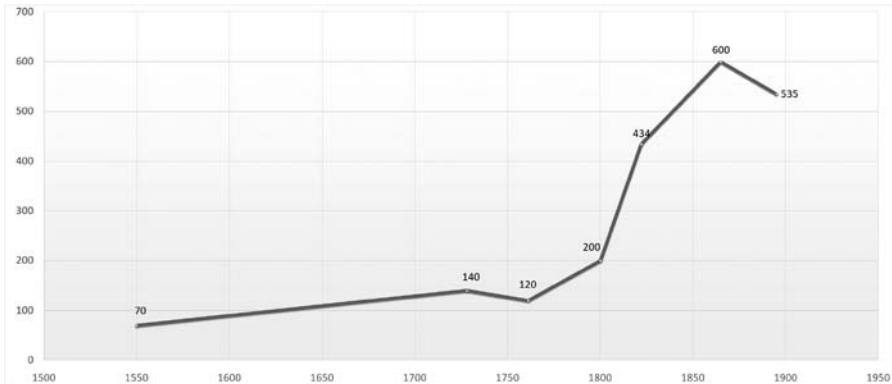
⁴ Stan ten utrzymano także w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, dawne dobra arcybiskupie na interesującym nas terenie przynależały do skarbu państwa jako Ekonomia Narodowa (później Rządowa) Uniejów.

jon włączony został do zaboru rosyjskiego – województwa kaliskiego Królestwa Polskiego. Okoliczne parafie, w tym spycimierska, pozostały związane z arcybiskupstwem gnieźnieńskim. W 1818 roku parafię włączono do diecezji włocławskiej (Kita 2021: 425)⁵. Przy okazji określania źródeł finansowania kolegiaty uniejowskiej (która odbierała ze Spycimierza dziesięcinę pieniężną) zapisano, że we wsi mieszkają 434 osoby w 50 domach. Włościanie gospodarowali na średnio 18 morgach, ale bywały i gospodarstwa sięgające 40 mórg. Ze względu na pola znajdujące się na wschodnim brzegu Warty włościanie utrzymywali aż trzy mosty. Liczba mieszkańców i wielkość gospodarstw świadczą o wyraźnym ożywieniu demograficznym i gospodarczym Spycimierza (Grabarczyk, Kowalska-Pietrzak, Szymczak 2008: 134).

W 1826 roku bp Józef Koźmian zlikwidował niezależność parafii spycimierskiej i włączył ją w skład parafii w Uniejowie jako uposażenie kolegium wikariuszy zobowiązanych do spełniania posługi kapłańskiej w Spycimierzu. Stan ten trwał do połowy lat 60. XIX wieku, gdy Spycimierz zyskał z powrotem własnych proboszczów (Kita 2021: 590–591). Kolatorem parafii został hr. Aleksander Toll, w rodzinie którego Spycimierz i inne wsie parafii pozostawały od 1836 roku (Kita 2021: 463). Była to okazja do odnowienia drewnianego kościoła. W Spycimierzu funkcjonowała wówczas szkoła początkowa.

Pierwsza połowa XIX wieku to okres wyraźnego wzrostu liczby mieszkańców Spycimierza (zob. rys. 5.1.). Nie prowadzono do tej pory badań z zakresu demografii historycznej tego rejonu, brakuje więc informacji, skąd i w jakiej liczbie przybyli wówczas nowi mieszkańcy wsi. Domniemywać należy, że w większości pochodzili z nieodległych okolic. Nowymi spycimierzanami byli Polacy. Ludność z terenu Niemiec (osadnictwo olęderskie) osiedlała się oddzielnie, tworząc własne enklawy (Człopki, Kaczka, Leśnik). Wzrost populacji należy wiązać z ogólnym ożywieniem gospodarczym, wprowadzeniem wyższej kultury rolnej oraz czasową stabilizacją prawną-ustrojową.

⁵ W latach 1818–1925 diecezję tę nazywano kaliską i kujawsko-kaliską.

Rys. 5.1. Zmiany liczby mieszkańców Spycimierza w okresie nowożytnym (XVI–XIX wieku). Źródło: opracowanie własne autora

Wraz ze wzrostem liczby mieszkańców następowały zmiany układu ruralistycznego. Polegały one na likwidacji przemieszania pól sąsiadujących ze sobą wsi, komasacji działek i częściowej likwidacji szachownicy gruntów, rozwoju przestrzennym wsi na obszarach dotychczas niezagospodarowanych w kierunku zachodnim i północnym (w pobliżu kościoła). Wtedy też wydzielono jako oddzielną wieś Spycimierz-Kolonię (Figlus 2015: 89–90).

W 1864 roku w dobrach hr. A. Tolla przeprowadzono uwłaszczenie, na mocy którego w Spycimierzu rozdysponowano 1381 mórg i 183 pręty (ok. 774 ha), w Człopach – 747 mórg i 20 prętów (ok. 418 ha), w Człopkach zaś – 178 mórg (niemal 100 ha). W 1871 roku doszło do konfliktu pomiędzy mieszkańcami Uniejowa i Spycimierza o pastwisko nad Wartą, zwane *Więzowiec*, zdaniem włościan niesłusznie przypisane uniejowianom. Rozruchy z trudem stłumiono przy użyciu wojska, łamiąc opór chłopów (Grabarczyk, Kowalska-Pietrzak, Szymczak: 134–135).

Działania wojskowe czasu Wielkiej Wojny 1914–1918 oszczędziły Spycimierz. W 1918 roku mieszkańcy Spycimierza wystąpili do władz powiatowych z prośbą o zgodę na utworzenie jednostki straży pożarnej. Z nieznanых powodów pomysł ten nie został wówczas zrealizowany. Zebranie założycielskie jednostki Straży Ogniowej w Spycimierzu odbyło się w maju 1927 roku. Pierwszym prezesem został Stanisław Trza-

skowski, zarazem nadleśniczy Nadleśnictwa Uniejów. W latach 1931–1933 wzniesiono remizę strażacką. W okresie pomiędzy 1933 a 1939 rokiem działalność jednostki obejmowała także Człopy. Spycimierscy strażacy nie tylko uczestniczyli w szkoleniach i akcjach ratowniczych⁶, ale byli również prawdziwymi animatorami życia kulturalnego w swojej miejscowości, organizując m.in. niezwykle popularne zabawy dla ludności (Kita 2021: 654; Tyczyno 2013: 103 i 118; Waingertner 2021: 87).

Walki we wrześniu 1939 roku ominęły Spycimierz, choć okupacja odcisnęła na miejscowości i jej społeczności tragiczne piętno. W 1940 roku rozpoczęto wysiedlenia mieszkańców oraz osiedlanie w ich miejsce ludności niemieckiej. 6 października 1941 roku aresztowano proboszcza, ks. Mariana Chwiłowicza, zamordowanego w tzw. zakładzie eutanazji w Alkoven koło Linzu 4 maja 1942 roku⁷. Wkrótce po aresztowaniu księdza Niemcy przystąpili do rozbiórki drewnianego kościoła. W końcowym okresie wojny w pobliżu Spycimierza okupanci, wykorzystując ludność cywilną, budowali umocnienia linii obronnej B2, której śladem są zachowane w Spycimierzu i Spycimierzu-Kolonii schrony bojowe Ringstand 58, zwane *tobrukami* (Wójcik red. 2014: 82–84; tenże 2021: 168, 180 i 203).

Po zakończeniu wojny jednostka OSP wznowiła działalność, sukcesywnie wzmacniając się organizacyjnie i sprzętowo. W 1961 roku rozpoczęto remont i rozbudowę remizy. Służyła ona spycimierskim strażakom do 2014 roku, kiedy to oddano do użytku nową strażnicę. Ważnym, choć tragicznym wydarzeniem we współczesnej historii Spycimierza, był kolejny ogromny pożar z 24 kwietnia 1971 roku, który strawił 63 budynki. Odbudowując zniszczenia, zmieniono nieco układ przestrzeny wsi, upraszczając sieć drożną. W 1977 roku władze gminne zarekwirowały nowy sztandar jednostki. Powodem konfliktu była postać św. Floriana. Jednostka mogła wystawić swój poczet dopiero po roku 1980, gdy zakończyło się „internowanie” sztandaru. Obecnie jednostka

⁶ Na początku lat 30. XX wieku wieś spustoszyły dwa pożary, niszcząc większość zabudowy.

⁷ Rozpowszechniona, także wśród parafian, data śmierci ks. M. Chwiłowicza: 27 lipca 1942 roku jest błędna i wynikała z próby zatarcia przez Niemców faktu śmierci kapłana w Alkoven w ramach bestialskiej Aktion T4. Według fałszywej wersji ks. M. Chwiłowicz miał umrzeć jako więzień w podobozie Dachau 3K w Heppenheim. Por. *Parafia i kościół*, na stronie *Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczecialo.pl/pl/spycimierz/parafia-i-kościół/>, dostęp 02.04.2022.

OSP w Spycimierzu, mająca na wyposażeniu nowoczesny samochód gaśniczy Mercedes o imieniu „Jan Paweł II”, jest częścią Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego. Dumą jednostki jest orkiestra dęta. Pomysł założenia orkiestry narodził się w 1970 roku, inicjatorami byli Henryk Pasternak i Stanisław Pełka. Ćwierćwiecze istnienia orkiestra uczęła w 1996 roku, koncertując podczas audjencji generalnej Jana Pawła II na placu św. Piotra w Watykanie (Chańko 2021: 303–306; Jabłoński 2021: 595–596; Tyczyno 2013: 266).

Do wspomnianej już szkoły początkowej w Spycimierzu od roku szkolnego 1882/1883 uczęszczał Wojciech Owczarek, późniejszy biskup – sufragan włocławski. Budynek niewielkiej szkoły nie przetrwał, spłonął i nauczanie odbywało się w prywatnych domach. Po 1928 roku rozpoczęto budowę nowego, piętrowego budynku na działce podarowanej przez Józefa Klatę. Przed wybuchem II wojny światowej nauczycielami w tej szkole byli Regina i Bronisław Perlińscy. W czasie okupacji na terenie Spycimierza prowadzono tajne nauczanie. Szkoła podstawowa działała do 2008 roku, gdy została przekształcona w szkołę społeczną, prowadzoną przez Stowarzyszenie Promocji i Rozwoju Spycimierza i Okolic z Marianą Polasińską na czele. Szkoła ta istniała do 2020 roku. O jej zamknięciu zadecydowały względy demograficzne (Lange 1970: 220–221; Tyczyno 2013: 205 i 225; Wójcik 2021: 186; Jabłoński 2021: 593–594).

Parafia Spycimierz po zakończeniu wojny musiała się zmierzyć z zadaniem budowy nowej świątyni. Zainicjował je ks. Henryk Wieczorek, pierwszy powojenny proboszcz (swoją funkcję sprawował od maja do września 1945 roku), a dokończył jego następca, ks. Lucjan Zielonkiewicz, wspierany przez radę parafialną z Wojciechem Pełką na czele⁸. Budowę kierowali dwaj spycimierzanie: Antoni Kłata i Piotr Pasternak (Spycimierz MP). W latach 1945–1946 zbudowano tymczasowy drewniany kościół, który służył wiernym aż do początku lat 90. Wpływ na to miały remonty przeprowadzone na przełomie lat 70. i 80. za sprawą ówczesnego proboszcza, ks. Wojciecha Krzywańskiego. Tenże kapłan na początku lat 80. rozpoczął starania dotyczące budowy nowego, murowanego kościoła.

⁸ *Kronika parafii Spicimierz od 1945 roku*, rękopis, archiwum parafii w Spycimierzu, brak autora i paginacji. Zob. rok 1945.

Rozpoczętą w 1986 roku budowę wsparli parafianie, ale także spycimierzanie mieszkający w wielu krajach świata. Należy wspomnieć byłego żołnierza II Korpusu Polskiego, Józefa Gawłowskiego z Detroit (USA), który przekazał parafii znaczną sumę pieniędzy (Spycimierz MP). Dużą rolę odegrało także działanie o. Floriana Pełki, wówczas pracownika Radia Watykańskiego. Poświęcenia nowej świątyni dokonał bp włocławski Bronisław Dembowski 11 października 1992 roku (Spycimierz MP; Chańko 2021: 270–271; Jabłoński 2021: 591–592).

Sięgająca połowy XIX wieku tradycja zdobienia trasy i szczególnej, kwiatowej dekoracji Bożego Ciała jest elementem wyróżniającym parafię spycimierską. Samorząd gminy Uniejów z burmistrzem Józefem Kaczmarkiem na czele konsekwentnie wspiera tę niewielką społeczność (liczącą ok. 650 wiernych), czego wyrazem jest m.in. rozpoczęta w 2006 roku trój etapowa budowa trasy Bożego Ciała, założenie w 2016 roku Parafialnego Stowarzyszenia „Spycimierskie Boże Ciało” (prezes Maria Pełka; od 2022 roku – Joanna Winnicka), rozpoczęcie budowy „Centrum Bożego Ciała” w 2021 roku.

Wyjątkową datą w najnowszej historii parafii Spycimierz jest 16 grudnia 2021 roku, kiedy podczas XVI sesji Międzyrządowego Komitetu UNESCO ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego ogłoszono wpis pielęgnowanej tutaj tradycji układania dywanów z kwiatów podczas procesji Bożego Ciała na *Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO*.

5.2. Człopy

Wieś Człopy ma rodowód późnośredniowieczny. W lustracji dóbr arcybiskupich z 1512 roku wymieniono młyn Szłop, a przy nim osadę zapisaną jako Schlop, później zwaną Człopy Wielkie. Nazwa wsi pochodzi więc od słowa *szłop*, oznaczającego rodzaj pułapki, zastawy przegradzającej nurt rzeki (Prugar 2014: 114). Najstarszym poświadczonym źródłowo młynarzem z Człop był Kilian z Kowala, płacący arcybiskupstwu 36 groszy czynszu (Grabarczyk, Kowalska-Pietrzak, Szymczak 2008: 79–80). W osadzie działała także karczma oraz trzy wiatraki. Mieszkańcy

zajmowali się głównie hodowlą bydła, rybołówstwem i pracą najemną w sąsiednich folwarkach w Wieścicach i Zieleniu. W XVII wieku niektórzy mieszkańcy Człop obejmowani byli prawem miejskim w Uniejowie. Na przełomie XVIII i XIX stulecia rosła liczba mieszkańców wsi wchodzącej w skład klucza uniejowskiego. W 1822 roku Człopy, już będące własnością rządową (część Ekonomii Uniejów), liczyły 29 domów i 223 mieszkańców. Ówczesna wieś, leżąca cztery wiorsty od Uniejowa, choć położona na piaszczystych, łęgowatych ziemiach, zamieszkała była przez ludność zamożną, dbającą o budynki i inwentarz. Wielu włościan miało na imię Bogumił, na cześć świętego z Uniejowa. W 1864 roku przeprowadzono uwłaszczenie dóbr hr. A. Tolla, dzieląc pomiędzy włościan około 418 ha. W wyniku regulacji dokonanej w tym czasie wieś przybrała formę rzędówki, tracąc pierwotny charakter niewielkiej owalnicy (Nogała, Nowicki 2015: 107). Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1919 roku w Człopach uruchomiono szkołę. W czasie okupacji niemieckiej we wsi prowadzono tajne nauczanie. Po 1945 roku szkołę reaktywowano i kupiono drewniany budynek, z czasem obok niej działała filia biblioteki gminnej (Tyczyno 2013: 211). W okresie międzywojennym w Człopach funkcjonowało kółko rolnicze „Społem”, a w latach 1933–1939 wspólna ze Spycimierzem jednostka OSP. W 1954 roku powstała samodzielna jednostka straży pożarnej. Pierwszym komendantem był Bolesław Kotulski. W latach 1957–1958 postawiono strażnicę rozbudowaną w 1984 roku. W latach 1954–1957 Człopy były siedzibą gromady Człopy w powiecie tureckim (Chańko 2021: 217). W latach 50. XX wieku wieś zelektryfikowano, a w 1993 roku zwodociągowano. W 1987 roku do sołectwa Człopy włączono wieś Człopki oraz przysiółek Psiarki (Chańko 2021: 103–104).

5.3. Folwark i wieś Zielen (Zielenin)

Wieś Zielen⁹ swój początek bierze w folwarku powstałym w XVI wieku. Folwark to duże gospodarstwo rolno-hodowlane, nastawione na produkcję surowców agrarnych i wykorzystujące pracę chłopów pańszczyź-

⁹ Używano także formy Zielenin, stąd do dziś używany jest w nazwie rodzaj męski.

nianych. W Zieleniu było to przede wszystkim bydło oraz drób. W 1638 roku zapisano, że znajdował się tu tylko folwark, bez żadnych poddańnych. Pracowali więc tam chłopci z okolicznych wsi, m.in. Spycimierza. Na początku XIX wieku folwark Zieleń należał do Ekonomii Uniejów, później – do majoratu Tollów. Kiedy w latach 50. XIX wieku w Uniejowie zaczęto wznosić domy murowane z opoki, część surowca wydobywano w Zieleninie (Zieleniu). W tym czasie Zieleń liczył dwa domy i 16 mieszkańców (Grabarczyk, Kowalska-Pietrzak, Szymczak 2008: 164). W 1912 roku Zieleń był kolonią po byłym folwarku o powierzchni ok. 166 ha (295 mórg i 118 przętów). Na północnym skraju kolonii znajdowała się siedziba nadleśnictwa Uniejów. Wieś Zieleń wyodrębniono po parcelacji gruntów, trwającej w latach 1921–1926. Zamieszkali tam byli fornale oraz chłopci małorolni, dawni dzierżawcy gruntów folwarcznych. Nowe zabudowania wznoszono na południe od pierwotnej lokalizacji folwarku, sytuując je w rozproszeniu w głębi działek (Cepil, Figlus 2018: 39; Nogala, Nowicki 2015: 108). W końcowym okresie II wojny światowej na terenie Zielenia Niemcy budowali umocnienia linii obronnej B2. W 1956 roku rozebrano budynek po byłym nadleśnictwie. Leśnictwo Uniejów ulokowano na terenie Zielenia, przy drodze do Spycimierza od strony Człop (Tyczyno 2013: 57–58).

5.4. Spycimierz-Kolonia

Osadnictwo na terenie przylegającym od zachodu do Spycimierza i sięgające poza rejon młyna (a potem pustkowia) Malczew nastąpiło dopiero w połowie XIX wieku i wynikało z rozwoju przestrzennego Spycimierza oraz wykorzystania obszarów dotychczas nie zagospodarowanych ze względu na gorsze warunki środowiskowe, niekorzystne z punktu widzenia gospodarki rolnej. W ramach transformacji osadniczej na początku lat 60. XIX wieku część włościan przymusowo relokowano na zachodni kraniec wsi, zachowując dawną strukturę głównej części siedliska. W ten sposób powstała osada – Kolonia, mająca formę jednostronnie zabudowanej od strony północnej rzędówki, położonej wzdłuż biegu Siekiernika, z pasowym układem nadziałów gruntów (Figlus 2015: 90; Nogala, No-

wicki 2015: 106). Kolonia funkcjonowała jako część wsi Spycimierz aż do połowy XX wieku. Dopiero w 1957 roku wyodrębniono ją jako oddzielne sołectwo, obejmujące także teren Malczewa. Pod koniec lat 70. w Spycimierzu-Kolonii działał punkt biblioteczny (Jabłoński 2021: 214 i 346).

5.5. Człopki, Kaczka, Leśnik – osadnictwo olęderskie

Początki wsi Człopki i rozwój wsi Kaczka oraz Leśnik należy łączyć z osadnictwem olęderskim, które zaczęło się na tym terenie w ostatniej ćwierci XVIII wieku. Kolonie olęderskie zakładano na terenach podmokłych i nieużytkach. Zadaniem osadników była zarówno melioracja przez budowę odwodnienia, jak i karczunek obszarów leśnych. Nowe połacie ziemi przeznaczano na cele rolne. Gospodarstwa olęderskie miały charakter czynszowy. Osadnicy dziedziczyli prawo do ziemi i swobodnego wyboru sołtysa oraz wolność osobistą (Józefiak, Okupny 2008: 17). Osiedla olęderskie na terenie parafii Spycimierz ulokowano w pobliżu lasów na północny zachód (Człopki), południowy zachód (Kaczka) i południe (Leśnik Olendry) od Spycimierza. Osadnikami była ludność pochodzenia niemieckiego, wyznania ewangelickiego.

Wieś Leśnik („osadę ponemiecką, gdzie przed wojną nie było katolików”¹⁰) włączono do parafii Spycimierz w 1950 roku na mocy dekretu bp. włocławskiego Karola Radońskiego. Nieco wcześniej („uprzednio”) do parafii przyłączone zostały Człopki i Kaczka.

5.5.1. Człopki

Wieś założyli osadnicy niemieccy na początku XIX wieku na przeciwległym do Człop brzegu starej strugi Warty. Zgodnie z zasadami osadnictwa olęderskiego wieś miała charakter czynszowy. Początkowo nosiła nazwę Holendry Człopki. Po 1864 roku na uwłaszczenie z majątku hr. A. Tolla

¹⁰ Dekret bp. włocławskiego z 6 czerwca 1950 roku. *Przynależność parafialna Kolonii Leśnik*, [w:] *Kronika parafii Spycimierz*, dz. cyt.

przeznaczono tutaj niemal 100 ha (178 mórg i 89 prętów). Gleby na tym terenie były piaszczyste, słabe. Gospodarze osiągnęli jednak dobre wyniki w produkcji rolnej, zwłaszcza hodowli bydła. Sprzyjała temu współpraca sąsiedzka „polskich”, katolickich Człop i „niemieckich”, ewangelickich Człopek, których mieszkańcy – nie bacząc na różnice kulturowe i wyznaniowe – wspomagali się, pożyczając sobie nawzajem sprzęt rolniczy czy świadcząc usługi. Stan taki trwał do II wojny światowej, gdy w końcowej fazie konfliktu ludność niemiecka porzuciła swoje gospodarstwa i wyjechała z Człopek. Jednego z miejscowych Niemców Polacy uratowali przed represjami ze strony wojsk sowieckich (Kaczmarek, Kaczmarek 2002: 10–11). Po 1945 roku Człopki traktowane były jako część wsi Człopy. Ten stan rzeczy usankcjonowano w 1987 roku, włączając Człopki do sołectwa Człopy.

5.5.2. Leśnik (Leśnik – Olendry)

Leśnik – Olendry to najprawdopodobniej najstarsza wieś osadnictwa olęderskiego w pobliżu Spycimierza. Powstała być może jeszcze w XVIII wieku na nieużytkowanych gruntach szlacheckiej wsi Leśnik. Osadnicy mieszkali w trzech zespołach osadniczych. O ich obecności do czasów współczesnych świadczą niewielki cmentarz oraz dom duchownego ewangelickiego z 1813 roku. Wcześniej istniejąca wieś Leśnik została wspomniana w źródłach jako wieś szlachecka (sześć dymów) w 1775 roku. Pół wieku później wieś liczyła już 25 domów i 174 mieszkańców. W połowie lat 20. XX wieku $\frac{3}{4}$ z niemal 200 mieszkańców wsi podawało narodowość niemiecką (Kaniewska 2021–2022: cz. 1 74–76, cz. 2, 56–57)¹¹. Obecnie wieś Leśnik pełni głównie funkcję letniskową.

5.5.3. Kaczka

Trzecią osadą olęderską na terenie parafii jest Kaczka (dawniej także Kolonia Kaczka), dziś część wsi Stawki w gminie Dobra, położona na

¹¹ *Wsie regionu sieradzkiego*, <https://sieradzkiewsie.blogspot.com/>, dostęp 04.04.2022.

południowy zachód od Spycimierza nad Strugą Janiszewską. Miejscowość Kaczka poświadczona jest źródłowo w 1570 roku jako osada młyńska. W pobliżu młyna na początku XIX wieku kolonię założyli osadnicy niemieccy. Na przełomie XIX i XX stulecia Kaczkę zamieszkiwało nieco ponad 100 osób, w zdecydowanej większości wyznania ewangelickiego. Niemiecka ludność opuściła wieś w 1945 roku, uciekając przed nadciągającymi wojskami sowieckimi. Na terenie osady zachowały się ślady cmentarza ewangelickiego¹².

* * *

Parafia Spycimierz, choć niewielka i obejmująca 6 wsi, ma charakter wyjątkowy w skali co najmniej ogólnopolskiej. Wpływa na to przede wszystkim tradycja układania kwiatnych dywanów, tworzących niezwykłą oprawę święta Bożego Ciała. Nie mniej istotna jest ciekawa historia sięgająca początków państwowości polskiej. Spycimierz, dziś niewielka wieś, był jednym z najbardziej znaczących grodów Polski wczesnośredniowiecznej, wspominanym w ówczesnych kronikach i istotnych dokumentach, lokalnym ośrodkiem władzy państwowej.

Warto odnotować, że ta niewielka terytorialnie wspólnota składa się z bardzo różnorodnych form osadniczych. Spycimierz był w swej genezie średniowiecznym grodem. Niewiele krótszą historią, choć także ze średniowieczną metryką, mogą pochwalić się Człopy, wyrosłe z osady młyńskiej. Zieleń to pierwotnie nowożytny folwark, Spycimierz-Kolonia, jak sama nazwa wskazuje, to osada potomna wobec pierwotnego założenia, wynikała z rozrostu demograficznego w XIX wieku. Człopki, Kaczka i Leśnik to wspomnienie, dziś już zatarte, osadnictwa olęderskiego, odważnie wyrrywającego naturze dawne nieużytki.

Dzieje tej ziemi zasłużyły i budzą zainteresowanie archeologów, historyków, etnografów i innych badaczy. I oby ten trend się utrzymał.

¹² Akapit dotyczący osady Kaczka opracowano na podstawie tablicy informacyjnej przy dawnym cmentarzu ewangelickim.

Rozdział 6

Budowa kościoła w Spycimierzu jako proces tożsamościotwórczy

6.1. Kierunki konstruowania tożsamości społecznej

Głównym celem artykułu jest wskazanie najważniejszych kierunków konstruowania tożsamości lokalnej na przykładzie podejmowania działań wspólnotowych. Do rozważań badawczych zostały wykorzystane relacje i wspomnienia parafian wsi Spycimierz z okresu budowy miejscowego kościoła.

Tożsamość lokalna w ujęciu antropologicznym powinna być rozpatrywana jako proces. Biorąc pod uwagę kompleksowość tego zjawiska społecznego, warto zwrócić uwagę na to, że tożsamość lokalna raczej się tworzy; trudno mówić o tym, że się pojawia. Uświadomienie sobie swoistej odrębności i specyfiki kulturowej współdzielonego z innymi miejsca na świecie jest konsekwencją procesów socjalizacyjnych i enkulturacyjnych zainicjowanych w dzieciństwie i rozwijanych w kolejnych latach życia jednostki. Proces tożsamościotwórczy jest zatem ściśle związany z doświadczeniami jednostki w życiu społecznym (lokalnym), przekazami kulturowymi, ścieżką edukacyjną, cechami osobowościowymi i szeregiem innych zależnych, które wspólnie tworzą mnogość możliwych ścieżek zbudowania (lub odrzucenia) tożsamości.

W tym kontekście w analizie dotyczącej procesu budowy kościoła w Spycimierzu i jego znaczenia dla parafian na szczególną uwagę zasługują te aspekty konstruowania tożsamości, które odnoszą się do obsza-

rów: psychologicznego, ekonomicznego, politologicznego, historycznego czy antropologicznego (Czarnota 2014: 131–132). Badania terenowe zrealizowane wśród mieszkańców wsi w roku 2021 zdają się potwierdzać, że nadanie wartości społecznej i kulturowej świątyni obok fundamentalnej – sakralnej – stanowi podstawę do budowania tożsamości lokalnej. Indywidualne wywiady pogłębione, które stanowią podstawę niniejszej analizy badawczej, zostały przeprowadzone z pięcioma mieszkańcami parafii Spycimierz. Wszyscy oni brali aktywny udział w pracach budowlanych przy kościele. Warto podkreślić, iż sposób uzyskiwania tego typu danych (dane jakościowe) wyróżnia przede wszystkim dążenie do wykorzystania podejścia rozumiejącego. A to przybliżyło do zaakcentowania znaczenia (Marshall 2005: 23) – w tym przypadku – nie tylko samej świątyni (jej fizycznego wymiaru), ale także znaczenia relacji (więzi) społecznych, jakie w czasie budowy zostały przez badanych zaobserwowane. Etnograficzne badania jakościowe dają również możliwość weryfikacji założeń metodologicznych w środowisku badanego, co jest szczególnie istotne w przypadku nawiązywania do wspomnień i doświadczeń jednostki z czasów minionych.

W obszarze psychologicznym, którego „kluczowym elementem jest stopień identyfikacji danej osoby z regionem, jego społeczeństwem i kulturą, z którą często wiąże się gotowość do altruistycznych działań na rzecz owego regionu czy społeczności” (Czarnota 2014: 131), można wyraźnie dostrzec istotę konstruowania wspólnej przestrzeni. Rzeczywistość społeczna oparta jest na związkach sfery *sacrum* i *profanum*. Kościół, należący do sfery *sacrum*, odgrywa szczególną rolę tożsamościotwórczą, choćby poprzez odwoływanie się do znaczenia osób świętych (lub innych ważnych dla społeczności), które stanowią płaszczyznę dla działań wspólnoty. W przypadku Spycimierza takim przykładem jest na pewno św. Jan Paweł II, którego relikwie znajdują się w kościele parafialnym. To zaś sprawia, że członkowie wspólnoty w swoich kontaktach ze sferą *sacrum* odwołują się do konkretnej przestrzeni niejako poświęconej temu świętemu. Nie do przecenienia jest również znaczenie atmosfery i relacji międzyludzkich w czasie budowy świątyni. Oprócz kwestii związanych z organizacją pracy, warto zwrócić uwagę na nastroje i emocje, jakie

Fot. 6.1. Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Spycimierzu.

Autor: A. Szoszkiewicz, 2022

towarzystwo ludziom w tamtym okresie i jak często temat budowy był obecny w rozmowach rodzinnych:

O tak, non stop, na bieżąco, żyło się budową, wszyscy i wszystko tym żyło. Jedni zachwalali, zapraszali, cieszyli się [...]. Ludzie się dogadywali, ale zawsze znajdowali się leserzy. Ludzie widzieli, kto robi, kto nie (Spycimierz WG).

Ludzie przychodzili z zadowoleniem do pracy. Żartowaliśmy, rozmawialiśmy. Przychodzili ludzie z innych wsi do pomocy, bo to nasze wspólne było. Ksiądz był tak zaradny, że urządził też kuchnię dla pracowników. Zatrudnił kucharkę w salce katechetycznej i dla tych z daleka gotowano obiady. To była taka starsza kobieta, babcia, bardzo miła. Ludzie wszystko chętnie robili, nikt na przymus nie przychodził. Każdy wiedział, że przychodzi tu pracować, nie było żadnych niesnasek (Spycimierz LŁ).

Nie było skłócenia. Czasami, wiadomo, mniejsze konflikty, normalne ludzkie. Ludzie współpracowali. Rozmawiało się o tym dużo, poza pracą też. W domach, podczas świąt. To było ważne (Spycimierz SP).

Nastroje były dobre, bardzo pozytywne w tamtym czasie. Nie wiem, czy o tym rozmawiali, ale żyło się tamtą budową. Nieraz były problemy z materiałami, cza-

sami było ciężko. Początkowo kościół wyglądał jakby miał nie pomieścić wszystkich ludzi. Wszyscy się zastanawiali, jak będzie wyglądał (Spycimierz FG).

Budowa to zawsze pewne ryzyko wypadków czy sytuacji nieprzewidzianych. Zasadniczo informatorzy nie opowiadali o jakichś dramatycznych wypadkach, ale pamięć o pewnych sytuacjach potencjalnie ryzykownych przejawia się w niektórych wypowiedziach:

Żaden wypadek się nie zdarzył, ale raz z czterech metrów zrzucili kiedyś taką brechę metalową i tam pod spodem był człowiek i prawie go trafiła. Dwumetrowa brecha. Mogłaby go zabić, jak ta sztanga się odbiła. Taki mądrala to był, ten co rzucił tę brechę (Spycimierz AP).

Wszystkie prace były trudne. Teraz przy stole możemy opowiadać, że było gładko. Wszystko to była kwestia zaplanowania i przygotowania. Radziliśmy sobie, wesoło było, nie było wypadków. Czasami przy takich budowach ludzie giną, a u nas żadnego wypadku nie było (Spycimierz SP).

O aspekcie ekonomicznym w tożsamości lokalnej możemy mówić wtedy, gdy dokonuje się kalkulacja opłacalności przedsięwzięcia, szacuje się koszty własne, koszty wspólnotowe – w tym – przede wszystkim nakład czasu pracy. Trudno sobie wyobrazić ideę budowy kościoła z pominięciem tych analiz. I rzeczywiście, bilans kosztów i zysków jest obecny w narracjach informatorów, podobnie jak nadzieja na powodzenie przedsięwzięcia ze świadomością zainwestowania zasobów lokalnych – finansowych i rzeczowych, ale także ludzkich:

Ludzie przychodzili na dniówki, jak komuś nie pasowało, to się zamieniał. Większość sama z siebie pracowała. Mężczyźni, kobiety i dzieci – wszyscy. Tysiące godzin pracy. Wszyscy dostawali obiad, posiłki, nie chcieli pieniędzy. Ludzie wymieniali się pracą (Spycimierz SP).

Robotników było po dwudziestu lub więcej. Sąsiadki, kobiety chodziły i gotowały, gospodynie ze wsi ze swoim prowiantem chodziły, żeby dać to jedzenie, obiady, podwieczorki. Ksiądz rozdawał też dary żywniowe. Jak ktoś

nie mógł przyjść i pracować, to dawał ofiarę lub znajdował zastępstwo. Ten, co prowadził budowę, miał kilku murarzy do pomocy i tylko oni murowali. Reszta była raczej do noszenia materiałów, pomocnicy tacy. Wykonywało się to, co było potrzebne (Spycimierz WG).

Ludzie robili, co mogli, w zależności od warunków fizycznych. Starsi dostawali lepsze prace, prostowali gwoździe na przykład, bo trudno było nowe kupić. Jak ktoś mógł, to po swojej pracy przychodził na kilka godzin. Była mobilizacja (Spycimierz LŁ).

Tożsamość lokalna jest także konstruowana w aspekcie politologicznym. Za najbardziej kluczowy w interesującym nas przedsięwzięciu należy przede wszystkim uznać czas, w jakim kościół w Spycimierzu był budowany – lata 80. XX wieku. Mowa o specyficznym dla dziejów Polski okresie sprawowania władzy przez komunistów, których stosunek do afirmacji religijnej był jednoznacznie negatywny. A mimo to świątynia powstała, głównie dzięki determinacji mieszkańców i skuteczności (sprawczości) lokalnych władz parafialnych. Prawdopodobnie zintegrowanie się wokół idei budowy kościoła było także wyrazem oporu społecznego wobec okoliczności politycznych zabraniających tego typu działań. Sami informatorzy tak o tym mówili:

Był główny murarz – Lucjan Augustyniak, projektant z Poznania, ksiądz Krzywański. Z władz państwowych raczej nikogo – wiadomo, jakie czasy były, komunistyczne, chwała, że nam pozwolili na budowę (Spycimierz SP).

Przyszedł kiedyś ksiądz Krzywański, a wiedział, że robiłem w drzewie, bo pracowałem w stolarni w Uniejowie. Zostałem brygadziwą, lubiłem tę pracę, miałem pomysły. Wszystko w kościele robiłem, ołtarz przerabiałem, główny ołtarz robiłem. Kupowałem sobie maszyny, miałem frezy różne, można było robić różne listewki (Spycimierz AP).

Konstruowanie tożsamości lokalnej zawsze dokonuje się w odniesieniu do historii. Za najbardziej istotne dla tego procesu należy uznać wskazywanie na wydarzenia historyczne odnoszące się do kościoła

i jego budowy, a także okoliczności uzasadniające tę decyzję – zwrócenie uwagi na zagrożenia związane z zapewnieniem bezpieczeństwa świątyni choćby od ryzyka pożaru. W trakcie badań terenowych informatorzy, opowiadając o budowie świątyni w Spycimierzu, wielokrotnie nawiązywali do historii, pokazywali pamiątki związane z tym przedsięwzięciem: fotografie i wycinki prasowe. Wspominali również te elementy poprzedniego kościoła, które zostały ukryte przed ryzykiem rabunku lub zniszczenia w czasie II wojny światowej, i te, które zostały uwzględnione w wyposażeniu nowej świątyni. Można zatem zauważyć, że zbieranie informacji o budowie kościoła jest swoistym procesem tworzenia archiwum społecznego lokalnej społeczności:

Rodzice opowiadali, że podczas wojny jak rozbierali kościół, to chowali niektóre rzeczy po domach albo zakopywali. U nas pod podłogą były srebrne lichtarze. Po wojnie wróciły do kościoła. Dużo rzeczy tak uratowali, są teraz w tym kościele, inaczej wkomponowane, przerobione. Dobrze, że to zostało. Wszystkie te wartościowe rzeczy udało się zachować (Spycimierz FG).

Z kolei obszar antropologiczny w podjętej analizie odnosi się zdecydowanie do tych elementów, które są związane ze specyfiką kulturową regionu. Najczęściej dotyczy to odwoływania się do opozycji „my – oni” w odniesieniu do innych parafii. W omawianym przykładzie jest szczególnie odniesienie do poczucia odrębności od Uniejowa:

Uniejów dopiero od 1340 roku miał parafię, wcześniej tylko w Spycimierzu, bo to staropolski gród był. Uniejów nie mógł ścierpieć, że Spycimierz cały czas robił postępy, ludzie zawsze byli ofiarni dla kościoła, chociaż w stosunku do Uniejowa tu była bieda, ziemie bardzo liche (Spycimierz AP).

6.2. Wspólnota parafialna jako wspólnota lokalna

Wydaje się, że tworzeniu się kultury lokalnej najbardziej sprzyja określony stopień integracji ludności oraz poczucie wartości odrębności. „Zintegrowana społeczność lokalna, chcąca wspólnie coś tworzyć, składająca

się z członków powiązanych ze sobą różnymi więziami i gotowymi do współdziałania, jest w stanie powołać do życia i rozwijać własną kulturę [...]. Istotna jest tu nie tylko [...] oprawa instytucjonalna, liderzy, artyści czy miejsca, lecz także właściwe rozumienie historii, bez której niemożliwe wydaje się zachowanie ciągłości danej społeczności” (Kranz-Szurek 2012: 23). Takim wspólnym dziełem może być też budowa kościoła jako namacalnego, trwającego w czasoprzestrzeni symbolu wspólnoty parafialnej. W Spycimierzu ta wspólnota lokalna przejawia się także w wyjątkowy sposób poprzez tradycję sypania kwiatnych dywanów na Boże Ciało. Monika Kranz-Szurek, opisując współczesną specyfikę kultur lokalnych, powołuje się na analizę przejawów lokalności A. Jawłowskiej i zauważa, że „ilustracje lokalnych inicjatyw można chyba interpretować właśnie jako przejawy nowej lokalności – lokalności, która nie konfrontuje miejscowej społeczności z innymi poprzez opozycję swoi – obcy, lecz która otwiera się na zewnątrz, promuje swoje atuty i dzieli z innymi własnymi doświadczeniami, a mimo to nie traci swojej specyfiki i odmienności. Zdaniem autorki nową lokalność konstruuje się poprzez ponowne odkrycie tradycji, przywrócenie własnej miejscowości zapomnianych znaczeń i uczynienie z niej miejsca wyjątkowego” (Kranz-Szurek 2012: 29).

W przypadku budowy kościoła w Spycimierzu na szczególną uwagę w kontekście poczucia wspólnotowości zasługuje organizacja pracy. Należy zwrócić uwagę na podkreślany przez informatorów podział na profesjonalistów (architekt, murarze, cieśla, stolarz, malarze) i pomocników rekrutujących się spośród zwykłych parafian, niezależnie od płci, wieku i wykonywanego na co dzień zawodu. O ile organizacja pracy profesjonalistów była ściśle związana z konkretnymi etapami prac budowlanych, o tyle praca pomocników musiała być ustalana odgórnie tak, by nikt nie wchodził sobie w drogę, by nie było niepotrzebnych przestojuw w działaniach. Tymi ustaleniami, ze szczególnym uwzględnieniem konieczności informowania o danym zapotrzebowaniu na siłę roboczą, zajmowali się lokalni liderzy, co jest wspomniane tak:

Ksiądz co niedzielę na ogłoszeniach wyznaczał obowiązki, mówił, co jest potrzebne na następny tydzień. Upoważnione osoby na bieżąco przydzielały obowiązki, co było w danym momencie potrzebne (Spycimierz LŁ).

Była mobilizacja ludzi. Jak ksiądz powiedział, to mieszkańcy się zbierali i robili, pomagali w budowie. Była na pewno rada starszych parafian, ale to ksiądz zainicjował budowę, on miał pomysły, wszystko organizował. Jak nie wiedział, to pytał mieszkańców, współpracował. Ksiądz był takim budowniczym, potrafił wszystko zrobić i załatwić (Spycimierz FG).

* * *

Artykuł został pomyślany jako próba wskazania głównych kierunków rozwoju procesu tożsamościotwórczego społeczności lokalnej, m.in. psychologicznego, ekonomicznego, antropologicznego, historycznego i politologicznego. Budowa świątyni, która angażuje całą lokalną społeczność, ma charakter wielowymiarowy. Te wymiary (konteksty) łączą się ze sobą i ujawniają w różnych okolicznościach doświadczeń życiowych członków wspólnoty. Tworzą swoisty wspólny mianownik, który z racji jednostkowej interpretacji może mieć zróżnicowany wydźwięk. Niemniej jednak za pomocą badań jakościowych – pogłębionych wywiadów indywidualnych – można przyjrzeć się szczegółowo znaczeniu, jakie badani nadają przestrzeni współdzielonej z innymi. Powracanie w badaniach do czasów minionych, do wspomnień, pozwala na refleksję na temat wspólnie przeżywanych doświadczeń ważnych dla całej społeczności – doświadczeń, których echo ma charakter ponadczasowy. Miejsce i przestrzeń stanowią o tożsamości lokalnej w sposób szczególnie. Zbigniew Rykiel twierdzi: „Trwałość wspólnoty terytorialnej wynika więc z podzielenia przez członków tej grupy norm, wartości i sposobów postrzegania przestrzeni społecznej. Częścią tego systemu aksjo-normatywnego jest symbolika terytorialna i mitologia terytorium” (Rykiel 2017: 10). Takim symbolem – przestrzenią – miejscem jest kościół w Spycimierzu. Jest on interpretowany jako miejsce, w którym w określonych sytuacjach spotyka się społeczność lokalna (msze święte, śluby, pogrzeby itp.). Zawsze podkreśla się to, że jest to dobro wspólnoty, które ma służyć ogółowi.

Jolanta Dragan¹

Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej

Katarzyna Smyk²

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Rozdział 7

Spycimierskie krzyże i kapliczki

Kapliczki i krzyże przydrożne są obiektem zainteresowania osób zajmujących się badaniem krajobrazu kulturowego – zarówno amatorów (regionalistów), jak i przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Jest ono widoczne właściwie we wszystkich regionach w Polsce³. Obecność tych małych form architektury jest zauważalna wszędzie: na terenach wsi i miast, na ich skrajach, przy domach, drogach. To świadectwo stale istniejącej potrzeby uzewnętrzniania swoich religijnych praktyk oraz wypełniania rozmaitych ślubów czy przyrzeczeń, będących formą ofiary błagalnej.

Interesujące w tym względzie zdają się być kapliczki i krzyże znajdujące się na terenie Spycimierza i najbliższych okolic tej miejscowości. Warto przyrzeć się im bliżej, poznać często niezbyt szeroko znane historie związane z ich powstaniem, a także uświadomić sobie wielką rolę kapliczek w życiu spycimierskiej społeczności oraz ich liczne funkcje. To są zatem cele analizy zawartej w niniejszym rozdziale, opartej o ze-

¹ Autorka części 7.1.–7.3.

² Autorka części 7.4.–7.6.

³ Literatura dotycząca występowania kapliczek i krzyży przydrożnych na terenach poszczególnych regionów na ziemiach polskich i ich opisanie w rozmaitych aspektach jest bardzo obszerna. Pierwsze publikacje ukazały się już w XIX wieku, a kontynuacja tych zainteresowań trwa do dziś; zob. m.in.: Korpała 1923: 72–74, Zwolakiewicz 1929: 126–129, Stasiak 1913: 850–851, Reinfuss 1976: 167–180, Reinfuss 1963: 122–135, Kunczyńska-Iracka 1976: 181–198, Teodorowicz-Czerepińska 1963: 183–193, Janicka-Krzywdą 1991, Ruszel 2004.

brany w roku 2021 materiał badawczy dotyczący 35 kapliczek z terenu parafii i kilku spoza, które pojawiają się w wypowiedziach mieszkańców.

Większość obiektów pochodzi z czasów po II wojnie światowej, a spora ich część była stawiana już w XXI wieku. Tylko nieliczne wykonano w okresie międzywojennym XX stulecia (np. Spycimierz/Spycimierz-Kolonia MP⁴, Spycimierz-Kolonia GA, Spycimierz/Łęg Baliński JI, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 31⁵)⁶. Warto zauważyć, że w odniesieniu do okolic Spycimierza nieco inaczej należy formułować spostrzeżenia dotyczące kapliczek, w odróżnieniu od opisów krzyży przydrożnych, chociaż w różnych publikacjach często to nazewnictwo bywa stosowane wymiennie. Jednak spycimierzanie wyraźnie rozróżniają te dwie formy małej architektury: *Wiem, że tak bardziej to mówili na to kapliczki, ale no jako my, to używamy krzyż. No bo wiadomo – to jest krzyż* (Boleszczyń/Spycimierz-Kolonia IF). Ich opisy zostaną przedstawione odrębnie.

7.1. Różnorodność form małej architektury sakralnej w parafii Spycimierz – próba systematyzacji

Istnieje wiele sposobów klasyfikacji kapliczek. Jedną z nich jest uporządkowanie ze względu na formę. Ich różnorodność jest ogromna, począwszy od mniej lub bardziej wiernego naśladownictwa budowli sakralnych wznoszonych w określonych stylach architektonicznych po wręcz fantazyjne konstrukcje i przetworzenia tych stylów (por.: Janicka-Krzywda 1999, s. 272). Warto tu zaznaczyć, że najbardziej znany i uniwersalny system klasyfikacji form kapliczek stworzył krakowski etnograf i badacz sztuki ludowej Tadeusz Seweryn, aczkolwiek był on wielokrotnie modyfikowany i uzupełniany w późniejszych

⁴ W odniesieniu, w którym pojawiają się nazwy miejscowości przedzielone ukośnikiem, pierwsza nazwa oznacza miejscowość zamieszkania informatora, natomiast druga – miejsce opisywanego krzyża. Taki zabieg zastosowano również w kolejnych opisach.

⁵ Włączono opis tego krzyża, mimo iż miejscowość jest spoza parafii, gdyż jest to miejsce nieodległe, a – jak wynika z wywiadu – ważne dla okolicznych mieszkańców i spycimierzan.

⁶ Takie ustalenia poczynił również Piotr Wypych w odniesieniu do całego województwa łódzkiego (Wypych 2021: 21).

publikacjach⁷. Zgodnie z jego systematyką warto odnotować, jakie formy kapliczek budowano w okolicach Spycimierza.

Najprostszym elementem stanowiącym wyróżnik poszczególnych kapliczek jest ich tworzywo. Tradycyjnie budowano je z drewna lub kamienia. I takie też obiekty znajdują się na opisywanym obszarze. Bardziej szczegółowo można sklasyfikować kapliczki, opisując ich formę. Dla jasności przedstawiono poniżej obiekty bez rozróżnienia ich budulca. Dzięki opracowanym i opublikowanym klasyfikacjom można wyróżnić **kapliczki nadrzewne**. W trakcie badań przeprowadzonych na terenie Spycimierza i okolic udało się udokumentować dwie kapliczki mocowane na drzewie, drewniane, szafkowe z przeszklonymi frontami w formie drzwiczek, w jednej z nich nie ma ozdób, w drugiej są modelowane ozdobne pilastry (okolice Spycimierza fot. 7.1.). Ponadto zachowała się pamięć o takim obiekcie w Spycimierzu (niedaleko szkoły) umieszczonym na wiązcie, który podczas wichury złamał się, choć kapliczka nie uległa zniszczeniu. Obecnie jest zawieszona na drewnianym dębowym słupie (Boleszczyń/Spycimierz-Kolonia IF, Spycimierz ZG).

Występują również **kapliczki słupowe**. Ta forma jest reprezentowana przez kapliczki szafkowe, przeszklone (np. w Człopach fot. 7.2.), ze ścianą frontową w formie drzwiczek lub wnękowe, brogowe bądź w typie latarni (np. Spycimierz ZG, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32, Spycimierz MK, opisy nieistniejących, zastąpionych przez murowane: Leśnik HS, Człopy LW). Zwykle mają dość prosty wygląd i dwuspadowe daszki. Niekiedy budowniczy zaopatrują ściankę frontową w ozdobnie profilowane pilastry, malowane białą i brązową farbą (Człopy fot. 7.2.).

W okolicach Spycimierza dość liczne są **kapliczki naziemne**. Wśród nich warto zwrócić uwagę na kapliczkę domkową z cegły klinkierowej w formie świątyni romańskiej, z płaskorzeźbą postaci św. Antoniego z Dzieciątkiem i mensą ołtarzową (Spycimierz, materiały w Archiwum

⁷ Począwszy od XIX wieku, zaczęły pojawiać się pierwsze próby usystematyzowania kapliczek według rozmaitych kryteriów, m.in.: Kolberg 1971. Niewątpliwie najbardziej uniwersalna jest systematyka i opis kapliczek dokonana przez Tadeusza Seweryna: Seweryn 1958. Wielu autorów dokonywało prób modyfikacji tej propozycji, m.in.: Petera 1981: 63–106, Tymochowicz 2011: 265–277, a także Wypych 2020.

Spycimierskim). Pozostałe obiekty są lokowane na podmurówkach lub cokołach, a same bryły kapliczek mają często kształt miniaturowej świątyni, z otworami okiennymi najczęściej umieszczanymi z trzech stron, prostokątne lub łukowe (niekiedy z nadprożami), przeszklone bądź otwarte, nakryte daszkiem dwu- lub czterospadowym, ewentualnie ozdobnym (Turek MG, BG, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32, Człopy LW, Leśnik HS, Spycimierz-Kolonia GA). Każda z kapliczek jest zwieńczona krzyżem drewnianym albo żelaznym kowalskiej roboty. Na uwagę zasługuje kapliczka ze Spycimierza umocowana na ogrodzeniu posesji (mur z głazów narzutowych) w formie metalowego baldachimu kowalskiej roboty z misternymi, kunsztownymi zdobieniami metalowymi w kształcie kiści winogron, liści i wici winnej latorośli oraz wolut podtrzymujących daszek (Spycimierz fot. 7.3.). Udokumentowano również budowlę na postumencie w kształcie muru z triforiami, zwieńczony krenelażem, z cegły klinkierowej, podświetlony (Spycimierz, materiały w Archiwum Spycimierskim).

Warto też wspomnieć o kapliczkach umieszczanych w **elewacjach domów**, zwykle na ścianach frontowych przy połąci dachowej. Mają one charakter kapliczek wnękowych, przeszklonych, sklepionych pachwinowo, szpiczasto, co przypomina ręce złożone do modlitwy, lub łukowato. We wszystkich takich wnękach zamieszczano figury „Maryjek” – postaci Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, niekiedy podświetlanych sznurami lampek choinkowych, zwykle stawianych na niewielkich postumentach na planie prostokąta lub ośmioboku. Takie kapliczki znajdują się w starszych domach budowanych przed kilkudziesięciu laty, natomiast w nowszych już się ich nie zamieszcza (m.in.: Spycimierz-Kolonia fot. 7.4., Spycimierz ZG, Spycimierz-Kolonia GA, Boleszczyń/Spycimierz-Kolonia IF).

Jednak najbardziej licznymi obiektami małej architektury, jakie znajdują się na opisywanym terenie, są metalowe **krzyże**⁸, najczęściej osadzone na dużych kamieniach (np. Spycimierz/Łęg Baliński JI, Ba-

⁸ O symbolice krzyża w okresie przedchrześcijańskim i w różnych społeczeństwach plemiennych na całym świecie zob. np.: Rosiński 1995: 70–84; o krzyżu w uniwersum chrześcijańskim zob. m.in. Kobielius 2011.

Fot. 7.1. Kapliczka nadrzewna, skrzynkowa, wewnątrz figura gipsowa Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej; okolice Spycimierza. Autor: A. Baczyńska-Hryhorowicz, 2021

Fot. 7.2. Kapliczka słupowa, skrzynkowa, wewnątrz oleodruk Matki Boskiej Szkaplerznej; Człopy. Autor: K. Smyk, 2021

Fot. 7.3. Kapliczka umocowana na ogrodzeniu prywatnej posesji w formie baldachimu z figurą gipsową Jezusa – „Najświętsze Serce Jezusa”; Spycimierz. Autor: K. Smyk, 2021

Fot. 7.4. Kapliczka w elewacji domu z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej; Spycimierz-Kolonia. Autor: K. Smyk, 2021

czyńska-Hryhorowicz 2021: 31–32), kamiennym obelisku (m.in.: Boleszczyn/Spycimierz-Kolonia IF, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32) lub murowanym cokoliku (np.: Zieleń/Człopy JTM). Niektóre z nich zastępują wcześniejsze, zniszczone obiekty drewniane, które ustawiono zwykle dokładnie w tym samym miejscu (Zieleń/Człopy JTM, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32, Spycimierz JW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). Ich ramiona mają formę krzyża trójlistnego (Człopy fot. 7.5.), bywają skonstruowane z rur ze zwieńczeniami w kształcie symbolu pioruna (Zieleń/Człopy JTM fot. 7.6.), dwóch równoległych rurek połączonych poprzeczkami w formie drabinki (Spycimierz JW) lub płaskowników (Boleszczyn/Spycimierz-Kolonia IF). Miejsce przecięcia ramion najczęściej jest zdobione okręgiem z promieniami wykonanymi z tordowanych⁹ drutów połączonych na kształt krzyża św. Andrzeja. W każdym z krzyży, we wspomnianym okręgu, umieszczona jest żeliwna, odlewana w formie figura Ukrzyżowanego, nad którą najczęściej usytuowany jest, mniej lub bardziej ozdobny, łukowaty daszek. Niektóre krzyże zdobione są misternie kutymi esownicami bądź wolutami, często mocowanymi w układzie antytetycznym (Boleszczyn/Spycimierz-Kolonia IF fot. 7.7.; Kolonia Kaczka – „Czarny Las”: tu mowa o krzyżach nagrobnych na cmentarzu ewangelickim z pocz. XX wieku, szczególnie misternie formowanych). Na wyjątkową uwagę zasługuje krzyż ze zwieńczeniami ramion w kształcie symbolu pioruna, który został postawiony w 1951 roku (drewniany, obecnie metalowy) w miejscu uderzenia pioruna, który spowodował pożar: [...] w tym roku takie były straszne burze i tam właśnie uderzyło w oborę, ta obora się spaliła, no i tam zwierząt się też napaliło, świni, krowy to były poparzone tam, nie spalone, ale poparzone były też. No i właśnie ten krzyż postawili (Zieleń/Człopy JTM, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). Symboliczne zwieńczenia postawionego

⁹ Tordowanie jest to zabieg skręcania sztab lub drutów metalowych w celu uzyskania ich specyficznego kształtu. Było ono dość powszechnie stosowane w wielu obszarach Europy już od epoki brązu (ok. 2500–1000 p.n.e.; w Polsce były to lata ok. 1800–700 p.n.e.), notowane wielokrotnie w znaleziskach archeologicznych, również z terenu Polski, w szczególności na ozdobach, przedmiotach luksusowych, a także związanych z różnymi obrzędami, stosowane jako technika zdobnicza (m.in.: Maciejewski 2019: 39 i nast.; por. także: Blajer 2001, Maciejewski 2016); datowanie: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/brazu-epoka;3880491.html>, dostęp: 14.08.2022.

Fot. 7.5. Krzyż ze zwieńczeniami ramion w kształcie trójliścia; Człopy.
Autor: K. Smyk, 2021

Fot. 7.6. Krzyż ze zwieńczeniami ramion w kształcie symbolu pioruna; Człopy/Zieleń.
Autor: K. Smyk, 2021

Fot. 7.7. Krzyż zdobiony wolutami w układzie antyetycznym; Spycimierz-Kolonia.
Autor: K. Smyk, 2021

Fot. 7.8. Kapliczka w formie dwustopniowego obelisku; Człopy.
Autor: K. Smyk, 2021

obiekty stanowią wyraźne odwołanie do tego wydarzenia. Dodatkowo podkreślone jest to zakończeniami ramion formowanych w kształcie stylizowanych „strzałek piorunowych”. Oprócz niewątpliwego nawiązania do wspomnianego wypadku warto zaznaczyć, że w tradycji ludowej istnieje przekonanie, że „kamień piorunowy”¹⁰ pochodzi z nieba, właśnie powstając „od pioruna” (w czasie grzmotu) i jest m.in. uznawany za narzędzie sakralnej mocy, która jest w nim zawarta, jednocześnie bywając narzędziem kary Bożej (Brzozowska 1996: 373–375). W związku z tym zrozumiałe jest zamieszczenie opisywanych elementów w wymienionym obiekcie. Należy też zwrócić uwagę, że podstawą niemal wszystkich krzyży posadowionych w okolicach Spycimierza (ale i na terenie całej Polski) są duże kamienie – głązy narzutowe. Jest to wprost skierowane nawiązanie do zawartego w Nowym Testamencie określenia Chrystusa jako „kamienia węgielnego” łączącego niebo i ziemię, wiernych – żywe kamienie, nad którymi góruje święty Piotr – Skała, na którym Jezus zbudował swój kościół. Ponadto w tradycji ludowej istniało przekonanie o ścisłym związku kamieni z Matką-Ziemią (wierzono, że stanowią one jej kości) i ich funkcji płodnościowej oraz apotropiejcznej (Brzozowska 1996: 349–373).

7.2. Rzeźby, oleodruki, inskrypcje, lokalizacja, wykonawcy

W kapliczkach umieszczono różne **rzeźby lub obrazy – oleodruki**. Najczęściej były to przedstawienia Matki Boskiej: polichromowane figury gipsowe Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, bardzo popularne na terenie całej Polski (Turek MG, BG, Boleszczyn/Spycimierz-Kolonia IF, Człopy LW, Leśnik HS, Spycimierz-Kolonia GA) lub obraz – wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej lub Licheńskiej (Spycimierz ZG, Człopy LW, Leśnik HS, Spycimierz/Spycimierz-Kolonia MP). Warto zauważyć, że w jednej z kapliczek w Człopach zamieszczony został rzadko spo-

¹⁰ *Fulguryt*, zwany w polszczyźnie ogólnej piorunowcem, to rurka lub pręt kwarcowy powstały z piasku stopionego wskutek uderzenia pioruna. Potocznie mieszany z belemnitami – wymarłymi głowonogami, których szczątki zachowują się w kształcie strzałki (Brzozowska 1996: 373).

tykany wizerunek Matki Boskiej Szkaplerznej (Człopy fot. 7.2.). Natomiast na jednej z najbardziej okazałych kapliczek z okolic Spycimierza – również w Człopach, wybudowanej z cegły klinkierowej w 2016 roku na wzór ceglanej z okresu międzywojennego XX wieku w formie dwustopniowego obelisku – do powierzchni obiektu umocowano cztery tablice granitowe (w każdą ze stron świata) z wyrytymi przez kamieniarzy wizerunkami Matki Boskiej Częstochowskiej, Najświętszego Serca Jezusa, Najświętszego Serca Maryi oraz Świętej Rodziny (Człopy fot. 7.8.).

O poczuciu ważności budowy kapliczek i silnym związku emocjonalnym z tymi budowlami mogą świadczyć specjalne **inskrypcje**, które na nich zawieszali ich fundatorzy, zawierające prośby o opiekę Matki Boskiej i Jej oddanie się, np.: „MATKO NASZA MÓDL SIĘ ZA NAMI” – napis na tablicy ceramicznej mocowanej na cokole pod kapliczką (Leśnik HS, także: Spycimierz-Kolonia GA, Człopy fot. 7.8.). Jak istotne było to dla mieszkańców z okolic Spycimierza, podkreśla opowieść właścicieli i opiekunów jednej z kapliczek w Człopach o zamurowaniu w niej słoja z pieniędzmi oraz rulonem papieru z imionami i nazwiskami fundatorów wraz z datą budowy: *Mój mąż taki list napisał, i wszyscy się podpisywali na tym liście, kto muruje, ile nas tu jest fundatorów, moja mama tak samo była jeszcze. Wszyscy się podpisali, i włożyli 5 złoty, 10 złoty, 2 złote, złotówka i napisane było, w którym roku to było, i w rulonik zwinął, w słojeczek zakręcił i włożone jest tam w kapliczce. Mój mąż taki był, „un lubiał takie rzeczy, daty wszędzie, takie rzeczy, po sobie zostawiał ślady takie* (Człopy LW).

Należy również wspomnieć, że ważną rolę odgrywał kolor kapliczek i figur w nich umieszczanych. W okolicach Spycimierza, podobnie jak na obszarze całej Polski, najchętniej stosowano barwy białą i niebieskie – kolory przypisane Matce Boskiej (szczególnie niebieski, a białe to kolor czystości, niewinności, światła i doskonałości), ale także różowe, beżowe i żółte – te kolory z kolei mają związek z Jezusem (Tymochowicz 2011: 274; zob. Oesterreicher-Mollwo 1992: 16).

Kapliczki **lokowano** w nieprzypadkowych miejscach: przy drogach, na ich rozwidleniach lub skrzyżowaniach (Człopy LW: informatorka takie kapliczki nazywała *narożnikowymi*), przy lesie lub w lesie (Człopy LW, Boleszczyń/Spycimierz-Kolonia IF, Spycimierz/Spycimierz-Kolonia

MP), na granicy wsi (Leśnik HS), przed mostem (Spycimierz/Łęg Baliński II) czy we wspomnianym już miejscu uderzenia pioruna. Ciekawą informację dotyczącą przeznaczenia, losu odnośnie do wyboru miejsca postawienia krzyża zanotowano w Łęgu Balińskim: [...] *w międzyczasie ta Marianny mama zaszła w ciążę. I to był 4 albo 5 miesiąc, bo wiem, że to była wiosna, kiedy ona ten krzyż, jak już był zrobiony, przywieziony do domu, to nie na wozie, tylko musiała wziąć na swoje ramiona i z tym krzyżem iść. Do takiego momentu dokąd go mogła donieść, na tym miejscu gdzie go postawiła z tych ramion, tam jest postawiony. Bo w tej chwili jest ta droga główna, a wcześniej ta droga szła tam trochę innymi bokami, takimi łąkami. Tak że on był gdzieś ze 200 metrów od drogi* (Spycimierz/Łęg Baliński II, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 31).

Ważną rolę odgrywają również **wykonawcy** samych kapliczek, figur w nich umieszczanych oraz przydrożnych krzyży. W odniesieniu do tych ostatnich dość często są to obiekty metalowe, wykuwane przez kowali – mistrzów tego rzemiosła: *Wiem, że to był kowal bardzo drogi, już teraz babcia nie mówiła w jakiej miejscowości, ten kowal się zgodził za te pieniądze ukuć ten krzyż* (Spycimierz/Łęg Baliński II, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 31). W innych przypadkach byli to stolarze, murarze, szklarze czy po prostu *fachowcy od kapliczek*.

7.3. Otoczenie krzyży i kapliczek – rośliny i ogrodzenia

Dużą uwagę przywiązywano do otoczenia samych kapliczek i krzyży. W niektórych przypadkach były to miejsca wyłożone brukiem (Spycimierz), wysypane białymi kamieniami (Boleszczyn/Spycimierz-Kolonia IF), obsiane trawą (Turek MG, BG, Spycimierz ZG, Zieleń/Człopy JTM) czy obsadzone kwiatami lub ziołami: mieczykami, cyniami, prymulkami, tulipanami, miętą i tymiankiem (Spycimierz/Łęg Baliński II, Leśnik HS, Spycimierz-Kolonia GA). Ciekawy jest dobór krzewów otaczających kapliczki i krzyże. Bardzo często są to krzewy bzu (lilaka pospolitego), także dzikiego (Spycimierz/Łęg Baliński II, Boleszczyn/Spycimierz-Kolonia IF, Leśnik HS, Spycimierz/Spycimierz-Kolonia MP, Zieleń/Człopy JTM), dzikiej róży (Człopy LW, Leśnik HS, Spycimierz-

-Koloniam GA), jaśminowca wonnego (Spycimierz-Koloniam GA, Zieleń/Człopy JWM) czy bukszpanu (Leśnik HS, Człopy). Wspomniane rośliny i krzewy nie są wybrane przypadkowo. Na szczególną uwagę zasługuje częsta obecność krzewów bzu. W tradycji uważano tę roślinę za mającą właściwości mediacyjne: była pośrednikiem między światami, co skutkowało wiarą w jej silną moc apotropaiczną i leczniczą, o czym świadczą np. przekazy o zakopywaniu obciętego kołtuna pod korzeniami bzu rosnącego przy kapliczce (Kowalski 1998: 26–27). Obecność bzu, jak i innych krzewów, często spotykanych przy kapliczkach także w innych obszarach Polski, wskazuje na symbolikę metafory osłony miejsca świętego, miejsca kultu, a także osób sprawujących władzę (Paczos 2011: 61). W tym wypadku w szczególności osoby boskiej: Jezusa oraz Jego Matki. Do tej symboliki nawiązuje obecność drzew przy kapliczkach i krzyżach: olchy (Spycimierz ZG), modrzewia (Spycimierz-Koloniam GA), brzozy (Łęg Piekarski, materiały w Archiwum Spycimierskim) czy dębu (Spycimierz/Spycimierz-Koloniam MP) (por.: Paczos 2011: 61). Warto też zaznaczyć, że jaśminowiec wonny, a zwłaszcza dzika czy polna róża – to krzewy zazwyczaj kojarzone i poświęcone Matce Boskiej, podobnie jak wymienione wcześniej kwiaty i zioła, które w okolicach Spycimierza zazwyczaj rosną koło kapliczek. W tradycji duże znaczenie przywiązywano również do silnego zapachu tych roślin, co można odnieść do zapachu kadzideł. W tradycji kulturowej woń kadzidła zajmuje ważne miejsce wśród zapachów-symboli. Traktowana była jako nieść umożliwiająca kontakt z bóstwem, rodzaj ofiary miłej siłom zaświatowym (Forstner 1990: 218).

Warto również wspomnieć o **ogrodzeniu** przy kapliczkach i krzyżach. Najczęściej ma ono formę metalowego, ozdobnego płotka, ewentualnie drewnianego, sztachetowego. Nie wszystkie kapliczki mają ogrodzenia, ale wówczas samo otoczenie obiektu (roślinność, wysypane kamienie, bruk) pełni funkcje swoistego odgródzenia – oddzielenia przestrzeni świętej (*sacrum*) wokół obiektu sakralnego, w tym wypadku kapliczki lub krzyża, od zwykłej (*profanum*). Za takim postrzeganiem kapliczek i ich otoczenia przemawiają wszystkie dotychczas przytoczone opisy, ale również podkreślanie przez informatorów konieczności palenia drewnianych, uszkodzonych kapliczek, krzyży, figur czy obra-

zów, czego zarówno w tradycji, jak i dzisiaj surowo przestrzega się w odniesieniu do świętych i poświęconych przedmiotów (Leśnik HS, Zieleń/Człopy JTM; por.: Odoj, Pec 2001: 113).

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że tradycja budowania kapliczek, ich formy i pozostałe opisane elementy są żywe do dzisiaj, a wiele z nich jest głęboko osadzonych w tradycji, może nieuświadomionej, ale kulturowanej. Trzeba też zaznaczyć, że pojawiają się również nowe elementy, np. tuje (żywotniki), w otoczeniu opisywanych obiektów (np. Leśnik HS) jako wyraz nowych trendów i mód w uprawach roślin zielonych i ich stosowania w okolicach domów. Nie zmienia to jednak w żadnym stopniu postrzegania kapliczek i pełnionych przez nich funkcji w spycimierskiej społeczności, aczkolwiek jedna z rozmówczyń z zalem stwierdziła: *Mnie się wydaje, że już te nowe no nie mają, nie dają takiego uroku, no ale trudno, zmienia się moda, zmienia się wszystko* (Spycimierz JI, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 34).

7.4. Motywacje ustawienia krzyża lub kapliczki

Bardzo często w wypowiedziach parafian przewija się odpowiedź „nie wiem” na pytanie o motywację ustawienia krzyża lub kapliczki, np.: *To nie wiem, to ten Łukasik właśnie tam postawił, ale na jaką intencję, to nie wiem* (Zieleń JTM). *Ojciec mój ją postawił swego czasu [...]. Nie wiem na jaką to intencję, bo nigdy mi o tym nie mówił. [...] [W]tedy mnie to nie interesowało, później nie było już kogo spytać, no bo niestety nie żył, no i tak* (Zieleń ZW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). Niemniej jednak w dalszej części tekstu skupimy się na motywacji przekazanej bezpośrednio przez parafian¹¹.

Często motywacją ustawienia obiektu małej architektury sakralnej jest **istnienie w danym miejscu wcześniejszej kapliczki lub krzyża**. Potwierdzają to plany M. Karniszewskiego, który swoją nową drewnianą kapliczkę ma zamiar zastąpić murowaną, a wówczas *ta drewnia-*

¹¹ Drugi sposób dotarcia do tej wiedzy to „motywacje rekonstruowane w sposób pośredni”, np. z utrwalonej nazwy, typu lokalizacji itd. (Adamowski 2011: 20).

na zostanie przeniesiona na pola, bo moja babcia zawsze robiła na łące, właśnie mieliśmy kapliczkę, ale była burza i to drzewo się przewaliło. [...] I dlatego postanowiliśmy zrobić tutaj bliżej domu na razie, a potem ją przeniesiemy właśnie tam na to drzewo (Spycimierz MK). Podobną historię ma kapliczka na dawnym placu szkolnym, gdzie do czasu budowy Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” szafeczka z obrazkiem umieszczona była na drzewie. W 2021 roku parafianin Franciszek Górka zrobił zupełnie nową szafeczkę, wstawił [...] na słupek. [...] Obrazek jest ze starej kapliczki (Spycimierz MP)¹². Ciągłość usytuowania i/lub elementów kapliczki przekłada się w opinii parafian na ciągłość pokoleń, o czym mówi mieszkanka Człop: *Jak ja tu przyszłam, moja teściowa jeszcze żyła, ale już była kapliczka. Ale jeszcze chcę pani powiedzieć: moja teściowa jak przyszła tu, bo też przyszła do tego podwórka, już była kapliczka. To czyli moja teściowa jeszcze była po tamtej teściowej, po swojej znowu, to już kapliczka była na takim drewnianym kołeczku, no kwadracie, i Matka Boska Częstochowska była, taki ten obrazek i to była zrobiona tako ta [...] skrzyneczka [...]. To niby ja już jestem trzecią teściową w tym placu (Człopy LW), i postawiła nową kapliczkę na miejscu tej „odziedziczonej” po teściowej. Nakłada się na to potrzeba wpisania się w historię rodziny czy parafii: *Ja mówię [wzrusza się], żeby ślad po mnie został (Człopy LW)*. Można więc mówić o kapliczkowym parafialno-spycimierskim *continuum*¹³.*

Jednorazowo odnotowano informacje o kapliczce w Czarnym Lesie – lesie położonym między Spycimierzem-Kolonią a wsią Kaczka, ustawionej **w miejscu objawienia**: *Że tam podobno się ukazała Matka Boska komuś. [...] Nie wiem, czy jeszcze w ogóle wisi na drzewie ta kapliczka. [...] Ale kiedyś, jak tam, to była ta kapliczka, wisiała (Spycimierz-Kolonia GA)*.

Pojawia się też motywacja **dziękczynna**: *No trochę taka historia [tego krzyża] związana właśnie ze mną, nie? Że jak się urodziłem, to ojciec na tą pamiątkę [...] postawił krzyż. Z tego względu, że był problem*

¹² Podobnie: *Ale to był drewniany, bo teraz jest metalowy (Zieleń JTM, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32)*.

¹³ Podobnie zob. kapliczka w Spycimierzu-Kolonii murowana przez p. Romana Jagiełę: *Tak jak pamięcią sięgnął, to pan Krysiak Piotr tam wcześniej mieszkał. I ta kapliczka była drewniana, zniszczyła się, i tą obecną postawił Jagieła Czesław – to jest ojciec pana Romana (Spycimierz MP)*.

z mamą, mama chorowała. No ale jakoś tam się udało, urodziłem się przede wszystkim (Spycimierz JW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). Mała architektura sakralna staje się wotum za otrzymane łaski¹⁴, czyli za zachowanie życia dziecka (Spycimierz JI, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 31) i żony, a także za długie życie w zdrowiu: *podziękujma Bogu, mówię, postawma nowom kapliczke [wzruszenie] [...] Że wszyscy zdrowe byliśmy* (Człopy LW). Inna kapliczka stała się podziękowaniem za wybudowanie nowego domu: rodzice informatorki *bardzo się cieszyli z przeprowadzki na swoje. Dziękując Bogu za dobro, postawili kapliczkę* (Turek MG, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). A jeszcze inna – wotum za sprzątnięcie zboża przed zalaniem przez Wartę. Szła wojna, Warta wylała, jednak dziadkom informatorki udało się zebrać zboże: *tak jakby trochę cudem, bo nie wszyscy zdążyli to zboże sprzątnąć. [...] Mama mówi, no to trzeba by jakoś to, no po prostu mówi, Panu Bogu podziękować za to. No to z naszą [kapliczką] tak kojarzę, nie?* (Spycimierz ZG, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). Widać, że ta wdzięczność nie gaśnie w trakcie upływającego czasu, stając się wyrazem religijnego oddania kolejnych pokoleń parafian.

Kapliczki bywały w parafii ustawiane **w miejscu pochówku**. W tradycji zwykle był to pochówek zbiorowy (por. np. Adamowski 2011: 32–34), co nie jest do końca jasne w przypadku np. kapliczki w Spycimierzu-Kolonii, która sięga początkami jeszcze przed II wojnę światową. Powojenni właściciele posesji wybudowali nową *i tak im zależało, ponieważ z przekazów wynika, że jest tam ktoś pochowany. Nie wiadomo, kto czy jak, [...] tylko na pewno przed wojną był ktoś pochowany, albo w czasie wojny. I dlatego oni to odbudowali to i jeszcze będą w dalszym ciągu wykańczać ją, żeby po prostu była na pamiątkę tych grobów tam pochowanych* (Spycimierz MP). Z takim upamiętnianiem łączą się krzyże powypadkowe, stawiane **w miejscu śmierci**. Przemilczamy ten wątek z powodów etycznych przez wzgląd na to, że ofiary są niekiedy bliskimi parafian (Człopy LW; Spycimierz-Kolonia GA)¹⁵.

¹⁴ Por. typologię motywacji wotywnych – Adamowski 2011: 27–28.

¹⁵ Niemniej jednak w dokumentacji z badań zachowano bogaty i emocjonalny materiał na ten temat.

Kapliczki ustawiane są również w typowym tradycyjnie miejscu – przy drodze, na rozdrożu, np. *Jak się skręca do Wieścic, skrzyżowanie dróg jest akurat, to była ładna murowana kapliczka* (Zieleń JTM). O swojej kapliczce tak mówi M. Karniszewski: *Postawiłem tą kapliczkę dlatego, bo właśnie jest droga. I tu czasami mógł się wydarzyć wypadek i dlatego Matka Boża patrzy na tą drogę, patrzy na pola jak się dzieje wszystko, błogosławi* (Spycimierz MK). Droga w myśleniu tradycyjnym jest przestrzenią niebezpieczną, gdzie „samoistnie objawia się moc groźnego *sacrum*” (Smyk 2012: 127), dlatego ustawienie w takim miejscu kapliczki ma **motywację ochronną**, gdyż powoduje wprowadzenie mocy neutralizującej poprzez „przywoływanie obecności konkretnego świętego” (Smyk 2012: 134), w tym wypadku – Matki Bożej, która *dużo cudów dała* (Spycimierz MK).

Motywacje murowania kapliczek w elewacje domów odwołują się do **religijności chrześcijańskiej** i pokazują głębokie zakorzenienie prawd wiary i wartości katolickich w społeczności parafian. Przedstawicielka starszej generacji wyraża żal, że nie ma takiego świadectwa wiary na ścianie swojego domu: *To mi się bardzo podobało, bardzo mi się to podobało, jak ja tu pragnęłam coś takiego mieć. [...] No bo tam Matka Boska stoi!* (Zieleń WM). Młodszy parafianin mówi zaś krótko o Matce Bożej w takiej kapliczce: *błogosławi dom* (Spycimierz MK), co wpisuje kapliczki w elewacjach w szereg praktyk, jakie dawniej mieszkańcy wsi podejmowali w celu zapewnienia swojemu domostwu i sobie bezpieczeństwa, błogosławieństwa i szczęścia (Lach 2019: 31). Za sakralność obiektu odpowiada zatem „wprost cudowne pochodzenie głównego elementu kapliczki, czyli figury bądź obrazu jej patrona” (Adamowski 2011: 23).

Dzięki przeprowadzonym badaniom możemy stwierdzić, że w przypadku spycimierskich kapliczek mamy do czynienia z kumulacją znaków sakralności oraz z wiązką intencji fundowania i stawiania konkretnego krzyża czy kapliczki w parafii spycimierskiej. To dlatego spełniają one różnorodne funkcje upamiętniania tak wydarzeń parafialnych, jak i indywidualnych, dobrych i trudnych, jak też emocji osobistych i ważnych dla społeczności.

7.5. Praktyki przy krzyżu lub kapliczce

Wśród działań skupionych wokół kapliczek można wskazać najpierw **opiekę nad własną kapliczką lub krzyżem**, która objawia się zwłaszcza na wiosnę, szczególnie *na maj* (Zieleń WM) oraz na odpust parafialny Podwyższenia Krzyża Świętego 14 września, np. ciocia informatorki *to u góry na krzyż [wieńczący kapliczkę] to taką koronkę pletła, i kwiaty zawsze, ze sztucznych kwiatków, już jak jest taka gotowe są. I na krzyż zawieszała* (Spycimierz-Kolonia GA; podobnie dla krzyża – Zieleń WM, JTM). Niekiedy również w lecie regularnie ozdabiano i ozdabia się krzyż lub kapliczkę świeżymi kwiatami (Boleszczyn IF, Spycimierz ZG, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32; Spycimierz MK). Parafianie regularnie koszą trawę wokół obiektów (np. Spycimierz JI, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32), obsadzają kwiatami (np. Spycimierz MK), a co jakiś czas z własnych środków podmurują rozpadające się elementy, malują (Spycimierz-Kolonia GA), remontują bryłę i ogrodzenie (Leśnik AK). Co ważne, **społeczna funkcja opiekuna kapliczki** przejmowana jest po starszych pokoleniach, po ojcu, matce, rodzeństwie, i przekazywana dalej, co poświadczają liczne wypowiedzi (Spycimierz-Kolonia GA; Zieleń ZW, Boleszczyn IF, Spycimierz JI, Turek MG, Spycimierz JW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32). Innym razem opiekę przejmują sąsiedzi lub sołtys, jeśli właściciele posesji nie kwapią się do tego (Zieleń WM, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 32).

Przy wielu kapliczkach i krzyżach nie odbywają się żadne praktyki religijne, co jest tłumaczone bliskością kościoła. Jednakże w pamięci parafian i w aktualnej praktyce pozostaje śpiewanie litanii loretańskiej na **majowych nabożeństwach** przy małej architekturze sakralnej w Spycimierzu, Zieleniu, Człopach, Spycimierzu-Kolonii i Leśniku¹⁶. Parafianie odnotowują i bardzo cenią sobie wizyty księdza proboszcza przy kapliczkach podczas majówek (Leśnik HS), jak też **święcenie pokarmów** w Wielką Sobotę, które w dobie pandemii w 2021 roku odbywało się np.

¹⁶ Warto temu poświęcić osobny szkic, rekonstruując obraz majowego nabożeństwa z licznych wypowiedzi parafian: Spycimierz MK; Zieleń MW; Człopy LW; Leśnik HS, AK, JzK, JK; Spycimierz-Kolonia GA).

przy tzw. krzyżu Glinków w Spycimierzu-Kolonii (Boleszczyn IF, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 33). **Doprowadzanie zmarłego** do krzyża odnotowano tylko w Leśniku w początku lat 90. XX wieku (Leśnik HS, JzK, JK), choć zwyczaj ten był znany we wsiach spoza parafii, np. w Józefowie czy Wieścicach (Zieleń WM). Przynajmniej dwa obiekty w Spycimierzu-Kolonii znalazły się w 2021 roku na trasie **Ekstremalnej Drogi Krzyżowej**¹⁷ (Boleszczyn IF, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 33; Spycimierz-Kolonia GA). Na uwagę zasługują również rodzinne i sąsiedzkie święta, jakimi są **wyświęcenia nowo postawionych kapliczek**, którym towarzyszą modlitwy z udziałem księdza proboszcza i drobne przyjęcia (Człopy LW, Leśnik HS). Należy podkreślić żywą do dziś tradycję **skłaniania głowy i modlitwy przy mijanym krzyżu lub kapliczce**: *Kiedys to było obowiązkowe* (Leśnik HS). *Tak, kiedyś tak było właśnie, że się nie przeszło, żeby się nie przeżegnać [...] A to już, jak jestem przed, to przed kapliczką „Maryjo, Królowo Polski, módl się za nami” – to już jest moje takie. A koło krzyża „Któryś za nas cierpiał rany”* (Zieleń WM). Niekiedy jest to znak krzyża, czasem *zdrowaśka* (Boleszczyn IF, Turek MG, Spycimierz ZG, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 33), *no jakiś taki szacunek oddać temu miejscu* (Zieleń ZW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 33). Przy **krzyżu powypadkowym** w Człopach z kolei *stale palą się znicze* (Spycimierz-Kolonia GA).

7.6. „Dla mnie to jest skarb”¹⁸ – podsumowanie

Z zaprezentowanego przeglądu wiedzy parafian na temat lokalnej małej architektury sakralnej wynika, że krzyże i kapliczki pozostają stałym elementem lokalnego krajobrazu kulturowego, nierozzerwalnie związanego z pamięcią i współczesnością społeczności oraz indywidual-

¹⁷ „Trasa Błogosławionego Bogumiła: Turek – Obrębizna – Dzierżazna – Galew – Bratuszyn – Krwony – Kuźnica Janiszewska – Posoka – Paulinów – Zimotki – Kaczka – Kolonia Spycimierz – Spycimierz – Uniejów”. *Ekstremalna Droga Krzyżowa. Przejdą nocą w milczeniu ok. 40 km*, https://www.lm.pl/aktualnosci/informacja/131770/ekstremalna_droga_krzyzowa_przejda_noca_w_milczeniu_ok_40_km, dostęp: 6.09.2022.

¹⁸ Człopy LW.

nych mieszkańców. Pozbawione entuzjazmu odnoszenie się do nowych, wystawionych w 2020 roku kapliczek w Spycimierzu¹⁹ oraz słabo utrwalona w świadomości parafian ich forma i patroni przekonują o silnym przywiązaniu do tradycyjnej formy kapliczek i krzyży, zakorzenionych w krajobrazie, życiu parafii i pamięci. O wadze tych obiektów dla indywidualnego systemu wartości mówi przekaz: *Ojciec po udarze, wiadomo, że ta choroba robi spustoszenie gdzieś tam w mózgu. I mieszkał tu dopóki mógł. Ale jak już tylko udar, no to przyszedł do mnie. Niekiedy było tak, że no... „Jest u obcych, jest u obcych”. Na to mówię: „Nie jesteś u obcych”. Mówię: „Zobacz, stawiałeś krzyż. Wyjrzyj no przez okno, popatrz no”. „No tak”. [...] Czyli to mu dawało coś takiego, że no przywracało mu świadomość gdzie jest, nie?* (Spycimierz JW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 33). Krzyże i kapliczki łączą zatem pokolenia i są wartościowane bardzo wysoko, mogą więc służyć wzmacnianiu religijności, poczucia tożsamości, lojalności wobec miejsca (por. Czerwińska 2011; Adamowski 2021) oraz – co za tym idzie – zrównoważonemu rozwojowi społeczności.

¹⁹ Zob. wypowiedzi: Spycimierz JI, Boleszczyn IF, Turek BG, Spycimierz ZG, Zielen ZW, Baczyńska-Hryhorowicz 2021: 34; Spycimierz-Kolonia GA.

Rozdział 8

Pamięć o budowniczych kościoła w Spycimierzu i ich roli integrującej społeczność parafian

Paradygmat pamięci jako kategoria pisarstwa historycznego została przyjęta w etnologicznym dyskursie i otworzyła nowe horyzonty poznania. Tym samym wykładnie metahistorii przedstawione przez Haydena White'a, amerykańskiego badacza teorii i historii historiografii, podważają dotychczas przyjęte w nauce rozróżnienie między faktem a fikcją, zdarzeniami realnymi i wyobrażonymi (White 2000: 11). To, co zapamiętane i opowiedziane, jest bowiem ontologicznie prawdziwe, bo „chodzi tu [...] o (re)konstruowanie historii i jej interpretację, a także o uchwycenie zawartych w ludzkiej pamięci oddźwięków przeszłości, które stanowią źródło wiedzy na jej temat” (Kwiecińska 2015: 209).

Historyczka Ewa Domańska, powołując się na słowa White'a, zanotowała we wstępie do jego książki, że pisanie o przeszłości przez nas, współczesnych, ma więcej wspólnego z etyką niż z epistemologią (Domańska 2000: 9). Ta słuszna uwaga otwiera nową perspektywę w teoretycznych rozważaniach o dziedzictwie, gdy do głosu – zgodnie z *Konwencją UNESCO 2003* – są dopuszczeni depozytariusze, którzy czynnie angażują się w identyfikację własnego dziedzictwa i nim zarządzają. Identyfikacja dokonuje się w oparciu o pamięć społeczną – wspólnot i jednostek je tworzących, bo „to w społeczeństwie człowiek normalnie nabywa wspomnienia, rozpoznaje je i lokalizuje” (Halbwachs 1969: 4); „jednostka wspomina

przyjmując punkt widzenia grupy”, a „pamięć grupy realizuje się i przejawia w pamięciach indywidualnych” (Halbwachs 1969: 8), którym nadane są społeczne ramy owego pamiętania.

Odruch opowiadania przedstawiony w formie narracji jest naturalny dla każdej kultury – stwierdza White, zaś narracyjność ta dostarcza dane dotyczące konkretnego wydarzenia zgodnie z ich rzeczywistym przebiegiem i zarazem nadaje sens przeżywanemu doświadczeniu. Dokonuje się to w oparciu o pamięć, która jest retrospektywna i dynamiczna w swojej istocie, a także dopasowuje przeszłość do warunków obecnie panujących. Dlatego pamięć jest wybiórcza, bo w opowiadaniu o przeszłości odnosi się do wydarzeń, które są najważniejsze w życiu bohatera w kontekście teraźniejszości. Każda z opowieści jest więc indywidualną narracją, która niekoniecznie musi być zgodna z obiektywnie obowiązującą wersją historii. Jej celem jest bowiem budowanie własnej tożsamości, która staje się wyraźniejsza i mocniejsza wprost proporcjonalnie do ilości wiedzy posiadanej na temat przeszłości. Im więcej się pamięta, tym bardziej zwiększa się świadomość swojego pochodzenia i tym widoczniej rysuje się poczucie tożsamości. Celem artykułu jest ukazanie procesu pamiętania w konkretnym studium przypadku, którym jest pamięć o budowniczych kościoła we wsi Spycimierz oraz jej roli w integracji społeczności parafian. Przedstawiona analiza jest przeprowadzona na podstawie zebranych materiałów źródłowych. Są nimi rozmowy z mieszkańcami Człop, Spycimierza i Zieleni.

8.1. Kategoria pamięci społecznej w świetle *Konwencji UNESCO 2003*

W postanowieniach ogólnych *Konwencji UNESCO* z 2003 roku wskazano cel jej ogłoszenia, który odnosi się do wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym tak, aby było ono wzajemnie doceniane (*Konwencja UNESCO 2003*, Art. 1 lit. c). Docenienie własnego dziedzictwa staje się jednym z procesów budowania i wzmacniania więzi grupowej, która oparta jest na pamięci społecznej. W artykule 14. *Konwencji*

zwrócono także uwagę na konieczność kształcenia, uświadamiania i rozwijania potencjału dziedzictwa niematerialnego. Dokonuje się to poprzez wykorzystanie odpowiednich do tego środków skierowanych na informowanie opinii publicznej o istniejących zagrożeniach dla dziedzictwa, działaniach podejmowanych w ramach *Konwencji* oraz promowanie zadań edukacyjnych w celu ochrony obszarów naturalnych i miejsc pamięci, których istnienie jest konieczne dla wyrażania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ponadto istotne jest także zapewnienie, aby niematerialne dziedzictwo kulturowe było uznawane, szanowane i promowane w społeczeństwie, w szczególności poprzez:

- konkretne programy edukacyjne i szkoleniowe dla zainteresowanych wspólnot oraz grup;
- działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie zarządzania i badań naukowych;
- nieformalne środki przekazywania wiedzy (*Konwencja UNESCO 2003, Art. 14 – Kształcenie, uświadamianie i rozwijanie potencjału*) np. poprzez obserwację uczestniczącą.

Wskazane powyżej czynności w duchu *Konwencji* są zalecane, by dziedzictwo niematerialne było żywe i przekazywane z pokolenia na pokolenie, a więc stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią, co zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości – jak zapisano w artykule 2. *Konwencji*. Owa ciągłość odpowiada czasowi linearnemu, któremu poddana jest również pamięć społeczna. Czas linearny idzie do przodu, a swój początek ma gdzieś „dawno temu”. To on trzyma oś dziejów, które jawią się jako *continuum* następujących po sobie niepowtarzalnych wydarzeń i pozwala na ich chronologiczne zapisanie. Jego przeciwieństwem jest czas cykliczny obecny w obrzędach, zwyczajach, tradycji, jak również opowieściach, bo następuje w nich systematycznie „powrót do początku”.

Wspomnienia o budowniczych kościoła w Spycimierzu integrują społeczność parafian wokół właśnie tych opowieści, które są powtarzane przy różnych okazjach – podczas modlitw wypominkowych i mszy świętych zamawianych w ich intencji w dniu imienin lub rocznicy urodzin, wydarzeń rodzinnych, bo *to jest praktycznie drugi nasz dom*

– mówi Kazimierz Łukasik – *my, to tym żyjemy* [cały czas] (Spycimierz KŁ). Tomasz Grzelak zauważa, że *ksiądz jak tam czyta te wypominki to tych wszystkich dobrodziejów* [przypomina] *naszej parafii* i dodaje: *mamy tam tablice w kościele upamiętniające* (Zieleń TG). Szczepan Miśkiewicz natomiast wspomniął o mszy dziękczynnej za budowniczych kościoła, która odbyła się w 25. rocznicę tego wydarzenia. Stanisław Pełka słusznie zauważył, że jego pokolenie, które uczestniczyło w budowie świątyni, pamięta o postaciach ważnych dla parafian, ale *młodszy muszą się sami dowiadywać, słuchać opowieści* (Spycimierz SP).

W rozdziale czwartym dyrektyw operacyjnych do wdrażania *Konwencji* 2003 zapisano wskazówki dotyczące angażowania społeczności lokalnych w czynności związane z podniesieniem świadomości o dziedzictwie niematerialnym, które jednocześnie zwracają uwagę na delikatność tej materii. Wszelkie ukierunkowane działania nie powinny:

- pozbawić kontekstu ani nie zdenaturalizować przejawów lub wyrazów stosownego niematerialnego dziedzictwa kulturowego, naznaczać wspólnot, grup lub jednostek jako podmiotów nieuczestniczących we współczesnym życiu ani nie zaszkodzić w żaden sposób ich wizerunkowi;
- przyczyniać się do usprawiedliwiania jakiegokolwiek formy dyskryminacji politycznej, społecznej, etnicznej, religijnej, językowej ani płciowej;
- ułatwiać przywłaszczenia ani nadużycia wiedzy i umiejętności stosownych wspólnot, grup lub jednostek;
- prowadzić do nadmiernej komercjalizacji bądź niezrównoważonej turystyki, która może zagrozić danemu niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu (*Dyrektywy operacyjne*, rozdział IV.1.1. 102).

Ponadto zachęca się do „opracowania i przyjęcia kodeksów etycznych w oparciu o zapisy *Konwencji* i niniejszych dyrektyw w celu zagwarantowania odpowiedniości sposobów podnoszenia świadomości na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego” (*Dyrektywy operacyjne*, rozdział IV.1.2. 103). W wyniku rozmów i na podstawie propozycji zgłoszonych przez ekspertów opracowano 12 zasad, które w 2015 roku, podczas posiedzenia Komitetu Międzyrządowego zostały przedstawione i przyjęte jako dopełnienie postanowień *Konwencji* 2003, dyrektyw operacyjnych

oraz regulacji krajowych. Stanowią one podstawę przy tworzeniu kodeksów etycznych dostosowanych do miejscowych uwarunkowań i zaczynają funkcjonować jako kolejny dokument wprowadzający wytyczne do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zasady etyczne odnoszą się m.in. właśnie do działań mających na celu zwiększenie świadomości w zakresie dziedzictwa niematerialnego (Schreiber 2020: 608).

8.2. Budowniczowie kościoła w Spycimierzu – liderzy i depozytariusze

Rozmowy z mieszkańcami parafii spycimierskiej pozwalają wyodrębnić dwie grupy, które określa ich rola integrująca lokalną społeczność podczas budowy kościoła: liderów i depozytariuszy. Cechuje je wzajemny stopień zażyłości, zakres wykonywanych prac, zależność w zakresie podejmowanych decyzji, wpływ na wzmocnienie poczucia lokalnej tożsamości i identyfikacji z miejscem, poczucia dumy, więzi i jedności społecznej. Liderzy, bo o nich w pierwszej kolejności mowa, którzy mieli wpływ na wspomniane powyżej zachowania, odgrywają niebagatelną rolę integrującą i wpływają na określone zmiany społeczne. Oddźwiękami tych zmian jest zachowana o nich pamięć, która – będąc przywoływana w czasie bieżącym i poddana w różnym stopniu przymusowej konwencji – stanowi ważne źródło informacji o przeszłości.

Liderami (przedstawicielami społeczności) są bowiem osoby działające na rzecz danej społeczności, a w zależności od stopnia społecznego zaufania i poszanowania legitymują się mandatem integrującym. Powierza się im zarówno organizowanie wewnątrzspołecznych działań, jak i reprezentowanie interesów społeczności na zewnątrz. Zadaniem liderów jest bowiem spontaniczne lub celowe funkcjonowanie w danym środowisku i wyznaczanie kierunków działań oraz poszukiwań, a także możliwości uczestniczenia w inicjatywach lokalnych, regionalnych i międzynarodowych (por. Brzezińska, Kwiecińska 2020: 132). Spycimierzanie pamiętają o społecznych liderach – sołtysach i osobach odpowiedzialnych za poszczególne ekipy pracujące przy budowie: stolarzy, murarzy, blacharzy i innych najczęściej samouków. Osoby te można

określić jako **liderów sformalizowanych** (por. Brzezińska, Kwiecińska 2020: 132). Wiadomo, że sołtysi także byli zaangażowani w informowanie parafian o bieżącym zakresie obowiązków i zebranie odpowiedniej liczby pracowników do ich wykonania. Józef Kubiak wspominał czas, *gdy raz potrzebne było trzech ludzi, a jak był zalewany strop, to było potrzebne tych ludzi piętnaście, to sołtys musiał to zorganizować* (Człopy JK) i przychodził w tym celu do domów mieszkańców. Wśród liderów sformalizowanych zdecydowanie dominuje osoba księdza Wojciecha Krzywańskiego, bo to przede wszystkim on kierował budową kościoła i ją nadzorował. Był blisko pracujących osób i sam podejmował działania, nierzadko własnoręcznie. Zapisał się on trwale i najbardziej wyraźnie w pamięci parafian. Kilka przykładowych fragmentów wypowiedzi w trakcie prowadzonych rozmów w 2021 roku bezsprzecznie ukazuje ważną rolę księdza Krzywańskiego w integracji lokalnej społeczności podczas budowy kościoła:

Ksiądz Krzywański to cała głowa to była jego, wszystko to on dozorował. Były to ciężkie czasy, trudne czasy. Opowiadali, jak ksiądz Krzywański się starał, poszedł tam gdzieś do sklepu to nie chcieli mu sprzedać i gadali mu: wyjdź stąd. Jednymi drzwiami wyszedł, drugimi wszedł, żeby załatwić. To był naprawdę ksiądz z powołania. Zostawił wielką pamiątkę po sobie (Zieleń KG).

Ksiądz był prężny i obrotny, znalazł różne dojścia i ogłosił, że będzie nowa świątynia, murowana. Trwało to kilka lat, ale zabrał się za to. Ksiądz Krzywański decydował. On wybierał ludzi, decydował kto, za co ma być odpowiedzialny, zarządzał całą budową, jego głos był najważniejszy. Ksiądz też dogadywał się z fundatorami i urzędnikami. Wszyscy chętnie pracowali, byli bardzo oddani, ale to ksiądz wszystko organizował (Człopy LŁ).

Ksiądz Krzywański zdecydował, żeby zamiast tej kaplicy na cmentarzu postawić nowy kościół. Parafianie trochę dołożyli, ksiądz tam zawsze się starał, żeby te pieniądze zorganizować i to zaczęło tak powstawać. Dużo też było takich parafian, którzy byli za granicą, a pomagali jakoś też finansowo. Ksiądz Krzywański napsuł sobie nerwów – trzeba przyznać. Ludzi różnie byli: raz przyszli, raz nie przyszli, a on chciał to jak najszybciej zrobić (Spycimierz R2).

Ksiądz Wojciech Krzywański to był wszechstronny. Znał się i na budownictwie, złota rączka była, jaki był etap budowy to wszystko musiało być zapięte na ostatni guzik (Człopy SM).

Ksiądz Krzywański był świetnym historykiem i budowniczym, widać po kościele. To wszystko jego zasługa, on negocjował, on decydował (Spycimierz SP).

Swoistym **niesformalizowanym liderem** można określić ojca Floriana Pełkę, który trwale wspierał działania związane z wznoszeniem nowej świątyni w Spycimierzu. Nieformalność jego osoby jako lidera wynika z faktu, że aktywnie uczestniczył w pracach, pamiętając o parafianach i wspierając budowę z zagranicy. Nie brał udziału w pracach na miejscu, we wsi. Kazimierz Łukasik zauważył zaangażowanie duchownego słowami: *ksiądz Florian Pełka był w Watykanie, w tym radiu watykańskim to też dużo mobilizował ludzi [...] tak, że dużo pieniędzy spłynęło z obcych, nawet nam nieznanym.* Inni parafianie z dumą przypominają, że o. Florian Pełka *to jest tutejszy parafianin* (Spycimierz KW), a niesiona przez niego pomoc, pomimo niesprzyjających okoliczności, była skuteczna i *jakoś pół legalnie ułatwił to złoto* [do złocenia elementów wewnątrz kościoła w] *tamte [trudne] czasy [...] i jeszcze „załatwił” kamień węgielny, który poświęcił Karol Wojtyła* (Zieleń TG).

Postaciami ważnymi dla parafian, o których pamięć jednocy społeczność, są także Józef Gawłowski i Jan Paweł II. Dzięki zaangażowaniu o. Pełki popiersie papieża Polaka zostało ustawione w kościele i tam też nadal się znajduje. Wystrój wnętrza tworzą również barwne witraże i freski. Ukazują wizerunki licznych osób związanych z budową świątyni i stanowią swoisty dokument parafialny, oryginalny w swoim zapisie, bo dostępny i możliwy do „odczytania” przez każdego, kto odwiedza świątynię. Ponadto specjalne, wmurowane w ściany kościoła tablice upamiętniają zasłużonych dla parafii – *sponsorzy wszyscy są wypisani w kościele, kto płacił za witraże, kto wymyślił. Dzwony fundowała mama i wujko księdza Krzywańskiego, ojciec Florian Pełka, też Jan Paweł II* (Spycimierz SP).

Zainicjowanie budowy kościoła, czego podjął się ksiądz Krzywański, było możliwe dzięki pierwszemu funduszowi przekazanemu na ten cel w latach 80. zeszłego wieku przez Józefa Gawłowskiego. Parafianie

dobrze znają lokalną historię, a gdy zaczynają swoje opowieści, stwierdzają, że *propozycję [dał] ten z Ameryki Gawłowski, żeby pobudować kaplicę na cmentarzu, a ksiądz Krzywański mówi: nie, dwóch kościołów ja nie utrzymam. Lepiej to zrobić kościół, żeby tu był* (Zieleń KG). *Jeden z mieszkańców wsi po wojnie wyjechał do Ameryki i tam został. On zaproponował Krzywańskiemu 10 tysięcy dolarów na budowę kaplicy na cmentarzu. Ksiądz, świetny negocjator, przekonał go, żeby jednak wybudować kościół. Ten Amerykanin, Gawłowski zgodził się. Ciężko było, bo to komunistyczne czasy, z pozwoleniem na budowę, ale ksiądz wynegocjował to pozwolenie* (Spycimierz SP).

Depozytariuszami są zatem wszyscy, którzy w latach 80. zeszłego wieku byli zdolni do wykonywania jakiegokolwiek czynności wspierającej budowę. Kazimierz Wronowski pamięta, że *jak chodził [ksiądz] po kołędzie, to od tego się zaczęło, że każdego pytał rolnika, czy ma ten kościół budować nowy i tak się wiara zgodziła, żeby budował ten kościół nowy* (Spycimierz KW). *Wszyscy po kolei szli i budowali kościół – opowiada Józef Kubiak (Człopy JK), proboszcz w niedzielę na parafii wyznaczał, że z każdej wsi [...], to tak od początku wsi szło numerami, a jak komuś nie pasowało, to musiał zastępcę na swoje miejsce – dodaje Szczepan Miśkiewicz (Człopy SM). Prace były podzielone w zależności od zapotrzebowania i możliwości organizacyjnych, bo zarówno murarze, kamieniarze, stolarze, blacharze, elektrycy, kierowcy, jak i kucharki wykonywali swoje obowiązki sumiennie i z zaangażowaniem. Nawet dziadki prostowały gwoździe. Jak za dużo ludzi było to starsi szli prostować gwoździe, deski układali, czyścili deski* (Spycimierz KŁ), *a dzieci też czasami nad wodę chodziły zbierać kamienie do wtopienia* (Spycimierz FG). Nad wszystkim czuwał ksiądz Krzywański, którego wspierali wynajęci specjaliści – główny majster, inspektor czy wykonawcy polichromii.

8.3. Czas linearny – czas cykliczny

Spółeczność parafian – depozytariuszy tradycji Bożego Ciała w Spycimierzu – jednoczy pamięć o wspólnie podjętym trudzie, którym była budowa kościoła i osobach w ten czyn zaangażowanych. To

wydarzenie bezsprzecznie trwale zapisało się w lokalnej historii. Wymagało ono od parafian dużej solidarności i jedności, jak również podporządkowania się liderom, by wspólnie osiągnąć cel. Celem stała się nowa, murowana świątynia, której wizerunek parafianie czasami wkomponują w kwietne dywany podczas święta Bożego Ciała. To charakterystyczne odniesienie do budowli kościoła w trakcie prowadzonych co roku przygotowań rękodzieła z okazji okolicznościowej procesji jest świadectwem trwale zapisanego w pamięci wydarzenia sprzed kilku dekad i związanych z nim różnych opowieści. Cykliczne powtarzanie czynności jest procesem, który sprzyja utrwaleniu tego, co przemija. Wzmacnia poczucie tożsamości grupy, a tym samym podbudowuje poczucie współodpowiedzialności za dziedzictwo oraz świadomość partycypowania w przekazaniu go kolejnym pokoleniom. Podmiotowość społeczności lokalnej na rzecz ochrony kulturowego dziedzictwa jest bowiem kluczowa w realizacji założeń *Konwencji UNESCO* z 2003 roku. I to właśnie liderzy – depozytariusze są właściwymi osobami do zarządzania tym dziedzictwem (Czerwińska 2016). Spoczywa na nich – wraz z lokalnymi interesariuszami – współodpowiedzialność za wyznaczanie właściwych działań, które podtrzymują jego żywotność. Działania te odbywają się zarówno zgodnie z czasem linearnym, jak i cyklicznym, przeplatając się lub idąc równolegle, by tym sposobem wzmacniać poczucie więzi społeczności lokalnej. Przywoływane są wówczas postaci ważne dla parafian, wokół których tworzona jest narracja o budowniczych kościoła w Spycimierzu.

Rozdział 9

Trasy procesji Bożego Ciała w Spycimierzu – próba rekonstrukcji

Spycimierz, niewielka wieś w gminie Uniejów, od dawna budzi zainteresowanie naukowców, najpierw (w I połowie XX wieku) archeologów i historyków (Figlus 2015: 75–76), współcześnie także etnologów, antropologów, geografów i innych. Wiąże się to nie tylko z długimi, sięgającymi czasów przedpaństwowych dziejami osadnictwa na tym terenie, ale obecnie przede wszystkim z wyjątkową w skali kraju i docenioną na świecie tradycją układania kwiatowych dywanów na trasie procesji Bożego Ciała, wpisaną w 2021 roku na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO* (Smyk 2018; Smyk, Włodarczyk, Jełowicki 2020b: 21–28; Smyk 2020: 68–72).

9.1. W poszukiwaniu początków tradycji

Nie znamy dokładnej daty początków szczególnego dekorowania trasy procesji w Spycimierzu. Lokalna ustna tradycja wiąże ten moment z końcem XIX wieku: „Babcia w [19]80 roku zmarła, a miała 85 lat, i też wtedy opowiadała, jak to się zaczęło. To był tam cechmistrzem taki mój pra-pra-pra-dziadek, był cechmistrzem w kościele. I on tak ponoć zaczynał te piaski sypać, zaczęli kiedyś sypać całą drogę piaskiem, białym, wysypać” (Smyk 2020: 64), wiążąc nawet genezę z epoką napoleońską i domniemanym przejazdem cesarza Francuzów: „Napoleon

miał tędy przejeżdżać, w okresie Bożego Ciała i na jego cześć mieszkańcy mieli wysypywać” (Dragan 2020: 47). Część badaczy skłonna jest zatem datować narodziny spycimierskiej tradycji na okres po roku 1813, czynią to jednak bez podstawy źródłowej: „nie dotarłem do żadnych źródeł, które by jednoznacznie wskazały początki tych tradycji” (Pozorski 2019: 74; por. Tomaszczuk 2004: 213). Inni zaś, określając czas trwania tradycji na „grubo ponad 100 lat”, pośrednio wskazują także na wiek XIX (Różycki 1994: 338; zob. Sobczak 2004: 122). Były proboszcz spycimierski, ks. Wojciech Kaźmierczak, choć wspomina o teorii napoleońskiej, przychyła się do opinii, że „z pewnością zwyczaj ma ponad 100 lat” (Kaźmierczak 2018: 70). Historyk Piotr Szkutnik na podstawie przeprowadzonych kwerend w bibliotekach i archiwach, a także rozmów z parafianami ustalił, że najstarszy materiał źródłowy dotyczący zdobienia „tradycyjnym zwyczajem” trasy procesji pochodzi z lat 50. XX wieku (Szkutnik 2019: 339). W tej sytuacji jakiegokolwiek datowanie początku tego zwyczaju pozostaje w sferze domysłów. Wiązanie spycimierskiej tradycji z Napoleonem, jak już wyjaśniono, nie ma żadnej podstawy źródłowej, wydaje się raczej niczym nieuzasadnionym domysłem. Wskazywanie na pierwotne naśladownictwo południowoeuropejskich zwyczajów kwiatowych także nie przekonuje, skoro – według najdalej chronologicznie sięgających relacji – pierwotnie podstawowym materiałem zdobniczym był piasek, nie kwiaty. Ufając ustnej tradycji, należy szukać znanych historykom okoliczności, sprzyjających narodzinom tradycji i na tej podstawie wskazać przybliżony jej początek. Pierwszym z nich jest wyraźny wzrost liczby ludności w parafii spycimierskiej w pierwszej połowie XIX wieku. Wspólny obrzęd, ważny z przyczyn religijnych i narodowo-patriotycznych dla wszystkich mieszkańców (Kaźmierczak 2018: 68; Smyk 2020: 56), mógł stać się czynnikiem integrującym budującą się społeczność. Idei dekoracji sprzyjała też specyficzna, już wtedy archaiczna, wielodrożna budowa wsi, zachowana mimo prowadzonej transformacji osadniczej. Meandrująca wewnątrz osady trasa zachęcała, by ją upiększyć, własną pracą artystyczną wychwalać Boga. Nie bez znaczenia jest też przywrócenie w 1865 roku samodzielności parafii w Spycimierzu, co spowodowało, iż część mieszkańców trzech wsi tworzących parafię zaczęła

aktywnie uczestniczyć w życiu swojej wspólnoty parafialnej (Kita 2021: 592)¹. Czynnikiem wzmacniającym gorliwość religijną była również epidemia cholery, która dotknęła ten rejon dekadę wcześniej. Nie przesądzając, w jakim czasie narodziła się tradycja zdobienia trasy, należy stwierdzić, że po 1865 roku istniały w Spycimierzu warunki sprzyjające jej rozwojowi.

O miejscowej, nie zewnętrznej, genezie tradycji świadczy też wysypywanie trasy jasnym piaskiem, którego na terenach zalewowych nie brakowało. *Biały piasek to była czystość, dawniej gdy dom był wysprzątny, czysty, gotowy na niedzielę czy święto, sypano na podłogę biały piasek* (Spycimierz MP). Poprzez analogię można założyć, że udekorowanie trasy piaskiem oznaczało jej gotowość do rozpoczęcia święta, oddzielenie *sacrum* od *profanum* (Smyk 2020: 171–172; Smyk 2018: 28). Gdyby jacyś żołnierze-tułacze przywieźli z wojen napoleońskich pomysł sypania *infiorate*, to od początku tego obyczaju w Spycimierzu używano by kwiatów, także tutaj tanich i dostępnych późną wiosną.

W świetle powyższych informacji uzasadniona wydaje się teza, że mieszkańcy trzech wsi ówczesnej parafii spycimierskiej zaczęli zdobić trasę procesji Bożego Ciała na początku drugiej połowy XIX wieku i była to własna inicjatywa wynikająca z lokalnych uwarunkowań.

9.2. Zmienność trasy procesji – próba ustalenia zasad

Braki w materiale źródłowym w istotny sposób utrudniają – a w odniesieniu do czasów wcześniejszych niż przełom lat 60. i 70. XX wieku wręcz uniemożliwiają – odtworzenie przebiegu trasy Bożego Ciała w Spycimierzu. Nie zachowały się bowiem żadne zdjęcia, plany, mapy czy relacje dokumentujące przebieg. Istotną kwestią jest także zmiana sieci drożnej wewnątrz wsi po pożarze z 1971 roku, w którym spłonęły 63 budynki. Przy odbudowie wsi wiele drózek uległo zatarciu (Spycimierz SP).

¹ Odnotowano wówczas wyraźny wzrost liczby parafian (862 w 1872 roku, a w 1859 roku – 614), co tłumaczyć należy zarzuceniem praktyk religijnych w Uniejowie na rzecz Spycimierza.

Na podstawie rozmów z duchowieństwem i mieszkańcami parafii, jakie w latach 2021–2022 przeprowadził autor, wskazać można reguły, które miały wpływ na jej przebieg (Człopy LŁ, Spycimierz SP, Spycimierz MP, Spycimierz JI, Włocławek WK, Krzymów WK, Zieleń AG):

1. Trasę zmieniano z pewnością wcześniej niż w latach 70. XX wieku. Nie sposób jednak ustalić, kto i kiedy wprowadził tę regułę. Brak stałego przebiegu trasy i jej zmienność były normą, czyniono tak „od zawsze”. Wynikało to przede wszystkim ze stanu piaszczystych, gruntowych dróg, zależnego od warunków atmosferycznych i innych, niekiedy nieprzewidywalnych, czynników. Przy silnych opadach deszczu dróżki zamieniały się w rozlewiska, uniemożliwiające dekorowanie (ubieranie) trasy.
2. Trasy w latach 60. i 70. XX wieku (być może i starsze) przebiegały w niedużej odległości od kościoła, były więc krótkie. Wynikało to z niewielkiej ilości materiału dekoracyjnego, zwłaszcza kwiatów – *ludzie ubierali kwiatami ze swoich pól, nie było samochodów, nikt daleko nie jeździł po kwiaty* (Spycimierz MP).
3. O przebiegu trasy każdorazowo decydował proboszcz. Decyzja poprzedzona była spotkaniami, w których brał udział sołtys (cieszący się we wsi dużym autorytetem) i przedstawiciele lokalnych instytucji (np. strażacy, pod koniec lat 80. XX wieku i później reprezentanci szkoły), a także zainteresowani mieszkańcy. Mieszkańcy mogli zgłaszać swoje sugestie co do przebiegu trasy w danym roku: *prosil, aby procesja szła tą, a nie inną uliczką* (Włocławek WK). Niekiedy przebieg trasy miał dodatkowy wymiar społeczny, a nawet polityczny. Było tak, gdy w latach 80. zeszłego wieku procesja przechodziła w południowej części wsi, obok domu sołtysa Stanisława Pełki (przewodniczącego gminnego koła NSZZ Solidarność Rolników Indywidualnych) oraz wtedy, gdy trasa prowadziła północno-zachodnim fragmentem wsi, w pobliżu cmentarza (traktowano to jako wyraz szacunku wobec zmarłych, współtworzących przed laty tradycję dekorowania trasy, a także praktycznie jako sposobność do posprzątnia obejścia cmentarza).

4. Przebieg trasy miał, zdaniem proboszcza (Włocławek WK), aktywizować różne rejony wsi, tak aby w jej dekorowaniu brały udział różne osoby, czyniło to „ubieranie” zadaniem całej społeczności.
5. Ołtarze ustawiano w miejscach eksponowanych, takich jak skrzyżowania drózek, szerokie i widoczne płoty bądź ściany zabudowań. Ołtarz *budowała dana ulica* (Włocławek WK), czyli mieszkańcy sąsiednich domostw. Ułatwieniem były stałe ramy i obrazy, stanowiące podstawę dekoracji, które kupił ks. Wojciech Krzywański.
6. Proboszcz ks. W. Krzywański w zmienności trasy dostrzegał wymiar religijny. Jego zdaniem ważne było to, że *Chrystus obszedł całą miejscowość* (Włocławek WK).
7. Trasa rozpoczęła się i kończyła w kościele.
8. Tworzyła zamknięty krąg.
9. Zazwyczaj biegła zgodnie z ruchem wskazówek zegara, od wyjścia z kościoła najpierw w kierunku południowym, skrajem terasy. Od tej reguły odstępowano w przypadku obfitych opadów deszczu, które piaszczystą drogę na krawędzi terasy zalewowej zamieniały w rozległe błoto.
10. Przebiegała wyłącznie wewnątrz Spycimierza, w niektórych latach sięgając południowych i zachodnich obrzeży wsi.
11. Nie wyprowadzano trasy poza wieś.
12. Zmienność trasy sprawiała, że nie przywiązywano istotnej wagi do jej przebiegu. Dla parafian było oczywiste, że w kolejnym roku trasa może być wyznaczona inaczej.

Mieszkańcy pozostałych miejscowości włączali się do dekorowania trasy w różny sposób. W latach 70. i 80. XX wieku spontanicznie przyłączali się do pracujących spycimierzan, dostarczając im kwiaty, budując bramy. Z czasem formy działania pobliskich społeczności zaczęły się powtarzać:

- mieszkańcy Leśnika budowali bramę przy kościele. Przydział tego eksponowanego miejsca tłumaczono tym, że *skoro do kościoła mają daleko, to ubierać będą blisko* (Włocławek WK);
- mieszkańcy Człop *ubierali na wjeździe od swojej strony, a Człopki miały bramę* (Człopy LŁ), jest to tzw. *odcinek proboszczowski*

- przy plebanii (Krzymów WK), dekorowany zgodnie z hasłem roku liturgicznego;
- mieszkańcy Spycimierza-Kolonii w czasach ks. W. Krzywańskiego (i później) *ubierali* fragment zachodniej części trasy, *od swojej strony* (Człopy LŁ);
 - Zieleni dekorował „pierwszy” odcinek trasy, wzdłuż boiska szkolnego. Zadecydował o tym ks. Wojciech Kaźmierczak, który wykorzystując stały przebieg trasy, wyznaczył „rejony” poszczególnych miejscowości, aby ich mieszkańcy, dekorując trasę, *nie tłoczyli się przy plebanii, jak to bywało wcześniej* (Krzymów WK). Wybór „rejonu” Zielenia związany był z nabyciem działki przez *mieszkańca Łodzi, który nie był w stanie dekorować fragmentu trasy przyległego do swojej posiadłości* (Zieleni AG);
 - jeśli trasa przebiegała przy strażnicy OSP, przyległy fragment dekorowali (ubierali) strażacy.

9.3. Rekonstrukcja tras procesji Bożego Ciała w Spycimierzu od końca lat 60. XX wieku do współczesności

Przyjęte przez społeczeństwo parafii założenie zmienności przebiegu trasy procesji Bożego Ciała, połączone z wielodrożnym układem dróg i ścieżek wewnątrz Spycimierza, sprawia, że odtworzenie wszystkich możliwych wariantów jej przebiegu z okresu kilkudziesięciu ostatnich lat (np. po wielkim pożarze) jest zadaniem skazanym z góry na niepowodzenie. Biorąc to pod uwagę, autor – wspólnie z przywołanymi już rozmówcami – odtworzył kilka wersji przebiegu trasy. W przekonaniu autora są one reprezentatywne i – dopuszczając pewne drobne różnice i odstępstwa w różnych latach – ilustrują główne alternatywne warianty przebiegu trasy.

Trasa z końca lat 60. XX wieku jest najstarszą i być może jedyną z czasów przed pożarem w 1971 roku, której przebieg można odtworzyć (i powtórzyć) w obecnym przebiegu dróg. Liczyła ona dokładnie kilometr i prowadziła malowniczymi, częściowo krętymi ścieżkami centralnej części wsi. W przekonaniu autora ten wariant najpiękniej pokazuje

walory Spycimierza. Warto byłoby tę trasę pokazać we współczesnej wsi, np. jako pieszy szlak turystyczny. Stanisław Pełka zapamiętał, że gdy procesja szła tą trasą, *ksiądz jechał z monstrancją małym wozem konnym, pchanym przez młodych* (Spycimierz SP).

W latach 70. XX wieku, możliwe, że tylko jednokrotnie (ze względu na warunki pogodowe?), trasa liczyła zaledwie 600 m, przy skrzyżowaniu z drogą do Łęgu Balińskiego ostro skręcając wąską ścieżką na północ, do głównej drogi przez wieś. Można domyślać się, że podobny przebieg miały starsze trasy z lat 50. i 60. XX stulecia.

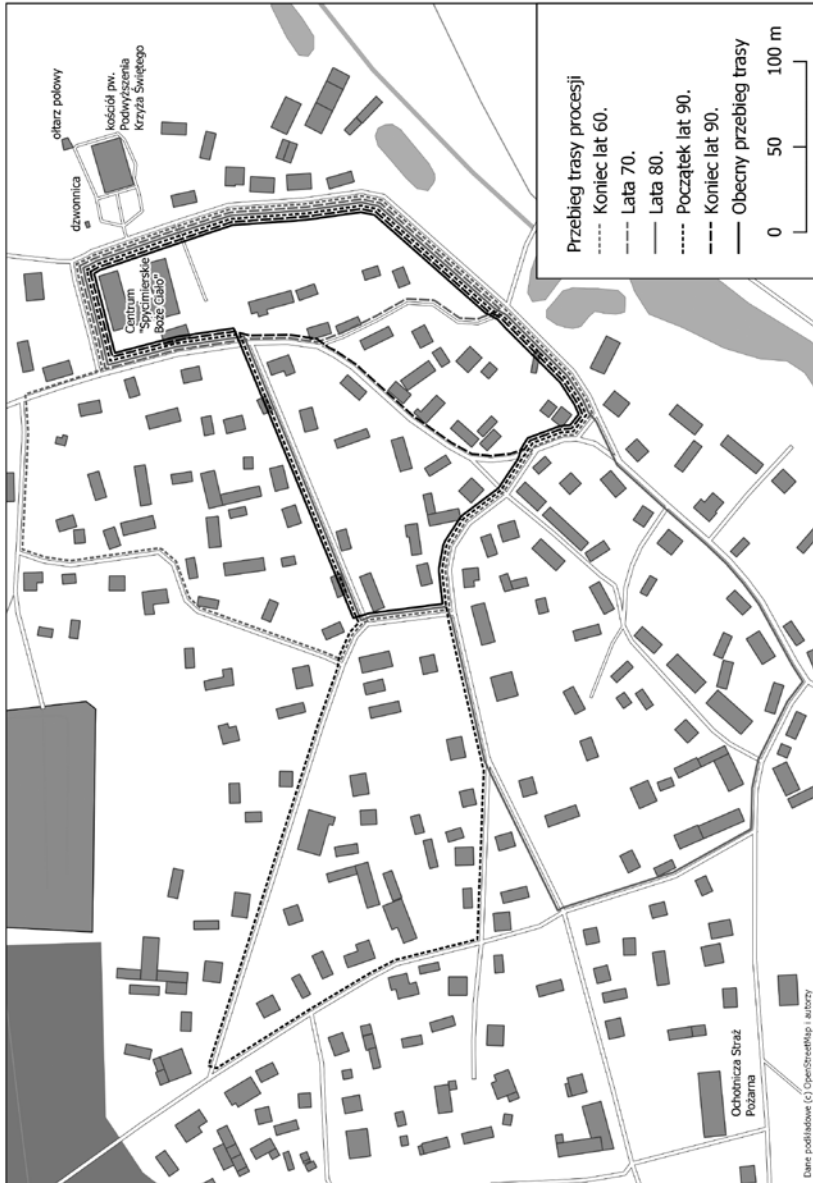
W latach 80. XX wieku zdecydowano się, idąc za wskazówkami ks. W. Krzywańskiego, na długie trasy, sięgające południowego i zachodniego skraju wsi. Pierwsza z wymienionych przechodziła w pobliżu domu ówczesnego sołtysa, co w opinii księdza było wyrazem poparcia dla opozycji solidarnościowej (Włocławek WK). Jej długość wynosiła 1350 m.

Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, m.in. w 1988 roku, w czasie procesji, którą zapamiętano ze względu na potężną burzę, długość trasy liczyła niemal dokładnie 1500 m. W znacznej mierze prowadziła ona tą samą drogą, jak przebiega współczesna, stała trasa, jest jednak dłuższa, wyraźnie sięgając ku zachodniej części wsi. Zdaniem S. Pełki *była to najdłuższa trasa* (Spycimierz SP). Taka długa trasa miała wpływ na czas trwania nabożeństwa, sięgający 3 godzin. Dla wielu uczestników był to duży wysiłek.

W latach 90. XX wieku podstawowy przebieg trasy wiódł wzdłuż południowego skraju terasy zalewowej do skrzyżowania z bitumiczną drogą z Zielenia do Skęczniewa i następnie „asfaltem” w kierunku kościoła.

Od 2006 roku procesja odbywa się po stałej trasie liczącej 900 m. Budowę wyłożonej kostką trasy sfinansował samorząd Uniejowa, wykorzystując fundusze unijne. Drugi etap inwestycji przypadł na 2017 rok, a trzeci (wraz z budową czterech kapliczek) – na 2020 rok (Wójcik 2006: 7–8; Jabłoński 2021: 429).

Przebieg opisanych tras pokazuje rys. 9.1.

Rys. 9.1. Rekonstrukcja tras przebiegu procesji Bożego Ciała w Spycimierzu (od końca lat 60. XX wieku do współczesności). Źródło: opracowanie własne autora

Rozdział 10

Spółeczne Archiwum Spycimierskie (SAS) – idea, cele, metodologia

10.1. Potrzeba ochrony tradycji

Jeszcze w latach 70. XX wieku Jerzy Szacki wyraźnie rozgraniczał dziedzictwo kulturowe od tradycji. Cztery dekady później to rozróżnienie nie było dla niego takie oczywiste (Szacki 2011: 25). Rzeczywiście, współcześnie dziedzictwo kulturowe, szczególnie w swojej niematerialnej odsłonie, łączy się z tradycją. Zarówno w wymiarze administracyjnym (bo czymże jest *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego* jak nie zestawieniem „naszych” tradycji?), jak i potocznym, zwłaszcza z perspektywy depozytariuszy. Dlatego w tekście oba pojęcia będą rozumiane jako bliskie sobie.

Samo słowo *tradycja* wydaje się powszechniej używane i instynktownie rozumiane przez osoby niebędące profesjonalnymi badaczami kultury. Pojęcie tradycji i związanego z nim przymiotnika *tradycyjne* jest ważnym elementem naszego języka, a szerzej – świadomości kulturowej. Dzięki niemu łatwiej zrozumieć świat zewnętrzny, uporządkować go, ulokować w nim nas samych. To niezwykle ważne dla naszej stabilności społeczno-kulturowej w epoce globalizacji. Z tego powodu tradycja to nie tylko kolorowy, odświeżony, „wielozmysłowy event” (Tarkowska 2012: 36), ale także istotna część rzeczywistości, w której codziennie funkcjonujemy.

Jeżeli tradycja jest dla nas tak istotna, powinniśmy ją chronić. Najważniejszą i najdawniejszą drogą do spełnienia tego postulatu jest oczywiście przekazywanie jej kolejnym pokoleniom. Proces ten etnolodzy nazywają transmisją międzygeneracyjną. Dzięki niej mamy pewność, że przynajmniej nasze dzieci (a może i ich dzieci itd.) będą kultywować to, co nam bliskie. Dziś, w świecie przenikających się i w pewnym sensie konkurujących tradycji, dochodzą nowe narzędzia ich ochrony. Jednymi z nich są specjalnie konstruowane listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zarówno dla poszczególnych krajów, jak i ogólnoswiatowa *Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* pod patronatem UNESCO. Skupiają one wartościowe, żywotne elementy kultury konkretnych wspólnot. O wpisy na nie muszą aplikować sami depozytariusze, co potwierdza żywotność oraz potrzebę zachowania danych tradycji. Wpisy takie uznaje się za prestiżowe, co ułatwia rozpowszechnianie wiedzy o konkretnym zwyczaju zarówno wśród depozytariuszy, jak i poza nimi.

Opisane powyżej założenia są istotne ze względu na trwanie tradycji w czasie. Po pierwsze, powinniśmy czuć potrzebę jej posiadania i, po drugie, chronić ją. To drugie pojęcie jest tutaj niezwykle ważne. Gdyby próbować zdefiniować tylko na potrzeby tego tekstu, co oznacza ochrona elementów naszej kultury, z pewnością musiałaby ona oprzeć się o dwa podstawowe składniki: trwanie (czyli czas) oraz pamięć (swoisty magazyn treści). Trwanie, będące tutaj synonimem czasu, jest bliżej nieokreślone. Nie możemy go doprecyzować w latach – lepiej już zastosować nieco zużyte określenie – *długie trwanie*. Dzieje się tak, ponieważ w tym momencie pojawia się drugi czynnik – pamięć. Nie wchodząc zbyt w rozważania dotyczące *memory studies*, może ona dotyczyć jednostki ludzkiej lub grupy ludzi.

Tutaj należy się czytelnikowi mała dygresja metodologiczna. Badacze pamięci w kontekście kulturowym wyróżniają co najmniej dwie ramy pamięci zbiorowej: komunikacyjną oraz kulturową. Ta pierwsza to po prostu pamięć kilku współżyjących pokoleń, które wymieniają się informacjami. Dzięki niej przekaz bezpośrednio wędruje od starszych do młodszych pokoleń. Jest ona ograniczona do 3–4 generacji, czyli 70–100 lat (Kaźmierska 2012: 44–45; Assmann 2008: 65–66). Wspomniany przekaz przechowuje pamięć kulturowa. Aleida Assmann porównała ją do „magazynu

pamięci”, gdyż może zawierać informacje wielu pokoleń (więcej niż 3–4), często niemających ze sobą bezpośredniego kontaktu (Assmann 2009: 118). Streszczając przedstawiony wywód, należy podkreślić dwie cechy pamięci w kontekście kultury (tradycji): komunikacyjną i magazynującą.

Wracając do głównego wątku rozważań, trzeba także zauważyć, że model międzygeneracyjnego przekazu kulturowego dominował jeszcze przed 100 laty. Dawniej w kulturach czysto oralnych elementy kultury przekazywane były z matki na córki (z ojców na synów itp.) poprzez przekaz werbalny uzupełniany doświadczeniem pozawerbalnym. To zapewniało ochronę zwyczajów, obrzędów, wierzeń. Wraz z upowszechnieniem książek, prasy, szkolnictwa, a już szczególnie nowych mediów, system ten uległ mocnej transformacji. Współcześnie ochrona tradycji została wzbogacona o nowe narzędzia pozwalające ją strzec. Jednymi z najpopularniejszych instrumentów są współczesne archiwa społeczne, które wydają się idealnie odpowiadać na teraźniejsze potrzeby.

10.2. Idea archiwów społecznych

Archiwa społeczne to, z jednej strony, instytucje (najczęściej powstałe w oparciu o stowarzyszenia), a z drugiej – ruch społeczny. Ich ideą jest dokumentowanie i archiwizowanie własnej kultury na poziomie lokalnym. Podstawową metodą w jej realizacji jest nabycie odpowiednich kompetencji przez wybranych członków konkretnej społeczności. Doprowadzić to ma do powstania repozytorium wiedzy, które można upowszechniać, także poza lokalną wspólnotą. Niezwykle ważnym zadaniem takich repozytoriów jest wspieranie przekazu międzygeneracyjnego. Drugie i nieco inne, bardziej umocowane w systemie prawnym, wyjaśnienie, czym są archiwa społeczne, podaje Katarzyna Ziętała w specjalnie przygotowanym przez Ośrodek „Karta” podręczniku *Archiwistyka społeczna*: „archiwum społeczne prowadzone jest przez: organizację pozarządową (w rozumieniu art. 3 ust. 2 ustawy O działalności pożytku publicznego i o wolontariacie) lub powstaje przy jednostce samorządu terytorialnego w efekcie celowej aktywności obywatelskiej. Archiwum gromadzi, przechowuje, opracowuje (w celu udostępniania) materiały dokumentowe, ikonogra-

ficzne lub audiowizualne. Dokumentacja ta tworzy niepaństwowy zasób archiwalny” (Ziętala 2012: 9). Pierwsza zaprezentowana wykładnia zajmującego nas pojęcia bazuje na doświadczeniu badawczym bliskim autoetnografii, druga zaś wypływa z bogatych doświadczeń polskich archiwistów zawodowych. To ważne, by w budowaniu konkretnych archiwów społecznych zrozumieć i przyjąć obie te optyki.

Autoetnografię rozumieć tu należy dość wąsko jako dokumentację kultury, wewnątrz której funkcjonuje badacz, nie zaś jako szeroką autorefleksję na jej temat. Byłaby to więc bardziej metoda obserwacji i pozyskiwania faktów, artefaktów kulturowych niż ich interpretacja. Drugą istotną cechą tych działań jest immanentna przynależność do badanej wspólnoty kulturowej, „swojskość”, wręcz bezpośredni (rodzinny, sąsiedzki) dostęp do źródeł, które chcemy pozyskać. Ostatnią, może nie wprost wyrażoną, jest potrzeba archiwizowania własnej kultury, która ma być wyrazem troski i jej ochrony. W przytoczonej powyżej definicji K. Ziętali dominują inne akcenty, równie ważne dla praktyki. Przede wszystkim archiwa społeczne są przejawem aktywności obywatelskiej, osób raczej niezwiązanych zawodowo z archiwami państwowymi. Nie jest to warunek wykluczający, ale zazwyczaj dominujący. Autorka dopuszcza także instytucjonalne wsparcie, ale w wymiarze lokalnym, np. samorządowym. Ostatnią i dowartościowującą cechą opisywanych archiwów jest to, że są one nieodłączną częścią całego zasobu archiwalnego w kraju.

10.3. Idea Społecznego Archiwum Spycimierskiego

Każda koncepcja (idea) badawcza musi w końcu spotkać się z konkretną rzeczywistością. Gdyby spojrzeć na opisane wyżej potrzeby społeczno-kulturowe (ochrona tradycji) i jedną z metod ich realizacji (archiwa społeczne), można odnieść wrażenie, że proponowane rozwiązanie nie jest skomplikowane – zarówno w sferze intencjonalnej, jak i technicznej. Otóż nie. O ile „duże”, państwowe archiwa mają wypracowane i wielokrotnie sprawdzone procedury postępowania w pracy nad często powtarzalną materią, o tyle archiwa społeczne zazwyczaj są za każdym razem osobnym przypadkiem. Konstruując je, należy zwrócić

uwagę na wspólnotę, w której wyrastają, dominujące treści kulturowe oraz możliwości techniczno-osobowe.

Zwyczaj układania kwiatnych dywanów w Spycimierzu nie ogranicza się tylko do jedno- czy dwudniowego wydarzenia i na pewno nie jest „wielozmysłowym eventem”. Jest z pewnością zjawiskiem kultury o wielu treściach, wielu kontekstach i wielu konsekwencjach społecznych. Oczywiście podstawą i istotą jego funkcjonowania jest przekaz religijny. Jednak w przypadku tradycji kluczowe są wszelkie wpływające z tego implikacje. Najważniejszą wydaje się wspólnota skupiona wokół zwyczaju i konstruowana (ciągle wzmacniania) tożsamość lokalna. Dzięki temu zwyczaj jest chroniony (istnieje przekaz międzygeneracyjny), ale – co banalne, a przecież ważne – są depozytariusze, którzy co roku układają fizycznie dywany. Wspólnota, czyli po prostu ludzie, to także pewien zasób techniczny. Może ona jednoczyć się przy innych okazjach, jak pomoc sąsiedzka, może też tworzyć i obsługiwać instytucje społeczne. Taką strukturą są z pewnością archiwa społeczne. Te z kolei mogą dodatkowo przyczyniać się do ochrony zwyczaju, a pośrednio – wzmacniać wspólnotę. W ten naturalny sposób pojawiła się potrzeba stworzenia Społecznego Archiwum Spycimierskiego¹, nazywanego w skrócie SAS.

10.4. Cele SAS

Najważniejszym celem istnienia omawianego archiwum powinno być **jednoczenie, wzmacnianie i aktywizowanie wspólnoty kulturowej zwyczaj** układania kwiatnych dywanów. Praca przy zbieraniu faktów i artefaktów dla SAS może także przyczyniać się do integracji społecznej, najpierw mieszkańców parafii w Spycimierzu, a dalej – całej gminy Uniejów. Dzięki temu akcją pozyskiwania archiwaliów można rozszerzyć na inne informacje, nie tylko związane bezpośrednio ze zwyczajem, ale także z lokalną przeszłością, kulturą, przyrodą – z tym wszystkim, co buduje krajobraz kulturowy.

¹ *Społeczne Archiwum Spycimierskie*, na stronie *Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/archiwum/>, dostęp 23.08.2022.

Drugim, nie mniej istotnym celem działalności SAS powinno być wspomniane **wspieranie transmisji międzygeneracyjnej zwyczaju** układania kwiatnych dywanów. Sam przekaz werbalny i pozawerbalny dziś już nie wystarcza. Wynika to ze znaczenia, jakie mają współczesne media, a szczególnie internet. Istotą przekazu pokoleniowego jest trafienie do ludzi młodych, a ci są dziś już częścią wirtualnego świata. Jeżeli treści kulturowe nie są tam obecne, wysoce prawdopodobne jest to, że nie zostaną one docenione, a może nawet zauważone. To stwierdzenie implikuje także oczywistą dostępność SAS na Facebooku czy stronie internetowej.

Dopiero na dalszych pozycjach można wymienić trzy kolejne cele, jakie trzeba wyznaczyć SAS. Będą one bowiem podrzędne i w pewnym sensie tylko techniczne w stosunku do dwóch pierwszych. Ich nomenklaturę podpowiada profesjonalna archiwistka. Pierwszym będzie dokumentowanie, drugim – archiwizowanie i ostatnim – upowszechnianie wiedzy o interesującym nas zjawisku kulturowym. Wszystkie one są ze sobą powiązane i współzależne. Są również etapami pracy z konkretnymi artefaktami czy informacjami. Zawierają zarówno zespół czynności, które należy podjąć, jak i procedury, według których należy je wykonywać.

10.5. Metodologia prac SAS

Pierwszym chronologicznie etapem utrwalania tradycji jest jej **dokumentowanie**. Najczęściej przybiera ono formę badań etnograficznych, które rozumiemy jako pozyskiwanie informacji dotyczących zjawisk kulturowych i przedmiotów związanych z wybranym przez nas tematem, najczęściej w naturalnym dla nich środowisku społecznym. Badania te powinny być oparte o kilka następujących po sobie czynności, które przedstawiono w spycimierskiej publikacji z 2020 roku (Jelowski 2020: 117–126). W skrócie i dla przypomnienia można podać tylko ich hasłowe tytuły:

1. identyfikacja zjawiska kulturowego (zwyczaju), które chcemy dokumentować, i nawiązanie kontaktu z osobami, do których chcemy dotrzeć;

2. zdobycie wiedzy o danym zwyczaju lub obrzędzie, także spoza własnej lokalnej wspólnoty;
3. wybór metody dokumentowania, ułożenie harmonogramu oraz ewentualne przeszkolenie współpracowników;
4. proces dokumentowania;
5. transkrypcja i wstępna archiwizacja;
6. bierne zbieranie wspomnień, materiałów archiwalnych czy przedmiotów związanych z tradycją.

Drugim etapem utrwalania tradycji jest **archiwizacja**, czyli inaczej usystematyzowanie (uporządkowanie) zebranych treści (także przedmiotów) w formie spójnego i zrozumiałego archiwum (systemu zarządzania i magazynowania) tak, by można było z nich korzystać w dowolnym momencie. Istotną cechą tego etapu jest więc gromadzenie i opracowywanie materiałów udokumentowanych (Kopczyńska-Jaworska 1995: 113). Przydatnym narzędziem będzie stworzenie systemu archiwizowania. Ostatnią regułą powinna być anonimizacja danych, zwłaszcza przy ich udostępnianiu. Pod tym słowem kryje się „takie przekształcenie danych osobowych, po którym nie można już przyporządkować poszczególnych informacji osobistych lub rzeczowych do określonej lub możliwej do zidentyfikowania osoby fizycznej”². Powodem tej praktyki są oczywiście zarówno przepisy prawne (tzw. RODO), jak i uchronienie naszych rozmówców i darczyńców przed nadmiernym rozpowszechnianiem informacji o ich życiu. Samo archiwizowanie także posiada własne procedury postępowania:

- selekcja materiałów;
- przygotowanie i konserwacja pozyskanych materiałów;
- stworzenie dokumentacji naszego magazynu.

Osobną kwestią jest **digitalizacja dziedzictwa kulturowego**, czyli wprowadzanie obrazu, informacji do pamięci komputera (tj. sprowadzenie do formy cyfrowej). Można digitalizować zdjęcia, obrazy, grafiki, listy, dokumenty (także pisane ręcznie), również przedmioty trój-

² Piotr Luczys, *Od tropu archiwalnego do śladu cyfrowego – strategie anonimizacji danych, prezentacja towarzysząca wystąpieniu podczas konferencji [...]*, na stronie Archiwum badań nad życiem codziennym, <http://archiwum.edu.pl/teksty-i-analizy/>, dostęp 7.09.2022.

wymiarowe. Sam proces digitalizacji przebiega analogicznie jak etapy archiwizacji, z tym że duży nacisk kładzie się tutaj na dane towarzyszące (metadane), które zawiera się już w pliku wynikowym (ostatecznym efekcie pracy) (Paradowski 2010).

Ostatnim etapem utrwalania niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest jego **upowszechnianie**, które w swym zakresie pojęciowym mieści co najmniej dwa inne pojęcia: przekazywanie (transfer) oraz popularyzowanie. Przekazywanie będzie bliższe transmisji dziedzictwa między generacjami. Tak się dziś dzieje, że świat zewnętrzny wobec depozytariuszy, a więc szkoła, książka, internet, są także źródłem wiedzy o własnym dziedzictwie. Współcześnie wszystkie te magazyny pamięci zbliżone są sensem do wspomnianych już „magazynów pamięci” A. Assmann (Assmann 2009: 118) i odgrywają aktywną rolę w transmisji dziedzictwa kulturowego. Drugie subznaczenie upowszechniania to popularyzacja. Szeroko rozumiana jest transferowaniem wiedzy, emocji, wartości związanych z konkretnym miejscem, tradycją, wspólnotą osobom niezwiązanym bezpośrednio z promowanym dziedzictwem. Może ona dowartościowywać dziedzictwo, wzmacniać szerszą tożsamość regionalną (również poza depozytariuszami), przynosić wreszcie efekty materialne i finansowe.

10.6. SAS jako realizacja założeń metodologicznych

Przygotowania do powstania SAS przebiegały dwutorowo. Pierwszym zadaniem było skonstruowanie narzędzi i przeprowadzenie warsztatów kompetencyjnych dla depozytariuszy oraz dla innych osób zaangażowanych w przyszłe prace. Drugim torem szły prace organizacyjno-techniczne koordynowane przez pracowników i współpracowników Gminy Uniejów, która stała się oficjalnym partnerem SAS.

We wstępnej fazie prac nad założeniem archiwum społecznego istotne było stworzenie propozycji narzędzi archiwistycznych, które w późniejszych etapach, po odpowiednich korektach, byłyby wykorzystywane w działalności SAS. Projekt tych instrumentów przygotował dr Arkadiusz Jełowicki. Obejmował on „Kartę jednostki archiwal-

nej Społecznego Archiwum Spycimierskiego (SAS)” oraz „Instrukcję wypełniania karty jednostki archiwalnej” (obie zamieszczono w aneksie do tego rozdziału).

Pierwszy dokument to karta dokumentacyjna, w której w ośmiu rubrykach zbierane są podstawowe informacje o pozyskanej wiedzy lub artefaktach. W założeniu mają one raportować o samej jednostce archiwalnej oraz o źródłach pozyskania, prawach własnościowych i osobie wprowadzającej te dane. Z tego względu przyjęto podział karty na część ogólnodostępną dla użytkowników zewnętrznych archiwum i poufną – tylko dla współpracowników archiwum. Wiąże się to przede wszystkim z ochroną danych osobowych.

Do karty dołączono instrukcję jej wypełniania. W poszczególnych punktach wyjaśniono, jakie informacje powinny zawierać określone rubryki, czym się różnią oraz jakie formy zapisu będą preferowane. Zaproponowano m.in. system sygnatur dla oznaczania konkretnych jednostek archiwalnych.

Kolejnym etapem przybliżającym powstanie Społecznego Archiwum Spycimierskiego były szkolenia kompetencyjne, które w zamierzeniu miały podnieść umiejętności społeczności lokalnej w tej dziedzinie. Jak już wyżej opisano, każde archiwum, nawet o charakterze społecznym, powinno spełniać pewne wymogi, głównie proceduralno-techniczne oraz prawne. Znajomość takich zasad jest istotna także ze względu na trwałość funkcjonowania archiwum jako instytucji społecznej.

Szkolenia w formie warsztatów przeprowadzono w dwóch etapach. Pierwszy miał miejsce 10 września 2021 roku w Miejsko-Gminnej Bibliotece Publicznej w Uniejowie i był przeznaczony dla osób związanych z gminą. Uczestniczyli w nim pracownicy biblioteki, urzędnicy, samorządowcy oraz liderzy społeczności z parafii Spycimierz. Podczas spotkania położono akcent na uregulowania prawne związane z tzw. RODO, prawem własności intelektualnej oraz rozpowszechnianiem (udostępnianiem) w internecie materiałów pozyskanych przez archiwum. Drugi etap warsztatów, zorganizowany w sali remizy OSP w Spycimierzu 11 września 2021 roku, był skierowany do samych depozytariuszy. Tym razem najważniejsze było nabycie umiejętności pozyskiwania i opracowywania materiałów (także in-

formacji) dla archiwum. Równie ważnym tematem była etyczna strona takich działań, czyli prawa własności poszczególnych jednostek archiwalnych trzymany w zasobach SAS, prawa do prywatności i wreszcie – transparentności w działaniach dokumentacyjnych. Oba spotkania miały nie tylko podnieść kompetencje techniczne, ale też uzmysłowić wspólnocie ramy prawne, w jakich powinno funkcjonować SAS. Biorąc pod uwagę rozmowy i pytania, jakie pojawiały się w trakcie warsztatów-szkoleń, można mieć nadzieję, że uczestnicy dobrze zrozumieli te kwestie.

Równoległe do tych działań pracownicy gminy oraz depozytariusze rozpoczęli konkretne prace realizacyjno-techniczne nad powstaniem SAS.

Analizując zjawisko, a może nawet ruch archiwów społecznych, w kontekście ochrony tradycji (niematerialnego dziedzictwa kulturowego), zauważyć można, że są one wręcz idealną odpowiedzią na współczesne problemy. Spycimierskie układanie kwiatnych dywanów istnieje dzięki pielęgnującej go wspólnocie opartej przede wszystkim o tamtejszą parafię rzymskokatolicką. Żywotność zwyczaju świadczy o sprawnym przekazie kulturowym między generacjami. Wpisanie go z kolei na *Listę krajową*, a następnie na światową *Listę UNESCO* podkreśla siłę i sprawność wspomnianej społeczności. Współcześnie do pełnej i adekwatnej ochrony tradycji dołączyć trzeba działania oparte o nowe instrumenty, takie jak omawiane Społeczne Archiwum Spycimierskie. Z jednej strony może być ono biernym „magazynem pamięci”, w którym archiwizujemy dla przyszłych pokoleń wiedzę i artefakty, a z drugiej – aktywnym, sprawczym zasobem lokalnej wspólnoty. Nowoczesne technologie same podsuwają narzędzia do zarządzania nim tak, by osiągnąć szersze cele. Pierwszym będzie wzmocnienie przekazu rodzimych treści kulturowych dla następnych, młodszych pokoleń depozytariuszy. Kolejnym – upowszechnianie wiedzy o tradycji poza lokalną społecznością. Osiągana przez to rozpoznawalność, swoista „sława” spycimierskiej tradycji, również może dowartościowywać depozytariuszy i samą tradycję, dodatkowo wspierając wspomniany wielokrotnie przekaz międzygeneracyjny. Efektem tych wszystkich poczynań będzie ochrona zwyczaju układania kwiatnych dywanów w trakcie procesji Bożego Ciała w Spycimierzu.

10.7. Aneks

10.7.1. Karta jednostki archiwalnej Społecznego Archiwum Spycimierskiego (SAS)

Uwagi: Dane w rubrykach zaznaczonych na szaro są niedostępne dla widzów/odwiedzających.

Typ danych	Treść
Sygnatura	
Tytuł	
Data powstania	
Opis	
Źródło pozyskania	
Data pozyskania i osoba pozyskująca/ data wprowadzenia	
Metadane cyfrowe/własność	
Uwagi	

10.7.2. Instrukcja wypełniania karty jednostki archiwalnej

1. Najważniejszymi narzędziami funkcjonowania Społecznego Archiwum Spycimierskiego (SAS) są: karta jednostki archiwalnej (skrót – jednostka) i spis jednostek archiwalnych (skrót – spis jednostek).
2. Jednostką archiwalną może być przedmiot fizyczny lub cyfrowy. W sytuacji szczególnej może to być zbiór takich jednostek.
3. **Spis jednostek archiwalnych** ma charakter inwentaryzacyjny i służy porządkowaniu numeracji jednostek. Posiada on trzy rodzaje danych: numer kolejny jednostki; dział oraz tytuł jednostki.
4. Po nadaniu sygnatury należy, jeżeli to możliwe, oznaczyć fizycznie lub cyfrowo jednostkę sygnaturą.
5. Podstawowym źródłem informacji jest karta jednostki archiwalnej, załączona do instrukcji.

6. Rubryka **Sygnatura** służy do indywidualnego oznaczenia konkretnej jednostki. Kodowanie odbywa się według porządku: najpierw wpisuje się kolejny numer ze spisu jednostek archiwalnych. Dalej dział (typ): F – fotografie; A – audio; P – przedmiot; I – inne.
7. Rubryka **Tytuł** służy do nadania charakterystycznej dla jednostki nazwy, tak by można było wstępnie dowiedzieć się, jaka treść jest zawarta w jednostce. Tytuł powinien być w miarę możliwości skrótowy.
8. Rubryka **Data powstania** służy do wyznaczenia lub tylko określenia czasu powstania jednostki. Przy datowaniu należy zachować ostrożność. Jeżeli mamy dowód lub oświadczenie właściciela, możemy zapisać dokładną datę, nawet wraz z godziną. Jeżeli nie wiemy, stosujemy zasadę „od szacowania do opisu okresowego”: np. XIX wiek, pierwsza połowa XX wieku, lata 70. XX wieku, ok. 1995 roku.
9. Rubryka **Opis** służy do jak najbardziej szczegółowego opisu jednostki. Najpierw należy opisać treść/zawartość/przeznaczenie jednostki.
10. W przypadku „fotografii” powinno się opisać: kto lub co jest na niej, w jakiej sytuacji została zrobiona, można dodatkowo opisać czas wykonania, kto fotografował, gdzie wywołano negatyw i wszelkie inne informacje pozyskane w trakcie przejmowania jednostki. Jeżeli w trakcie przejmowania przeprowadzono wywiad (rozmowę), który utrwalono audio lub zapisano, i jest on w SAS, należy podać jego sygnaturę, a opis może być skrótowy.
11. W przypadku jednostki „audio” powinno się opisać, co zawiera, w jakich okolicznościach została utrwalona i wszelkie inne informacje pozyskane w trakcie przejmowania.
12. W przypadku jednostki „przedmiot” powinno się opisać, jaki ma charakter lub nazwę, do czego służył, w jakich okolicznościach został wytworzony i wszelkie inne informacje pozyskane w trakcie przejmowania.
13. W przypadku jednostki „inne” powinno się opisać, jaki ma charakter, w jakich okolicznościach powstała i wszelkie inne informacje pozyskane w trakcie przejmowania.
14. Na koniec rubryki **Opis** powinno się scharakteryzować technicznie jednostkę – podać wymiary, wagę, rodzaj materiału, formę lub kształt.

15. Rubryka **Źródło pozyskania** służy dokładnemu wykazaniu, kto przekazał do SAS tę konkretną jednostkę. Jeżeli jest to niemożliwe, można opisać ogólnie. Stosujemy następujące zapisy: Jan Kowalski (adres zamieszkania: miejscowość, ulica, numer); rodzina Kowalskich (adres); źródło nieznane. W miarę możliwości warto podawać informacje kontekstowe, np. o pokrewieństwie w stosunku do pierwotnych właścicieli. Dane adresowe nie mogą być ujawniane i upowszechniane. Przy nagranych rozmowach (audio) można rubrykę opuścić.
16. Rubryka **Data pozyskania i osoba pozyskująca** służą oznaczeniu momentu fizycznego lub prawnego wpłynięcia jednostki do zasobów SAS oraz osoby, która tego dokonała. Jeżeli jednostką jest wywiad audio lub spisany, trzeba wskazać, kto przeprowadzał rozmowę.
17. Rubryka **Metadane cyfrowe/własność** służy oznaczeniu nazwy pliku (ewentualnie miejsca przechowywania), formy pliku, jakości, wielkości. Dalej – prawa do wykorzystywania: pełne/indywidualne – wtedy wpisać zakres, zgody RODO, formy posiadania przez SAS – depozyt, własność, nieznana.
18. Rubryka **Uwagi** służy do wpisania wszelkich informacji, które nie mogą się znaleźć w wymienionych wyżej.

Rozdział 11

Dziedzictwo niematerialne jako produkt turystyki zrównoważonej

Turystyka jako zjawisko o charakterze interdyscyplinarnym jest podatna na oddziaływanie wielu czynników wpływających na różne dziedziny naszego życia. Nieodległa historia uczy nas, że plany biznesowe czy marketingowe oparte na profesjonalnych danych i analizach mogą ulegać nagłym zwrotom w sytuacjach kryzysowych. Takie zjawisko mieliśmy okazję zaobserwować szczególnie w latach 2020–2021, kiedy nieoczekiwanie świat został ogarnięty pandemią koronawirusa COVID-19. Dla turystyki pandemia była ogromnym wstrząsem, który spowodował wręcz nieodwracalne zmiany. Można podejrzewać, że w nomenklaturze turystycznej zostaną z nami na długo sformułowania takie, jak chociażby *czasy przedcovidowe i postcovidowe*. Trendy, o których mówiliśmy w czasach przedcovidowych, musimy diametralnie zweryfikować. Na znaczeniu podczas wyboru destynacji turystycznych zyskały zdrowie, higiena i bezpieczeństwo. Z badania Booking.com wynika, że 79% turystów zamierza podjąć więcej środków ostrożności w związku z koronawirusem i oczekują od branży turystycznej, że ta pomoże im przygotować się do tej nowej normy podczas podróży. Obserwuje się też wzrost segmentu klientów, głównie młodych, obsesyjnie dbających o higienę, nie tylko o bezpieczeństwo sanitarne. Innym trendem, który wyraźnie uwydatnił się po pandemii, jest szybkość i spontanizacja w podejmowaniu decyzji wyjazdowej. Wyjazd do dostępnych w danym czasie miejsc, dążenie do zobaczenia i doświadczenia jak najwięcej w krótkim, ograniczonym czasie lub

„wyłączenie się” i szukanie spokojnego wypoczynku – to zwyczaj, które teraz towarzyszą osobom chcącym wyjechać w celach turystycznych.

Zamknięcie granic w okresie pandemii spowodowało większe zainteresowanie „odkrywaniem” lub dokładniejszą eksploracją własnego regionu lub kraju. Nacisk został położony na turystykę krajową, która krótkotrwale w tym czasie zyskała. Można było zaobserwować wzrost aktywności bazujących na kontakcie z przyrodą, np. biwakowanie „na dziko”, jazda na rowerze, wędrowki piesze, trekking i pływanie w otwartych akwenach. Wzrosła częstotliwość krótkich wycieczek, w szczególności samochodowych. Zwiększyło się zainteresowanie podróży ze zwierzętami domowymi. W badaniu Amadeus aż 60% osób zadeklarowało, że myśli o kilku krótkich podróżach w najbliższych 12 miesiącach. Z badań Booking.com z listopada 2021 roku wynika, że 47% turystów planuje podróżować po swoim kraju w perspektywie kolejnego roku, a 38% w dłuższej perspektywie. Ponadto 50% zamierza udać się w miejsce, w którym już byli, natomiast 43% planuje zbadać nowe miejsce docelowe w swoim regionie lub kraju.

Kryzys pandemiczny spowodował w turystach chęć do wspierania lokalnych firm i społeczności. Większy nacisk podczas podróży kładzie się na wartości społeczne, środowiskowe czy gospodarcze. Turyści coraz więcej uwagi poświęcają ograniczaniu własnego śladu węglowego, zużycia wody, śmieci itp. Istotne staje się wspomaganie lokalnych usługodawców i pozostawienie pozytywnego własnego wkładu w odwiedzonej destynacji. Według Amadeus 68% podróżnych chce, aby pieniądze, które wydali na podróż, wróciły do społeczności lokalnej. 53% turystów ankietowanych przez Booking.com chce podróżować w bardziej zrównoważony sposób w przyszłości, ponieważ pandemia uwrażliwiła ludzi na inne „patrzenie” na środowisko, bardziej świadome i ekologiczne. Duża część potencjalnych turystów oczekuje, że firmy turystyczne będą oferować zrównoważone opcje podróżowania, proponując atrakcyjniejsze pakiety podróży poza wysokim sezonem turystycznym i w miejscach mniej znanych¹.

¹ Zob. *Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”*, Załącznik do uchwały nr XXXI/422/20 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 17 grudnia 2020 r., https://www.malopolska.pl/_userfiles/uploads/Rozwoj%20Regionalny/Strategia%20Małopolska%202030/2020-12-17_Zalacznik_Strategia_SWM_2030.pdf, dostęp 31.08.2022, s. 18–24.

Jeszcze przed okresem pandemicznym według raportu przygotowanego przez Booking.com z okazji Dnia Ziemi (kwiecień 2018) 87% turystów zapowiedziało, że chciałoby podróżować w sposób zrównoważony. Popyt na turystykę zrównoważoną zwiększa się, lecz nadal duża część produktów turystycznych w Polsce nie jest przygotowana według zasad i kryteriów zrównoważonego rozwoju. W tym materiale będę rozważać, czy dziedzictwo niematerialne wykreowane na produkt turystyczny może być zgodne z zasadami zrównoważonej turystyki.

11.1. Dziedzictwo niematerialne – definicja i specyfika

Dziedzictwo niematerialne jest traktowane przez UNESCO jako istotny zbiór zjawisk kształtujących tożsamość każdej grupy społecznej i jednostki. W obliczu postępującej globalizacji przetrwanie dziedzictwa niematerialnego jest warunkiem utrzymania różnorodności kulturowej. *Konwencja UNESCO* uchwalona w 2003 roku opracowała spójną definicję niematerialnego dziedzictwa kulturowego, która brzmi:

„Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”².

Działający w Polsce przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego przeformułował ustalone przez *Konwencję UNESCO* dziedziny niematerialne-

² *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, sporządzona w Paryżu 17 października 2003 r., Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20111721018>, dostęp 28.08.2022, art. 2, ust. 1.

go dziedzictwa kulturowego, tak aby odzwierciedlały polską specyfikę. Do tych dziedzin zaliczono:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- praktyki społeczno-kulturowe;
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- wiedzę i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Obecnie dziedzictwo kulturowe na światowej *Liście UNESCO* umownie dzieli się na dziedzictwo materialne, na które składają się zabudowki nieruchome (w tym światowe dziedzictwo) i ruchome, oraz dziedzictwo niematerialne, komunikowane przede wszystkim za pomocą przekazu ustnego i tradycji.

Polska ratyfikowała w 2011 roku *Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 r. i na tej podstawie ma obowiązek inwentaryzowania tego dziedzictwa. Wszystkie środowiska, które dbają o zachowanie tradycji, zwyczajów, obyczajów, starego rzemiosła i rękodzieła, kultywują pamięć historyczną, przechowują wiedzę tradycyjną i wierzenia, zajmują się tradycjami muzycznymi, widowiskowymi, językowymi i wszelkimi innymi przejawami usankcjonowanej tradycją działalności człowieka, mogą wnioskować o wpis na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Obecnie znajduje się na niej ponad 50 wpisów i liczba stale rośnie³. Wpis na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* to początek procesu uzyskania wpisu na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO*. W Polsce *Krajowa lista* jest prowadzona przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa.

W mojej opinii celem wszystkich zgłoszeń (wpisów), które znajdują się na liście krajowej, powinno być uzyskanie wpisu na międzynarodową *Listę UNESCO*. Jest to bowiem szansa na jeszcze większą ochronę

³ *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, na stronie *Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe. Narodowy Instytut Dziedzictwa*, https://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/, dostep 10.04.2022.

kultury i tradycji, popularyzację oraz przyciągnięcie turystów. Polskie dziedzictwo niematerialne jest na początku drogi do zaistnienia na międzynarodowej liście. Pomimo że ogółem na wszystkie listy międzynarodowe wpisanych jest obecnie 630 elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego ze 140 krajów, z Polski są teraz (sierpień 2022 roku) zaledwie 4 wpisy: Szopkarstwo krakowskie (2018), Bartnictwo (wpis Polski i Białorusi; 2020), Sokolnictwo, żywe dziedzictwo ludzkości (poszerzenie międzynarodowego wpisu Falconry, a living human heritage; 2021) oraz Tradycja dywanów kwiatowych na procesje Bożego Ciała (wpis dotyczy konkretnie tradycji Spycimierza oraz czterech miejscowości na Opolszczyźnie: Olszowej, Klucza, Zalesia Śląskiego i Zimnej Wódki; 2021).

Inspiracją dla wpisu tradycji dywanów kwiatowych na procesje Bożego Ciała była licząca ponad 200 lat tradycja układania dywanów kwiatowych na procesje Bożego Ciała w Spycimierzu. Mieszkańcy układają kwiatowy wzór na odcinku drogi przed ich domem lub wyznaczonym odcinku na trasie procesji. Dywan osiąga prawie 2 km długości. Wzory z kwiatów, przedstawiające różnorodną symbolikę, są projektowane przez całe wielopokoleniowe rodziny. Do ułożenia dywanu wykorzystywane są wyłącznie kwiaty polne (zbierane w najbliższej okolicy) i ogrodowe (często pielęgnowane przez mieszkańców w przydomowych ogródkach specjalnie na tę okazję). Przy tworzeniu dywanu wykorzystuje się także ziemię, piasek, korę i świeżo ściętą trawę lub liście tataraku. Kwiaty zbierane są kilka dni przed procesją, a wspólne układanie dywanu rozpoczyna się rano w dniu Bożego Ciała i trwa kilka godzin (szerzej: Smyk 2020a).

Jest to niezwykle piękny, kolorowy i kreatywny sposób na manifestowanie religijności przez mieszkańców wioski. W układanie dywanu zaangażowani są także mieszkańcy innych wsi należących do parafii, którzy w duchu zjednoczenia i utrzymywania sąsiedzkich więzi wspólnie wyrażają swoją miłość do Boga. Tradycja ta trwale kształtuje lokalną tożsamość i co roku wielu byłych mieszkańców odwiedza swoje rodziny specjalnie po to, aby wziąć udział w układaniu dywanu kwiatowego.

11.2. Produkt turystyczny i turystyka zrównoważona w aspekcie dziedzictwa niematerialnego

Jednym z najważniejszych pojęć, jakie funkcjonują w turystyce i od których zależy to, czy turyści będą odwiedzać daną destynację turystyczną, jest produkt turystyczny. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji, jednak wszystkie sprowadzają się do jednej konkluzji: produktem turystycznym jest wszystko, za co jest w stanie zapłacić potencjalny turysta. Produkt turystyczny to zatem wszystkie dobra i usługi nabywane przez konsumenta w związku z wyjazdem ze stałego miejsca zamieszkania (miejsca, atrakcje turystyczne, infrastruktura, doświadczenia itp.). Inna funkcjonująca w literaturze definicja produktu turystycznego nawiązuje do tego, że podróżowanie to nie tylko zwiedzanie, ale doświadczenie i przeżywanie (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2005)⁴.

Główne założenia turystyki zrównoważonej związane są przede wszystkim z osiągnięciem równowagi pomiędzy potrzebami środowiska naturalnego, lokalnych biznesów, społeczności lokalnej i turystów. Spycimierz, za sprawą wpisu tradycji dywanów kwiatowych na międzynarodową *Listę UNESCO*, znalazł się na mapie turystycznej polskich atrakcji kulturowych. Rozpoznawalność miejscowości może zatem wzrosnąć. Obecnie większość odwiedzających Spycimierz w uroczystość Bożego Ciała to osoby przyjeżdżające w celu poznawczym (chęć zobaczenia wydarzenia). W 2019 roku, jak i w 2021 roku było to ponad 60% ankietowanych w badaniu przeprowadzonym przez zespół badaczy z Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego (Wojciechowska, Włodarczyk 2020). Przy czym cel religijny przyjazdu zadeklarowało jedynie ok. 30% uczestników wydarzenia. Należy też zwrócić uwagę, że duża grupa osób uczestniczących w badaniu zadeklarowała rekomendację wizyty w Spycimierzu innym osobom (ok. 70% – na pewno tak, ponad 20% – raczej tak). Dlatego kluczowe jest, aby produkty turystyczne, które mają spowodować rozwój turystyki w Spycimierzu i w całej gminie Uniejów, były budowane w poszanowaniu równowagi

⁴ Szczegółowo pojęcie turystyki zrównoważonej omówione jest w rozdziale 13 niniejszego tomu.

pomiędzy potrzebami mieszkańców Spycimierza a wymogami potencjalnych turystów. Balans ten powinien dać mieszkańcom poczucie, że rozpowszechnianie i promowanie turystyki w kontekście wydarzeń religijnych związanych z uczczeniem Bożego Ciała i innymi atrakcjami, jakie aktualnie powstają (m.in. Centrum „Spycimierskie Boże Ciała”), nie będzie miało negatywnego wpływu na ich dotychczasowe życie. Obchody Bożego Ciała oraz tradycja kolorowych dywanów w Spycimierzu są traktowane przez mieszkańców jako tradycja religijna „na Chwałę Bogu”, dlatego rozwój turystyki w oparciu o ten aspekt nie powinien powodować zagrożeń dla tradycji kultywowanej od lat.

Istotne będzie prowadzenie działań wprowadzających zarządzanie „zrównoważone”, które charakteryzuje się takimi założeniami, jak:

- ścisła współpraca z interesariuszami, szczególnie z mieszkańcami parafii;
- sprawna organizacja zarządzania turystyką (lokalna organizacja turystyczna);
- badanie wpływu turystyki na środowisko naturalne i społeczność lokalną;
- edukacja i promocja zrównoważonej turystyki wśród interesariuszy (mieszkańcy, lokalni przedsiębiorcy, turyści).

Ścisła współpraca z mieszkańcami powinna się opierać na wyeksponowaniu szans i zagrożeń wynikających z rozwijania turystyki w gminie Uniejów z uwzględnieniem Spycimierza jako istotnego podmiotu w ofercie turystycznej. Wspólne spotkania z mieszkańcami będą sprzyjały edukacji i kreowaniu produktu turystycznego interesującego dla turystów.

11.3. Wpływ dziedzictwa niematerialnego na turystykę – przykład szopkarstwa krakowskiego i wikliniarstwa w Rudniku nad Sanem

Analizując wpływ dziedzictwa niematerialnego na turystykę, warto prześledzić, na jakim etapie wdrożenia do oferty turystycznej jest **szopkarstwo krakowskie**. Tradycja budowy wyjątkowych w skali świata szopek krakowskich trwa nieprzerwanie od XIX wieku. Pierwotnie

ich wykonywaniem trudnili się rzemieślnicy z ówczesnych przedmieść Krakowa, szczególnie Krowodrzy i Zwierzyńca. Mniejsze szopki chętnie nabywali mieszczanie, którzy ozdabiali nimi swoje domy i obdarowywali najbliższych. Większe, z lalkami-kukiełkami i rozświetlone od wewnątrz płomykami świec, pełniły funkcję przenośnego teatrzyku, który w okresie świątecznym, przy wtórze odgrywanej na żywo muzyki, gościł w domach zamożnych krakowskich rodzin⁵. W XX stuleciu funkcje obrzędowe szopki zaczęły wygasać, ale samo szopkarstwo jest kontynuowane. Dla kultywowania tej tradycji w 1937 roku dr Jerzy Dobrzycki, dyrektor Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, zainicjował Konkurs Szopek Krakowskich, który odbywał się corocznie aż do czasów współczesnych pod patronatem Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Co roku, w pierwszy czwartek grudnia szopkarze przynoszą swoje prace na Rynek Główny i ustawiają je na stopniach pomnika Adama Mickiewicza. Szopki ocenia jury składające się z historyków, etnografów, historyków sztuki, architektów, plastyków. Konstrukcja przygotowanych szopek nawiązuje do zabytkowej architektury Krakowa i stanowi jej twórczą interpretację. Głównymi motywami wykorzystywanymi w szopkach są najciekawsze atrakcje Krakowa, takie jak np.: kościół Mariacki, kaplica Zygmuntońska na Wawelu, Barbakan, Sukiennice czy Brama Floriańska. Centralne miejsce zajmuje scena Bożego Narodzenia. Tożsamość szopek podkreślają symbole Krakowa i Polski. Ich twórcami są osoby w różnym wieku i o różnym statusie zawodowym, część pochodzi z rodzin, w których tradycje szopkarskie sięgają pokoleń. Co roku w konkursie bierze udział ok. 50 szopkarzy, wśród nich są zarówno seniorzy, jak też młodzież i dzieci.

Jako że proces ten ciągle trwa, przedstawiciel Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, dr Andrzej Iwo Szoka, w jednym z wywiadów⁶ przekazał kilka istotnych szczegółów, które mogą posłużyć jako *case study* i być wzorcem dla zbudowania produktu turystycznego, którego

⁵ *Krakowskie szopkarstwo na liście UNESCO*, na stronie Muzeum Krakowa, <https://muzeum-krakowa.pl/aktualnosci/krakowskie-szopkarstwo-na-liscie-unesco>, dostęp 28.08.2022.

⁶ *Szopki krakowskie – unikalna tradycja doceniona przez UNESCO*, wywiad P. Czechowskiego z A. Szoką, na stronie *Histmag.org*, <https://histmag.org/Szopki-krakowskie-unikalna-tradycja-doceniona-przez-UNESCO-17980>, dostęp 28.08.2022.

rdzeniem będzie tradycja dywanów kwiatowych podczas Bożego Ciała w Spycimierzu.

W 2015 roku zapoczątkowano w Krakowie projekt „Wokół szopki”, którego realizację Urząd Miasta Krakowa powierzył Muzeum Krakowa oraz Krakowskiemu Biuru Festiwalowemu. Polegał on na umieszczeniu szopek krakowskich ze zbiorów muzealnych w witrynach sklepów, hoteli, restauracji i innych lokali usługowych na terenie miasta. Dodatkowo miasto przekazało Muzeum Krakowa środki na zakup 19 specjalnych dużych dwustronnych szopek, których wykonanie powierzono szopkarzom. Były one ustawiane w przezroczystych gablotach na placach, ulicach, parkach na terenie całego miasta. Co roku publikowany jest specjalny przewodnik, który oprowadza zwiedzających (turystów) po ulicach Krakowa śladem szopek. Za każdym razem temat przewodni spaceru jest inny, np. *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego, 100-lecie odzyskania przez Polskę niepodległości, krakowscy święci. Szopki w przestrzeni miasta prezentowane są od początku grudnia do końca stycznia. W 2020 roku Rada Miasta Krakowa przyjęła uchwałę wprowadzającą „Plan wspierania ochrony szopkarstwa krakowskiego na obszarze Gminy Miejskiej Kraków”. W treści uchwały zapisano m.in., że miasto podejmie działania mające na celu popularyzację szopkarstwa krakowskiego wśród mieszkańców i turystów. W uchwale czytamy: „Będą wspierane inicjatywy organizacji wystaw krajowych i zagranicznych, jak również indywidualny udział szopkarzy w wystawach, warsztatach czy festiwalach. W sposób szczególny szopkarstwo stanie się stałym elementem dyplomacji kulturowej Krakowa. Szopka krakowska będzie również jednym z elementów promocji miasta”⁷.

Miasto zobowiązało się także do szerokiej promocji szopkarstwa za pomocą różnych narzędzi promocyjnych, jak np. sieci infokiosków, oficjalne kanały internetowe, publikacje, ulotki, muzea, wystawy szopek

⁷ Zarządzenie nr 2257/2020 Prezydenta Miasta Krakowa z 14.09.2020 roku w sprawie przyjęcia i przekazania pod obrady Rady Miasta Krakowa projektu uchwały Rady Miasta Krakowa w sprawie przyjęcia „Planu wspierania ochrony szopkarstwa krakowskiego na obszarze Gminy Miejskiej Kraków”. Na podstawie art. 30 ust. 2 pkt 1 ustawy z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 713 i poz. 1378), <https://docplayer.pl/amp/196137210-Zarzadzenie-nr-2257-2020-prezydenta-miasta-krakowa-z-dnia-r.html>, dostęp 31.08.2022.

w kraju i za granicą. W promocję szopkarstwa włączają się krakowskie hotele, organizując okolicznościowe wystawy, a biura podróży włączają do swoich programów zwiedzanie pokonkursowej wystawy szopek w Muzeum Historycznym. Nie tylko samorząd Miasta Krakowa wspiera szopkarzy i szopkarstwo jako element budowania marki miasta. Małopolska Organizacja Turystyczna, zrzeszająca m.in. branżę turystyczną, promując Małopolskę jako atrakcyjną destynację turystyczną w kraju i za granicą, włącza do promocji szopkarstwo szczególnie w okresie Świąt Bożego Narodzenia i karnawału.

Szansę na prestiż i zwiększenie zainteresowania turystów za sprawą wpisu na światową *Listę UNESCO* upatruje Rudnik nad Sanem, w którym od 150 lat wypłata się wiklinę. W 2018 roku **tradycja wikliniarstwa** została wpisana na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* w ramach szerszego wpisu „Plecionkarstwo w Polsce” i trwają prace nad wnioskiem o wpis na *Listę UNESCO*.

Centrum Wikliniarstwa – jak mówi Anna Straub, dyrektor Miejskiego Ośrodka Kultury w Rudniku nad Sanem⁸, w skład którego wchodzi Centrum – „to produkt turystyczny skierowany do wszystkich grup docelowych, a w szczególności do rodzin z dziećmi, seniorów, studentów i uczniów. Turyści odwiedzający naszą placówkę przyjeżdżają w grupach zorganizowanych, korzystając z biur podróży, PTTK-u. Są także indywidualni turyści, którzy cenią sobie większą swobodę”.

Dyrektor Muzeum wymienia szereg narzędzi, które promują wikliniarstwo, a tym samym miasto Rudnik nad Sanem. Należą do nich:

- cykliczne wydarzenie kulturalne „Wiklina Rudnik nad Sanem”;
- plenery wikliny artystycznej, podczas których powstają wiklinowe przestrzenne formy zdobiące skwery miasta;
- warsztaty wikliniarskie, podczas których uczestnicy mają niepowtarzalną okazję zapoznać się z tą wyjątkową i niełatwą sztuką wyplatania oraz poznać tradycyjne metody wikliniarskie;
- stoiska promujące tradycje wikliniarskie, będące miejscem spotkań i prezentacji wyrobów rękodzielniczych z terenu Podkarpacia i innych regionów.

⁸ Wywiad, jaki 15 marca 2022 roku przeprowadził autor na potrzeby niniejszego tekstu.

Istotne znaczenie przypisuje się turystyce zrównoważonej podczas budowania produktów turystycznych. Anna Straub nadmienia: „Produkt turystyczny Rudnika stara się spełniać wymogi turystyki zrównoważonej, wykorzystując lokalną tradycję i rzemiosło do promocji regionu, pozwalając jednocześnie dowiedzieć się więcej na temat jego kultury i historii. Zachowany zostaje wszelki szacunek wobec walorów przyrodniczych, a powstały w regionie szlak Green Velo umożliwia zarówno turystom, jak mieszkańcom, zbliżenie się do natury, nie zaburzając przy tym środowiska naturalnego”.

Działania zarówno Krakowa, jak i Rudnika nad Sanem pokazują zaangażowanie samorządów lokalnych oraz innych interesariuszy w podtrzymywanie tradycji związanej z kulturowym dziedzictwem niematerialnym, ale również „zrównoważone” podejście w kreowaniu i promocji produktu turystycznego. Są to przykłady, których część może zostać zaimplementowana do budowania zintegrowanego produktu turystycznego opartego o dziedzictwo niematerialne Spycimierza.

11.4. Tradycja Bożego Ciała w Spycimierzu a zintegrowany produkt turystyczny

W pierwszym tomie Serii Spycimierskiej znalazł się rozdział pt. *Zagrożenia wobec tradycji Bożego Ciała w Spycimierzu jako niematerialnego dziedzictwa kulturowego i sposoby przeciwdziałania* (Smyk 2020c). Są one istotne w trakcie tworzenia produktu turystycznego. Jedno z najczęstszych zagrożeń, z którymi mają do czynienia miejsca wcześniej nienależące do miejsc turystycznych, związane jest z „nadmiernym” ruchem turystycznym. Z jednej strony jest to pozytywny efekt rozwoju turystyki w danym miejscu, ale z drugiej – rodzi on konsekwencje, które są uciążliwe dla mieszkańców i mogą deprecjonować wartości kulturowo-religijne nadrzędne dla lokalnej społeczności. Zachowanie równowagi pomiędzy wykreowaniem Spycimierza (i Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”) jako atrakcyjnej destynacji turystycznej a uciążliwością związaną z „nadmiernym” ruchem turystycznym będzie dużym wyzwaniem. Strategiczne dla tego procesu będą ściśle konsultacje wszystkich

interesariuszy zaangażowanych w tworzenie produktu turystycznego z depozytariuszami (mieszkańcami Spycimierza i parafii). Warsztaty z mieszkańcami Spycimierza, przedstawicielami branży turystycznej Uniejowa, przedstawicielami gminy Uniejów, staną się kluczowe dla stworzenia produktu, który będzie przyciągać turystów z zaplanowanych pierwotnie grup docelowych.

Przy tworzeniu oferty turystycznej niebagatelna jest rola przedsiębiorcy bądź biura turystycznego, które będzie mogło skomercjalizować ofertę. Stworzenie produktu turystycznego bez udziału podmiotu, który poprowadzi sprzedaż, będzie nieefektywne i może doprowadzić do utworzenia „martwego” produktu lub oferty.

Spycimierz jest w uprzywilejowanej sytuacji ze względu na lokalizację w gminie Uniejów, która ma już swoją renomę turystyczną, właściwą bazę noclegową, różnorodne atrakcje i produkty turystyczne oparte o rozmaite rodzaje turystyki. Dlatego planowany w najbliższej przyszłości produkt turystyczny powinien opierać się na tych dwóch miejscowościach, z których magnesem przyciągającym będzie Uniejów. Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” jawi się jako priorytetowa atrakcja turystyczna Spycimierza w zintegrowanym produkcie turystycznym, zawierającym również wybrane atrakcje Uniejowa. Wyjątkiem może być dzień uroczystości Bożego Ciała, kiedy to Spycimierz odegra wiodącą rolę w przyciągnięciu turysty. Jednak szanse zatrzymania turysty na dłużej ma jedynie oferta zintegrowana. Powstanie Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”, jak i sam fakt wpisu tradycji dywanów kwiatowych na *Listę UNESCO*, daje możliwość dywersyfikacji produktu turystycznego Uniejowa, co może przyczynić się do wydłużenia pobytu turysty w gminie, a tym samym zwiększenia przychodów z turystyki.

Kluczowe w przygotowaniu produktu turystycznego jest uszycie go na miarę grupy docelowej, do której produkt (oferta) jest skierowany. Aktualnie Uniejów jest miejscem odwiedzanym licznie przez rodziny z dziećmi, które jednocześnie mogą stanowić grupę docelową dla **zintegrowanego produktu turystycznego Uniejów–Spycimierz**. Zintegrowanie oferty Uniejowa skierowanej do rodzin z dziećmi z ofertą zwiedzenia Spycimierza będzie nie tylko dodatkową atrakcją dla turystów, ale również szansą dla branży hotelarskiej Uniejowa na „sprzedanie” dodatkowego noclegu.

W takiej propozycji produktu turystycznego element zwiedzania Spycimierza można rozszerzyć o dodatkowe atrakcje, np.:

- uczestnictwo w warsztatach z animatorem wywodzącym się z lokalnej społeczności w Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”;
- spacer trasą dywanów kwiatowych z audioprzewodnikiem (*audio guide*);
- degustację lokalnych przysmaków.

Do współpracy przy sprzedaży produktów turystycznych można zaprosić i zachęcić ogólnopolskich touroperatorów, którzy w oparciu o produkt turystyczny mogą przygotować ofertę, a następnie poprzez swoje kanały komunikacji ją reklamować i sprzedawać.

Inną grupą docelową dla Uniejowa są seniorzy, którzy przyjeżdżają w celach zdrowotnych. Część z nich interesuje się turystyką religijną i kulturową, dlatego zintegrowany produkt turystyki kulturowo-religijnej Spycimierza będzie znakomitą propozycją dla tej grupy turystów, również w połączeniu z pobytem prozdrowotnym w Uniejowie.

W promocji turystycznej coraz więcej uwagi w ostatnich czasach poświęca się turystyce dzieci i młodzieży w kontekście wycieczek szkolnych. Powstały rządowe programy wsparcia dla szkół, zachęcające do organizowania wycieczek turystyczno-edukacyjnych do mało popularnych miejsc turystycznych w Polsce. Uniejów dysponuje wieloma walorami, w tym m.in. baseny termalne, które mogą przyciągać młodzież szkolną. Zintegrowany produkt turystyczny skierowany do dzieci i młodzieży szkolnej mógłby łączyć i wzbogacać aktywne spędzanie czasu w Uniejowie z elementem kulturowo-edukacyjnym, jakim mogłoby być zwiedzanie Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” w połączeniu z warsztatami np. układania dywanów kwiatowych, rozpoznawania roślin używanych do tego celu itp.

* * *

Proces tworzenia produktu turystycznego obejmuje kilka etapów, w których kolejność realizacji ma niebagatelne znaczenie. Składają się na niego:

1. Badania rynku – zbadanie motywacji i oczekiwań potencjalnych klientów (turystów).

2. Inwentaryzacja, analiza i dobór składników produktu, dotyczy to m.in. walorów przyrodniczych, kulturowych, infrastruktury, bazy noclegowej i gastronomicznej, informacji turystycznej, dostępności transportowej itp.
3. Wybór kategorii produktu turystycznego z założeniem, że produkt musi być dostosowany do potrzeb rynku, a tym samym do wskazanej grupy docelowej.
4. Kształtowanie produktu – dobieranie lub konstruowanie elementów produktu w dopasowaniu do jego specyfiki. Każdy z produktów ma swoją specyfikę, od której uzależnia się dobór najbardziej odpowiednich elementów i składników, np. typ i standard zakwaterowania, rodzaj specyficznych usług, transport, a przede wszystkim atrakcje turystyczne.
5. Dobór partnerów do współpracy przy funkcjonowaniu, sprzedaży i promocji produktu turystycznego (m.in. właściciele poszczególnych obiektów, przedstawiciele gminy, organizacje pozarządowe, nieformalni liderzy, pracownicy instytucji i firm związanych z produktem, informacja turystyczna, biura sprzedające produkt, lokalna organizacja turystyczna itp.).
6. Strategia rozwoju produktu, plan działań marketingowych – przygotowanie do sprzedaży.
7. Obserwacja rezultatów, korygowanie produktu i jego sprzedaży, rozwój produktu, dywersyfikacja.

W przypadku tworzenia produktu spełniającego zasady i kryteria zrównoważonej turystyki należy pamiętać o skutecznym planowaniu zrównoważonego rozwoju, maksymalizacji społeczno-ekonomicznych korzyści dla społeczności lokalnej, wsparciu lokalnego dziedzictwa kulturowego, zmniejszeniu negatywnych skutków oddziaływania na środowisko naturalne. Przed Spycimierzem, parafią Spycimierz i Uniejowem długa droga zatem, ale na pewno warto w nią się wybrać już dziś.

Marzena Makowska-Iskierka

Uniwersytet Łódzki

Jolanta Latosińska

Uniwersytet Łódzki

Rozdział 12

Opinie społeczności lokalnej i odwiedzających dotyczące rozwoju turystyki w Spycimierzu

W rozdziale zostały przedstawione wyniki badań terenowych w Spycimierzu w latach 2021–2022. Badania ankietowe i wywiady prowadzone były wśród mieszkańców Spycimierza oraz odwiedzających miejscowość podczas uroczystości Bożego Ciała. Na potrzeby opracowania pozyskano również opinie potencjalnych podmiotów wsparcia lokalnego i regionalnego dotyczące funkcjonowania Spycimierza i powstającego w nim Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”. Celem badań terenowych było pozyskanie informacji i opinii niezbędnych do opracowania koncepcji produktu turystycznego Spycimierza oraz wskazania rekomendowanych kierunków rozwoju turystyki w miejscowości.

12.1. Metodologia badań

W dniach 1–5 czerwca 2021 roku w Spycimierzu przeprowadzono badania terenowe obejmujące obserwację uczestniczącą, inwentaryzację, dokumentację fotograficzną, wywiady z odwiedzającymi miejscowość. Ich celem było pozyskanie informacji dotyczących m.in. potencjału turystycznego miejscowości, niezbędnych do opracowania koncepcji produktu turystycznego Spycimierza oraz wskazania reko-

mendowanych kierunków rozwoju turystyki w miejscowości. Ponadto przedmiotem sondażu było poznanie opinii na temat powstającego w miejscowości Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”, a także oczekiwań potencjalnych odwiedzających miejscowość i gości w zakresie oferowanych usług.

W badaniach ankietowych wzięli udział odwiedzający Spycimierz w dniu Bożego Ciała, tj. 3 czerwca 2021 roku. Natomiast w październiku 2021 roku, podczas V Seminarium Spycimierskiego, przeprowadzono warsztaty oraz zbadano opinie mieszkańców na temat potrzeb i możliwości rozwoju turystyki w miejscowości. Przedstawione zostały, na podstawie wyników badań, propozycje działań wzmacniających atuty miejscowości i pozwalające zachować miejscowe dziedzictwo, w tym propozycje tematycznych wycieczek (aktywnych i poznawczych) oraz zagospodarowania turystycznego, wykorzystujących istniejący potencjał Spycimierza i jego najbliższego sąsiedztwa.

Opinie potencjalnych podmiotów wsparcia lokalnego i regionalnego (samorządy, podmioty gospodarcze, organizacje społeczne itp.) na temat funkcjonowania miejscowości i powstającego Centrum w sferze turystyki pozyskano w pierwszym kwartale 2022 roku. Badanie to przeprowadzono w formie wywiadów, obserwacji i kwerendy.

Wykonawcami badań terenowych i społecznych była grupa naukowców – pracowników Instytutu Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego oraz studenci I roku uzupełniających studiów magisterskich na kierunku turystyka i rekreacja, funkcjonującego w ramach tego wydziału.

W gronie parafian, członków stowarzyszenia, władz gminy oraz przedstawicieli potencjalnych podmiotów wsparcia lokalnego i regionalnego (m.in. decydentów, urzędników, przedsiębiorców, działacze organizacji) wypracowany został plan rozwoju turystyki uwzględniający m.in. preferowane jej formy, rozplanowanie turystyki w czasie, udział mieszkańców w turystyce, możliwości pozyskiwania dodatkowych środków na rozwój (np. z projektów), perspektywy wykorzystania planowanego Centrum, sposoby promocji. Wypracowane wnioski i rekomendacje pozwolą na merytoryczne wsparcie funkcjonowania powstającej w Spycimierzu placówki.

12.2. Opinie mieszkańców o propozycjach rozwoju turystyki w miejscowości

Opinie mieszkańców na temat potrzeb i możliwości rozwoju turystyki w Spycimierzu zostały zebrane w formie wywiadów podczas warsztatów zorganizowanych 23 października 2021 roku w ramach V Seminarium Spycimierskiego. Kwestionariusze wywiadu pozyskano od 30 osób, jednak nie wszystkie wypełnione były w pełni. Badanie składało się z dwóch części – w pierwszej zapytano mieszkańców o ich zdanie na temat proponowanych pomysłów w zakresie możliwości rozwoju turystyki zrównoważonej w Spycimierzu, a także o potencjalne zaangażowanie się w te przedsięwzięcia. Propozycje poddane ocenie mieszkańców wsi należących do parafii Spycimierz zostały szczegółowo zaprezentowane w opracowaniu B. Krakowiak i B. Włodarczyka (2021) pt. *Możliwości wykorzystania potencjału kulturowego Spycimierza dla rozwoju turystyki w miejscowości*. Skala ocen dotyczących pomysłu, jak również zaangażowania się w jego realizację, była pięciostopniowa. Mieszkańcy zostali poproszeni o ocenę kilku przedsięwzięć ważnych z punktu widzenia rozwoju turystyki w Spycimierzu.

Pierwszy projekt został nazwany „Dom, zagroda”. Wyróżniono w nim kilka wariantów: „Wakacyjne miejsce”, „Pracownia twórcy”, „Szlak zagród z kamienia”. Z tej grupy pomysłów najbardziej podobał się pomysł „Dom, zagroda – wakacyjne miejsce”. Zaangażowanie się mieszkańców w jego realizację można ocenić na poziomie średnim. „Ogród, otoczenie – pokazowe ogródki” to drugi z zaproponowanych projektów. Pomysł ten bardzo się podoba mieszkańcom i chętnie zaangażowaliby się w jego realizację. Trzeci projekt to „Wieś jako wspólnota – tradycyjnie”. Nawiązuje on do historii, tradycji, kultury ludowej Spycimierza i ma na celu ożywienie tego, co łączy mieszkańców w aspekcie materialnym, jak i duchowym. To pomysł, który otrzymał nieco słabszą ocenę od poprzednich, a zaangażowanie mieszkańców w jego realizację można określić na poziomie średnim. Czwarty projekt poddany ocenie, zatytułowany „Okolica, sąsiedztwo”, obejmował kilka wariantów: „Między zamkiem a ogrodem – wycieczka tematyczna”, „Przez Zieleń do Spycimierza – aktywny wypoczynek” oraz „Plenerowo”, czyli plenery malarskie. Spośród wymienionych pomysłów mieszkańcom najbardziej spodobał się wariant drugi tego projektu, a wiel-

kość zaangażowania się w jego realizację określono jako średnią i bardzo dużą. Ze wszystkich proponowanych przedsięwzięć najbardziej podobał się mieszkańcom pomysł „pokazowych ogródków”, a chęć potencjalnego zaangażowania się w realizację tego projektu można ocenić wysoko.

Druga część również anonimowego badania ankietowego przeprowadzonego z 30 mieszkańcami Spycimierza dotyczyła chęci podjęcia przez nich działalności związanej ze świadczeniem dodatkowych usług na rzecz turystów. Chęć zarobkowania w ten sposób wyraziła połowa respondentów (15 osób), natomiast znaczna część (10 osób) była przeciwnego zdania. Niestety, tylko kilka osób doprecyzowało zakres takiej działalności w skali od jednorazowego, dodatkowego dorobienia, po usługę całoroczną. Co ciekawe, niemal wszyscy negatywnie nastawieni do tego pomysłu umotywowali swoje zdanie. Najczęściej wskazywano na brak czasu na dodatkowe zajęcia i zajmowanie się turystami. Mieszkańcy zauważali, że zainteresowanie odwiedzających Spycimierz koncentruje się podczas jednego dnia w roku – w Boże Ciało, kiedy to oni są właśnie najbardziej zajęci „układaniem drogi” i przygotowywaniem kwietnej trasy procesji. Wielokrotnie podkreślano religijny charakter tego święta, wartość wspólnoty i współpracy mieszkańców przy organizacji wydarzenia. Tymczasem, w opinii niektórych spycimierzan, turyści im w tym przeszkadzają. Inni obawiają się natomiast, że święto straci swój religijny wymiar. Dało się zauważyć znacznie większą przychylność spycimierzan w stosunku do pielgrzymów i to właśnie dla nich, w pierwszej kolejności, zdecydowaliby się udostępnić (u siebie) miejsca noclegowe czy świadczyć drobne usługi gastronomiczne.

Mieszkańcy, którzy chcieliby się podjąć działalności na rzecz osób przybywających do ich miejscowości w celach turystycznych, zaproponowali możliwość zorganizowania wycieczki po wsi (również grupom rowerowym) i opowiedzenia, co się w niej dzieje obecnie, a także o jej wczesnośredniowiecznych korzeniach, przygotowanie warsztatów historycznych dotyczących dawnego grodu, pogadanki o tradycji układania kwietnych dywanów, przeprowadzenie warsztatów artystycznych. Niektórzy scedowaliby to na powstające Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” lub zaangażowali Drużynę grodu Spicimira, która jest aktywnym elementem promocji lokalnych tradycji. Niektóre osoby zdecydowałyby się na pokazy własnego rękodziela czy świadczenie usług noclegowych i gastronomicznych – „tra-

dycyjne jedzenie”. Ofertą skierowaną do odwiedzających Spycimierz, zadeklarowaną przez co trzeciego respondenta, mogłyby być ciekawe, oryginalne i wyjątkowe pamiątki związane ze wsią i tradycją układania kwiatnych dywanów, nie tylko o charakterze religijnym, lecz także artystycznym.

Ankietowani mieszkańcy zostali również poproszeni o oszacowanie stopnia ich przekonania do podjęcia takiej działalności. Na siedmiostopniowej skali od poziomu „brak” do „całkowity” wyraźna większość zaznaczyła, że ich przekonanie w tej kwestii jest średnie albo raczej małe. Zaledwie trzy osoby były entuzjastycznie nastawione i przekonane w znacznym stopniu do podjęcia działalności.

Ponad połowa ankietowanych mieszkańców wskazała, że rozważa jeszcze inne sposoby dodatkowej działalności przy obsłudze odwiedzających Spycimierz. Spośród podanych do wyboru rodzajów aktywności niemal po tyle samo wskazań (odpowiednio od 8 do 6) uzyskały oferta noclegowa, oferta gastronomiczna i pokazy lub warsztaty. Tylko dwie osoby wybrałyby handel, a kolejne dwie – inne usługi.

Podsumowując wyniki przeprowadzonych badań dotyczących opinii mieszkańców, można stwierdzić, że generalnie bardzo podobają im się zaproponowane pomysły na rozwój turystyki w ich miejscowości (zwłaszcza kwietne ogródki), ale raczej mało chętnie zaangażowaliby się osobiście w takie przedsięwzięcia. Duża część pozytywnych wskazań respondentów dotyczyła potencjalnych atrakcji turystycznych zlokalizowanych na zewnątrz ich miejscowości, w okolicy lub sąsiedztwie, w tym szlaków, ścieżek i wycieczek tematycznych.

Pomimo deklaracji mieszkańców, że dostrzegają możliwości świadczenia dodatkowych usług dla odwiedzających Spycimierz, turystów i pielgrzymów, a także zarobkowania w ten sposób, są w małym stopniu przekonani do podjęcia takiej działalności. Spycimierzanie nie są nastawieni na zysk finansowy, który może być związany ze wzrostem liczby osób przyjeżdżających do ich miejscowości, zwłaszcza w Boże Ciało, a ich głównym celem w tym dniu jest przygotowanie odpowiedniej, tradycyjnie kwietnej, oprawy tego święta religijnego. Zapewne zdają sobie sprawę z ryzyka jego komercjalizacji i dlatego pragną tego uniknąć, zachowując autentyczny charakter wydarzenia, bez „rozpraszania” się innymi aktywnościami, nawet mogącymi przysporzyć im dodatkowych korzyści finansowych.

12.3. Opinie odwiedzających o propozycjach produktów turystycznych Spycimierza

Badania z udziałem odwiedzających Spycimierz w dniu Bożego Ciała w 2021 roku zostały wzbogacone o segment dotyczący produktów turystycznych oraz szerzej rozumianą komercjalizację turystyki we wsi. Takie zagadnienie wydaje się zasadne, gdyż dotychczas ani wśród mieszkańców, ani władz parafialnych czy gminy nie było sprecyzowanego planu, w jaki sposób wykorzystać obecność przyjezdnych, których przyciągnęła specyfika obchodów święta. Z roku na rok przybywa stoisk handlowych i gastronomicznych, lecz (z wyjątkiem dwóch stanowisk koła gospodyń wiejskich) należą one do przedsiębiorców spoza gminy. W przytłaczającej większości asortyment nie ma żadnego związku ze Spycimierzem, Uniejowem ani tradycją Bożego Ciała. Za wyróżniające się spośród typowo jarmarcznych artykułów można uznać stoiska z ozdobami z suszonych kwiatów, z magnesami z Uniejowa i Spycimierza oraz handlujących żywymi kwiatami doniczkowymi. Pozostałe stoiska nie pasują do miejsca i uroczystości, przez co mogą w przyszłości stanowić zagrożenie dla „klimatu” i wyjątkowości wydarzenia, a tym samym je ośmieszać lub wręcz profanować. Nie bez znaczenia z punktu równoważonego rozwoju i turystyki jest brak korzyści płynących do mieszkańców Spycimierza i gminy Uniejów w przypadku podtrzymania aktualnego trendu komercjalizacji obchodów święta.

W przypadku Bożego Ciała głównie mamy do czynienia z odwiedzającymi jednodniowymi, niekorzystającymi z noclegu (86% respondentów). W przypadku pozostałych 14% tylko trzy osoby wybrały na miejsce noclegu hotel lub pensjonat – reszta korzystała z noclegów u rodziny bądź znajomych. Stworzenie oferty zawierającej usługę noclegową, zachęcenie odwiedzających jednodniowych, by stali się turystami korzystającymi dłużej z oferty okolicy (jednej z bogatszych w województwie łódzkim ze względu na uzdrowisko termalne Uniejów) to pierwszy potencjalny kierunek działań. Przygotowanie takiej oferty jest wskazane również ze względu na sposób przyjazdu do Spycimierza – większość osób (67%) organizowało wyjazd samodzielnie, indywidualnie. Sporą pomocą w organizacji służyli też rodzina oraz

znajomi, którzy np. kiedyś uczestniczyli już w obchodach i zachęcają innych. Zaledwie w pojedynczych przypadkach wyjazd organizowało biuro podróży lub parafia.

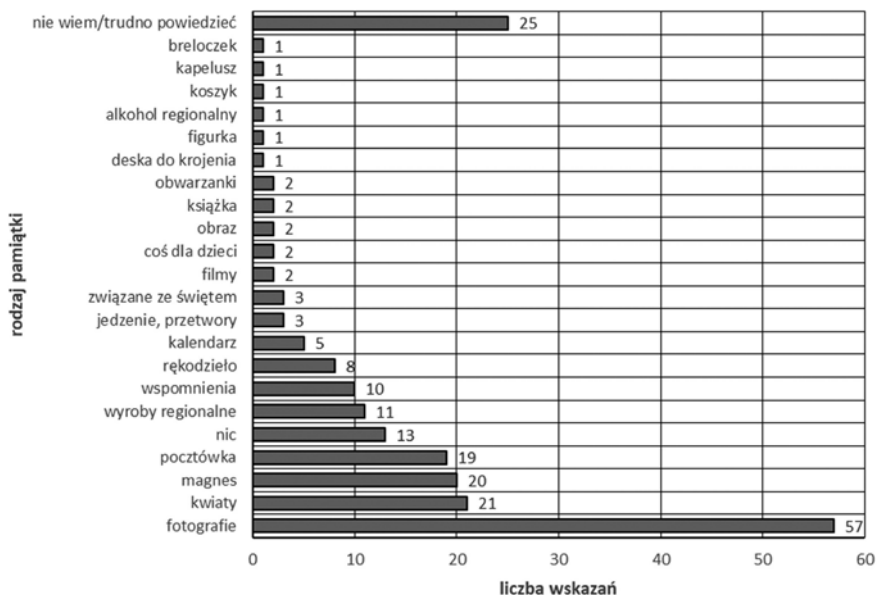
Głównym magnesem przyciągającym odwiedzających Spycimierz, na podstawie udzielonych odpowiedzi, są oczywiście kwietne dywany oraz wyjątkowość celebracji święta Bożego Ciała. Podkreślano zachwyt nad tradycją, „czymś niespotykanym i innym” oraz atmosferę. Zostali dostrzeżeni także mieszkańcy – jako „atrakcję” wskazywano możliwość kontaktu, otwartość mieszkańców i pozytywne nastawienie oraz możliwość docenienia ich ciężkiej artystycznej pracy. Bazując na tych wypowiedziach, można ocenić pozytywnie propozycje produktów turystycznych opartych np. na warsztatach prowadzonych przez mieszkańców lub na ofercie wspólnej pracy przy układaniu dywanów. Istnieje zainteresowanie nie tylko efektem pracy, ale też kulisami i drogą, która prowadzi do stworzenia końcowego dzieła.

Za atrakcję odwiedzający w następnej kolejności uważali kościoły w Spycimierzu (wystroj, pracę organistki, historyczne dziedzictwo, relikwie) oraz zabytkowe domy z opoki na terenie wsi. Aż 56% badanych postrzega Spycimierz jako miejscowość atrakcyjną turystycznie (12% uważało inaczej, a 32% trudno było udzielić jednoznacznej odpowiedzi). To argumenty za zaproponowanymi produktami – szlakiem pielgrzymkowym oraz szlakiem domów z opoki. Potwierdza to również unikatowość tego budulca i podkreśla walory stosowania go we współczesnych planowanych inwestycjach (jak w przypadku Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”).

Przyjezdni doceniali także walory przyrodnicze wsi i najbliższych jej okolic. Zachwycano się bliskością rzeki, lasem oraz ogródkami przydomowymi. Może to być dowód na zasadność dbania o większe ukwiecenie wsi, nasadzenia i zakładanie kwietnych łąk np. przy drodze z Uniejowa. Prawdopodobnie popularnością cieszyłyby się proponowane przez badaczy ogródki pokazowe i miniskwery edukacyjne obsadzone kwiatami i ciekawą roślinnością (roślinami leczniczymi, ziołami itp.).

Odwiedzających zapytano również o pamiątkę, jaką chcieliby przywieźć ze Spycimierza (rys. 12.1.). Niestety, przytłaczająca większość nie miała sprecyzowanych pomysłów lub jako pamiątkę traktowała fotogra-

fie (co wskazuje na szerokie pole dla organizatorów na wskazanie takiego produktu i upowszechnienie go). Wiele osób za pamiątkę wskazywało zdjęcia – co sugeruje stworzenie pamiątek, których główną składową będą fotografie – być może kalendarzy na następny rok (mimo wczesnej pory odbywania się wydarzenia), pocztówek, plakatów, obrazów, puzzli, podkładek pod naczynia, obrusów z kwiatnymi wzorami itp.

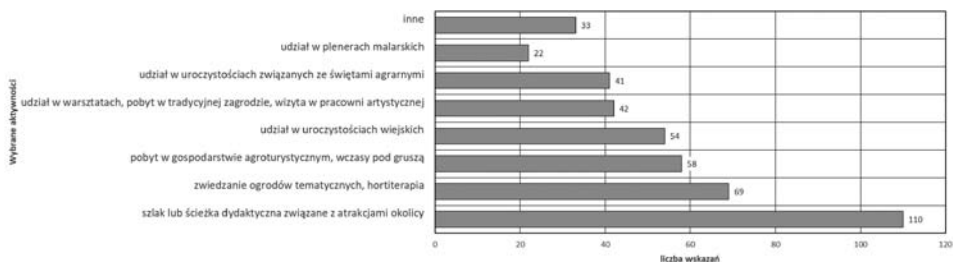

Rys. 12.1. Pamiątki preferowane przez odwiedzających Spycimierz podczas uroczystości Bożego Ciała w 2021 roku. Źródło: opracowanie własne autorów

Godna podkreślenia jest chęć odwiedzających do nabycia czegoś lokalnego i regionalnego (nawet jeśli nie byli w stanie wymyślić, co by to miało być), co wskazuje na dużą potrzebę zakupu produktów autentycznych, prawdziwych i unikatowych. Część osób sugerowała różnego rodzaju ozdoby z kwiatów, lokalne przetwory, żywność, ozdoby choinkowe, rękodzieło i biżuterię związaną z kwiatami. Te propozycje

są bezpośrednim wskazaniem dla mieszkańców, jakie wyroby mogliby oferować przyjezdnym, nie tylko podczas Bożego Ciała. Wskazania dotyczące jedzenia i regionalnych produktów są też informacją dla osób planujących stałą ofertę gastronomiczną lub całorocznie dostępne pamiątki (np. w częściej odwiedzanym przez turystów Uniejowie). Świetnie wpisuje się w to najnowszy pomysł mieszkańców na spycimierskie ciasteczka zdobione jadalnymi kwiatami.

Odwiedzającym zostały także przedstawione propozycje produktów turystycznych opracowanych przez badaczy (rys. 12.2.). Najwięcej odwiedzających, bo aż 61%, zadeklarowało chęć skorzystania z przygotowanej ścieżki dydaktycznej lub szlaku tematycznego po okolicznym dziedzictwie historycznym i atrakcjach przyrodniczych. Około 40% ankietowanych byłoby zainteresowanych zwiedzaniem tematycznych ogrodów (rustykalnym, wiejskim, ziołowym) i uczestnictwem w hortiterapii. Ponad 30% badanych chciałoby spędzić przynajmniej jedną noc w gospodarstwie agroturystycznym lub zostać nawet dłużej, na tzw. wczasach pod gruszą, co pokazuje zasadność przygotowania tego typu usług, tak odmiennych od wielu oferowanych w gminie usług hotelowych. Porównywalna liczba odwiedzających (od 20% do 25%) byłaby otwarta na udział w uroczystościach wiejskich, obchodach innych świąt agrarnych (np. Zielonych Świątków, dożynek) oraz udział w warsztatach np. w pracowni artystycznej czy zagrodzie pokazowej.

Rys. 12.2. Wybrane produkty (aktywności) preferowane w przyszłości określone przez odwiedzających Spycimierz podczas uroczystości Bożego Ciała w 2021 roku.

Źródło: opracowanie własne autorów

Badani mieli także możliwość zaproponować swój pomysł oferty turystycznej. Do najciekawszych należały: udział w plenerach malarskich, warsztaty fotografii plenerowej, usługa łącząca Spycimierz z ofertą Uniejowa (pobytem na termach, posiłkiem na zamku) oraz propozycje szlaków rowerowych ścieżkami poprowadzonymi w bezpiecznej odległości od dróg.

W przypadku harmonogramu dostępnych usług turystycznych to aż 86% badanych wołałoby skorzystać z oferty indywidualnej, niezależnej od terminów i godzin. Tylko 14% preferowałoby konkretne terminy (np. warsztatów, pokazów czy prelekcji).

Odwiedzający Spycimierz zostali także zapytani o powstające w miejscowości Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” i o jego ofertę, która by ich do niego przyciągnęła. Respondenci poruszali dwa obszary tematyczne, na które odpowiedzią miałyby być placówka. Pierwszym z nich były aspekty praktyczne, ułatwiające pobyt w miejscowości oraz uczestnictwo w obchodach Bożego Ciała. Najczęściej powtarzającymi się pomysłami były ogólnodostępne toalety w większej liczbie, wystarczającej dla wielu odwiedzających wieś podczas święta (kwestia dostępności toalet podczas uroczystości była najgorzej oceniana wśród elementów wydarzenia). Podobnie wypowiedziano się na temat bankomatu – przydałby się on na terenie Centrum, co ułatwiałoby np. dokonanie zakupów na stoiskach handlowych w trakcie święta. Dodatkowo innym praktycznym wykorzystaniem Centrum, według odwiedzających, mogłoby być stanowisko z gastronomią (wskazywane jako miejsce „na obiad”, „aby coś zjeść po zwiedzaniu”, albo „miejsce, gdzie można spróbować regionalnych dań”). Wskazywano także, że w Centrum mógłby znajdować się sklepik z pamiątkami oraz publikacjami o Spycimierzu i Bożym Ciele. Wskazywano na potrzebę istnienia w Centrum punktu informacyjnego o okolicy, być może w postaci informacji turystycznej lub – w wersji uproszczonej i samoobsługowej – miejsca z dostępnymi przez całą dobę mapami, drogowskazami, materiałami i tablicami informacyjnymi.

Drugim obszarem, o którym odwiedzający wypowiedzieli się w kontekście działalności Centrum, była jego oferta wystawiennicza i ekspozycyjna. Najczęściej turyści wspominali o chęci zobaczenia wystawy poka-

zującej genezę tego zwyczaju oraz ekspozycji skupiającej się na zmianach i transformacjach zjawiska. Wskazane byłoby przygotowanie ekspozycji w formie osi czasu, pokazującej zmiany zakresu, zwyczajów, wzorów i form obchodów Bożego Ciała. Respondenci spragnieni są zdjęć i filmów z różnych lat oraz wystawy „najpiękniejszych” kwiatnych konstrukcji. Podkreślano, że oferta wystawiennicza Centrum powinna być innowacyjna, multimedialna i interaktywna, tym samym umożliwiając nie tylko zwiedzanie, ale i namiastkę uczestnictwa w tradycji. Wielokrotnie pojawiał się postulat prowadzenia warsztatów i zajęć przez/w Centrum dostępnych dla turystów. Odwiedzający chcieliby nie tylko poznać ten zwyczaj, ale spróbować także swoich sił w zajęciach praktycznych – dla nich nowych, wyjątkowych i odmiennych. Respondenci wskazywali także szersze potrzeby – ich zdaniem Centrum powinno również w pasjonujący sposób przedstawiać historię całej wsi, przybliżyć historię osady, jej rozwój, niecodzienny układ dróg oraz fakty związane z grodem spycimierskim. Pojawiały się też opinie, że w Centrum powinno znaleźć się wyjaśnienie samego święta Bożego Ciała z punktu widzenia religii oraz odniesienie do jego obchodów w Polsce i na świecie (a nie tylko z perspektywy spycimierskich kwiatnych dywanów). Odwiedzający, w tym praktykujący chrześcijanie, zaznaczają, że nie do końca znają genezę święta i znaczenie poszczególnych elementów celebracji kościelnej. To interesujące wyniki i ciekawy pomysł na część ekspozycji Centrum. Głównym elementem przyciągającym do Spycimierza, w opinii pytanых osób, jest oczywiście tradycja kwiatnych dywanów i temu powinno się (wg badanych) poświęcić główną część ekspozycji. Wskazywano nie tylko na walor estetyczny, ale także na różne techniki tworzenia szablonów i wzorów dywanów (które turyści chcieliby poznać) oraz na cały proces przygotowawczy obejmujący wiele dni wcześniej. Interesujących było kilkanaście wypowiedzi badanych, w których zgłaszali oni chęć posłuchania mieszkańców – w formie filmów lub nagrań wypowiedzi. Taki element również byłby przez nich pożądanym do doświadczenia podczas wizyty w Centrum. Odwiedzający chcieliby bliżej poznać uczestników tradycji, ich motywacje, sposoby, zwyczaje i stosunek do tego święta. Kilka osób wskazywało też na chęć uczestnictwa w wykładach i prelekcjach na tematy historii okolicy i zwyczajów, ale także na spotkania z interesu-

jącymi ludźmi. Ogólnie, wszyscy respondenci, którzy wypowiedzieli się na temat Centrum, pochwalili pomysł jego stworzenia i odnosili się do niego z zainteresowaniem.

12.4. Opinie i działania przedstawicieli władz samorządowych oraz lokalnych podmiotów wsparcia dotyczące dalszego rozwoju miejscowości

Opinie przedstawicieli potencjalnych podmiotów wsparcia lokalnego i regionalnego (pracowników samorządu, podmiotów gospodarczych, organizacji społecznych itp.) na temat funkcjonowania Spycimierza i Centrum w sferze turystyki pozyskano dzięki przeprowadzonym wywiadam i obserwacjom uczestniczącym, a także kwerendzie materiałów źródłowych. Na tej podstawie można stwierdzić, że miejscowe władze i decydenci są bardzo chętni do udzielenia wsparcia i mają wiele konstruktywnych pomysłów na rozwój i promocję niematerialnego dziedzictwa kulturowego Spycimierza (np. budowa „wita-czy” i tablic informacyjnych, pomysł „kwietnej reklamy”), a także rozwój infrastruktury (powstające Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”, zbudowany „bypass” dla ruchu samochodów i kapliczki w Spycimierzu, planowane ścieżki rowerowe i piesze, bulwary). Wśród najbliższych inwestycji (zaplanowanych między Uniejowem a Spycimierzem) jest także zasadzenie lasu, aby podnieść retencję wody oraz poprawić walory krajobrazowe i wypoczynkowo-uzdrowiskowe miejscowości, ponadto zasianie kwiatnych łąk. Planowane jest też przygotowanie terenu pod rozbudowę hoteli budżetowych w Uniejowie. Lokalni przedsiębiorcy tworzą dedykowane pakiety hotelowe i ofertę turystyczną związaną z Bożym Ciałem w Spycimierzu. Zaczęli także przygotowywać specjalne tematyczne pamiątki (kalendarze, magnesy, pocztówki) i inne gadżety promocyjne. Mieszkańcy wytwarzają również okazjonalne produkty kulinarne – ciasteczka z kwiatami. Motywem przewodnim Festiwalu Smaków w Uniejowie w 2022 roku były papryka i czarny bez. Współpraca z artystami lokalnymi i wspieranie oraz promowanie ich dzieł może być bardzo dobrą formą promocji obszaru.

Należy docenić odważne, wizjonerskie, perspektywiczne myślenie władz samorządowych i wynikające z tego planowanie działań oraz angażowanie różnych partnerów. Trzeba tu wspomnieć o długoletniej współpracy naukowej ze szkołami wyższymi z Łodzi, Lublina i Poznania, polegającej m.in. na rejestrowaniu różnych aspektów zjawiska układania kwiatnych dywanów podczas Bożego Ciała, dokumentowaniu tradycji, monitorowaniu ruchu turystycznego, badaniu stanowisk archeologicznych, projektowaniu inwestycji. Dzięki temu Spycimierz może stać się wzorem i prekursorem dla innych podmiotów starających się o wpisanie na *Listę niematerialnego dziedzictwa*. Podjęto już współpracę z przedstawicielami innych tradycji wpisanych na *Listę reprezentatywną UNESCO* i *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* oraz potencjalnych depozytariuszy (Włochy, Litwa, Hiszpania). Organizowane są liczne konferencje naukowe i praktyczne (Okrągły stół dziedzictwa niematerialnego, Seminaria Spycimierskie, warsztaty dla mieszkańców Spycimierza, międzynarodowa konferencja o dziedzictwie kulturowym), także wyjazdy studyjne, również zagraniczne, w których uczestniczą spycimierzanie i przedstawiciele władz samorządowych. Wydawane są publikacje popularne np. „Uniejowskie Strony” oraz profesjonalne naukowe – „Biuletyn Uniejowski” (razem z Wydziałem Nauk Geograficznych UŁ). Promocja dziedzictwa i tradycji odbywa się w kraju (np. w Wieleninie, na basenach termalnych w Uniejowie) oraz za granicą (Watykan, Meksyk, Finlandia). Lokalne firmy wspierają działania społeczne, partycypując w nich finansowo, czego efektem jest np. wydanie oryginalnego kalendarza oraz pomoc w organizacji obchodów Bożego Ciała, konferencji, czy innych aktywności o różnorodnej skali i zasięgu oddziaływania.

Zaobserwowano także, że bardziej zainteresowani i zaangażowani w działania komercyjne są uniejowianie i „zewnątrzni” inwestorzy niż sami mieszkańcy Spycimierza. Jednak to współpraca pomiędzy różnymi decydentami: władzami miasta i gminy, Stowarzyszeniem „Spycimierskie Boże Ciało”, parafianami i społecznością lokalną oraz lokalnymi przedsiębiorcami przynosi najbardziej wymierne korzyści. Do przykładowych można zaliczyć Społeczne Archiwum Spycimierskie – pionierskie przedsięwzięcie w skali kraju, będące swoistą „kapsułą żywej pamięci”.

Beata Krakowiak

Uniwersytet Łódzki

Jolanta Wojciechowska

Uniwersytet Łódzki

Rozdział 13

Koncepcja produktu turystyki zrównoważonej Spycimierza

Wykorzystując w sposób sprawiedliwy posiadane w środowisku zasoby, zgodnie z zasadami jego poszanowania, odwołaniem się do wszystkich form turystyki oraz destynacji, możemy mówić o zrównoważonym rozwoju turystyki. Zasady i formy zarządzania, które go charakteryzują, odnoszą się do aspektów przyrodniczych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych, między którymi musi być zachowana równowaga. Mając na uwadze specyficzne zasoby Spycimierza, w rozdziale zaprezentowano koncepcję produktu turystycznego dla tej miejscowości o nazwie „Spycimierz – kwiatowa wieś”, jako uzupełniającego i uatrakcyjniającego dotychczasową ofertę uzdrowiska Uniejów. Składają się na nią propozycje z różnych kategorii produktów opisane w dalszej części rozdziału.

13.1. Turystyka zrównoważona

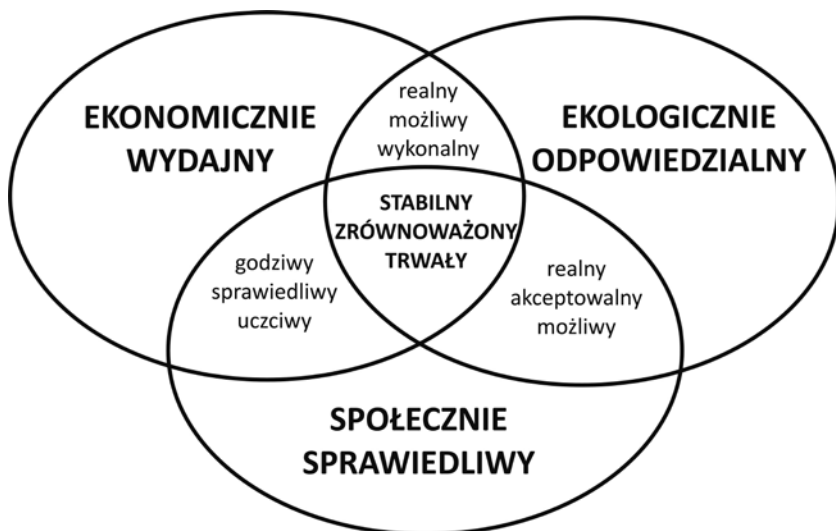
Rozwój zrównoważony staje się jednym z paradygmatów współczesnej nauki, ale także praktycznego, przyszłościowego myślenia na różnych płaszczyznach funkcjonowania społeczeństw (m.in. Hunter 1995; Niezgodna 2006, 2008). Według tzw. Raportu Brundtland jest to rozwój gospodarczy i społeczny, który zapewnia zaspokojenie potrzeb

współczesnego społeczeństwa bez naruszania potrzeb przyszłych pokoleń¹. Podobne tezy zawarto w tzw. Raporcie Klubu Rzymskiego oraz Agendzie 21 przyjętej na II Konferencji „Środowisko i Rozwój” w Rio de Janeiro w 1992 roku. Cele zrównoważonego rozwoju stały się także podstawą wszelkich działań podejmowanych przez wyspecjalizowane agendy ONZ. Szczegółowe założenia zrównoważonego rozwoju (w tym w sferze turystyki) wdrażane są obecnie, choć z różnym skutkiem, na wszystkich poziomach decyzyjnych: światowym, kontynentalnym, krajowym, regionalnym i lokalnym (por. Kowalczyk 2010; Mika 2014).

Generalnie uznaje się, że rozwój zrównoważony powinien zapewnić taką jakość życia społeczeństw, która pozwoli na zaspokojenie potrzeb i zwiększenie możliwości rozwojowych na różnych płaszczyznach. Wykorzystując z szacunkiem posiadane zasoby i osiągając sprawiedliwą dla wszystkich jakość życia, stosujemy jednocześnie zasady poszanowania środowiska przyrodniczego, nie dopuszczając do wyczerpania zasobów systemu ekologicznego (Boulding 1964; Meadows, Renders, Bahrens 1972; Faber 2007; Brown 2011). Podstawowy model ideowy rozwoju zrównoważonego zakłada działania na trzech głównych płaszczyznach: środowiskowej, społecznej i gospodarczej (rys. 13.1.).

Pojęcie *turystyka zrównoważona* nawiązuje bezpośrednio do przedstawionych założeń zrównoważonego rozwoju, uwzględniając zarówno samą ideę, jak i zasady oraz warunki funkcjonowania. D. Zaręba (2010) definiuje ją jako każdą formę rozwoju turystycznego, zarządzania i aktywności turystycznej, która **podtrzymuje ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność** terenów, a także zachowuje w niezmiennym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów. Z kolei B. Lane uważa, że turystyka zrównoważona wyodrębnia zasady, przepisy prawa oraz metody zarządzania, które wskazują ścieżkę rozwoju turystyki na obszarach o bogatych zasobach środowiska (przyrodniczego i kulturowego), podlegających ochronie w dalszym rozwoju. Turystyka zrównoważona nie powinna przynosić negatywnych następstw przyrodniczych i społecznych. R.W. Butler (2009) dodatkowo podkreśla, że jest (powin-

¹ *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, 1987, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, dostęp 31.08.2022.

Rys. 13.1. Filary (płaszczyzny) rozwoju zrównoważonego.

Źródło: opracowanie autorów na podstawie różnych źródeł

na być) to turystyka małej skali, przyjazna środowisku przyrodniczemu i społecznościom lokalnym.

Zrównoważony rozwój turystyki przebiega zatem zgodnie z zasadami i formami zarządzania mającymi zastosowanie do wszystkich form turystyki i kierunków wyjazdów, łącznie z turystyką masową i wszelkimi niszowymi segmentami turystyki. Zasady wyznaczające rozwój zrównoważony w turystyce odnoszą się do przyrodniczych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych aspektów, między którymi musi być zachowana równowaga dająca gwarancję długookresowego i harmonijnego rozwoju (*Sustainable development of tourism. Conceptual definitions* – UNWTO 2004).

W literaturze przedmiotu pojęcie turystyki zrównoważonej łączone jest często z konkretnymi aktywnościami turystycznymi lub formami turystyki, do których należą m.in.:

- turystyka alternatywna (*alternative tourism*);
- turystyka łagodna (*soft tourism*);
- turystyka przyjazna środowisku (*environmentally sensible tourism*);
- turystyka odpowiedzialna (*responsible tourism*);

- turystyka ekologiczna (*ecotourism*);
- turystyka zielona (*green tourism*);
- agroturystyka, turystyka wiejska (*agrotourism, rural tourism*).

Analizując definicje przedstawionych form rozwoju turystyki (Niezgoda 2008), należy zauważyć, że turystyka zrównoważona stanowi rodzaj marki parasolowej, która skupia (łączy) cechy rozwoju zrównoważonego ze wszystkich wymienionych aktywności. W literaturze przedmiotu, ale też w praktyce funkcjonują również pojęcia/zjawiska przeciwstawiane turystyce zrównoważonej. Należą do nich m.in. turystyka masowa (*mass tourism*), turystyka twarda (*hard tourism*), turystyka niechciana (*overtourism*). Pomimo występowania tych, uznawanych przez niektórych autorów za niekorzystne, form turystyki, trzeba dążyć do tego, aby ich uprawianie, przynajmniej częściowo, realizowało postulat rozwoju zrównoważonego.

Zasady turystyki odpowiedzialnej (zrównoważonej) według R.K. Blameya (2001) powinny zakładać: minimalizację ingerencji w środowisko przyrodnicze, poszanowanie odmienności kulturowej, maksymalizację udziału ludności miejscowej w usługach turystycznych, wzrost satysfakcji i zadowolenia z turystyki. Podobne pryncypia w promowaniu turystyki przyjęła Światowa Organizacja Turystyki (United Nation World Tourism Organization, UNWTO), sugerując dokonywanie zakupów u lokalnych producentów i sprzedawców (*buy local*), poszanowanie lokalnej kultury (*respect local culture*), oszczędzanie energii (*save energy*) oraz ochronę dziedzictwa (*protect heritage*). Zatem można skonkludować, że turystyka zrównoważona obejmuje wszystkie formy rozwoju turystycznego, zarządzania i aktywności turystycznej, które podtrzymują ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność terenów, a także zachowują w niezmiennym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów (Philips 1994, cyt. za: Zaręba 2000, Niezgoda 2006).

Według A. Niezgody i P. Zmyślonego (2002), zgodnie z ideą rozwoju zrównoważonego, można wyróżnić trzy główne cele turystyki zrównoważonej. Należą do nich:

- cel ekologiczny – zachowanie naturalnych (przyrodniczych) zasobów dla potrzeb turystycznych, redukcja emisji zanieczyszczeń spowodowanych przez turystykę;

- cel ekonomiczny – zapewnienie dobrobytu ekonomicznego ludności goszczącej turystów, utrzymanie i optymalne wykorzystanie infrastruktury turystycznej, osiągnięcie przewagi konkurencyjnej;
- cel społeczny – osiągnięcie zadowalających możliwości zatrudnienia w turystyce, zagwarantowanie wypoczynku miejscowym i gościom, ochrona tożsamości kulturowej ludności miejscowej, wzrost partycypacji ludności miejscowej w polityce turystycznej, podniesienie poziomu jakości życia mieszkańców (Nieżgoda 2006).

W świetle przedstawionych rozważań można przyjąć, że turystyka zrównoważona może być skutecznym narzędziem do osiągnięcia celów rozwoju zrównoważonego w ogóle. Powinna być także traktowana jako aktywność mająca na celu podtrzymanie działalności turystycznej w długim okresie. Idea turystyki zrównoważonej powinna jednak dotyczyć wszystkich form turystyki, w tym tzw. turystyki masowej, w ramach szerszej ujętych zasad rozwoju zrównoważonego. Należy rozważać wszelkie formy działalności gospodarczej w kontekście zrównoważonego rozwoju oraz brać pod uwagę możliwe do wprowadzenia różnorodne formy turystyki, które powinny zachowywać podstawowe zasady takiego rozwoju. Zakładając ciągle rosnące zapotrzebowanie na usługi turystyczne, turystyka zrównoważona powinna tworzyć ramy dla rozwoju turystyki jak najbardziej przyjaznej środowisku, uwzględniającej warunki rozwoju ekonomicznego i społecznego. Turystyka nie powinna być uważana za dziedzinę konkurującą o dostęp do zasobów, ale jej rozwój powinien być potraktowany jako metoda/narzędzie dywersyfikacji gospodarczej i być wkomponowany w ogólny plan/program rozwoju.

Przedstawione idee i zasady zrównoważonego rozwoju oraz turystyki zrównoważonej, pomimo ich holistycznego charakteru, nie rozwiązują problemu całkowicie. Pozostają pytania: czy turystyka jest właściwym i skutecznym narzędziem umożliwiającym osiągnięcie celu, jakim jest rozwój zrównoważony, oraz czy turystyka zrównoważona jest (lub może być, powinna być) głównym narzędziem/kierunkiem rozwoju turystyki jako takiej?

13.2. Definicja i kategorie produktu turystycznego

W przypadku zainteresowania rozwojem turystyki, w tym turystyki zrównoważonej, na konkretnym obszarze wydaje się potrzebne zdefiniowanie **pojęcia potencjału turystycznego**, w którego skład wchodzi elementy środowiska geograficznego oraz zachowania człowieka, jakie można wykorzystywać do uprawiania turystyki bądź do zajmowania się nią. W niniejszym artykule potencjał turystyczny rozumiany jest jako wszelkie zasoby strukturalne i funkcjonalne warunkujące rozwój turystyki na określonym terenie. W świetle przeprowadzonych dotychczas rozważań stwierdzić można, że potencjał kulturowy jest ważną częścią potencjału turystycznego w szerokim rozumieniu tego pojęcia.

Potencjał turystyczny (w tym jego elementy związane z kulturą) jest podstawą tworzenia **produktu turystycznego**. W przypadku Spycimierza bardziej zasadne wydaje się być podjęcie próby przygotowania produktu turystycznego – obszaru, definiowanego przez J. Kaczmarka, A. Stasiaka i B. Włodarczyka (2010) jako szczególny, zdeterminowany geograficznie produkt złożony z wybranych elementów potencjału turystycznego (lub istniejących produktów prostych, takich jak rzecz, usługa czy obiekt bądź złożonych – szlak, wydarzenie) danego obszaru i połączonych nadrzędną ideą decydującą o jego oryginalności, odrębności i atrakcyjności rynkowej. Biorąc pod uwagę zasoby miejscowości związane z dziedzictwem przyrodniczym, historycznym, zachowanymi i kultywowanymi tradycjami oraz zaangażowaniem wspólnoty mieszkańców, podjęcie próby stworzenia produktu turystycznego „Spycimierz – kwiatowa wieś”, uzupełniającego i uatrakcyjniającego dotychczasową ofertę Uniejowa i okolic, ma duże szanse powodzenia (Krakowiak, Włodarczyk 2021).

Produkt turystyczny w literaturze naukowej zazwyczaj pojmowany jest jako zbiór użyteczności związanych z podrózkami turystycznymi, czyli dostępne na rynku dobra i usługi turystyczne umożliwiające ich planowanie, odbywanie, przeżywanie i gromadzenie doświadczeń. W szerszym znaczeniu – wszystko, co turyści kupują oddzielnie (np. transport, zakwaterowanie) lub w formie pewnego zestawu (pakietu) usług. W znaczeniu węższym to kompozycja tego, co turyści robią, oraz walorów urządzeń i usług, z których w tym celu korzystają (Medlik 1995). Z punktu widze-

nia turysty produkt turystyczny obejmuje całość przeżytego doświadczenia od chwili opuszczenia domu do chwili powrotu.

Produkty turystyczne można klasyfikować na wiele sposobów. Jednym z popularniejszych przedstawianych w literaturze jest podział zaproponowany przez J. Kaczmarka, A. Stasiaka i B. Włodarczyka (2010), polegający na wyróżnianiu kategorii produktu na podstawie ich złożoności, organizacji i lokalizacji (tab. 13.1.).

Tabela 13.1. Podstawowe kategorie produktów turystycznych – definicje, cechy charakterystyczne. Źródło: Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010.

Grupa	Kategoria	Definicja i cechy	Uwagi
Proste	rzecz	Dobro materialne będące zazwyczaj uzupełnieniem innych produktów turystycznych lub mogące funkcjonować samodzielnie. Cechy: <ul style="list-style-type: none"> • całkowicie materialny charakter • funkcja uzupełniająca w stosunku do pozostałych kategorii produktów turystycznych • przy zakupie zazwyczaj następuje prawo przeniesienia tytułu własności na turystę (turysta staje się właścicielem produktu, a nie tylko jego czasowym użytkownikiem). 	<ul style="list-style-type: none"> • Produkty związane z technicznym przygotowaniem wyjazdu turystycznego • Produkty związane z merytorycznym przygotowaniem wyjazdu • Produkty związane z realizacją wyjazdu (funkcja memoratywna) • Gadżety reklamowe mające jednoznacznie identyfikować organizatora-producenta i konkretny produkt
	usługa	Pojedyncza czynność lub ich zbiór (logicznie uporządkowany zestaw), wykonywane w celu zaspokojenia potrzeb osób podróżujących. Cechy: <ul style="list-style-type: none"> • niematerialny charakter • prosta forma (pojedyncza czynność) • interakcyjność ekonomiczna i społeczna • ulokowanie w złożonej strukturze wyższego rzędu (jako składowa produktów zintegrowanych) • jednoczesność wytwarzania i konsumpcji usługi • powszechna i uniwersalna postać (brak jednoznacznych uwarunkowań geograficznych – lokalizacja ogólna) • lokalizacja uwarunkowana rozmieszczeniem i natężeniem popytu turystycznego (obszary centralne miast, regiony turystyczne – lokalizacja szczegółowa). 	<ul style="list-style-type: none"> • usługa noclegowa • usługa gastronomiczna • usługa transportowa • usługa przewodnicka

Grupa	Kategoria	Definicja i cechy	Uwagi
Proste + organizacja	wydarzenie	Zaplanowane i zorganizowane zdarzenie (lub zespół zdarzeń), integrujące produkty proste oraz walory turystyczne, nastawione na osiąganie korzyści w sferze psychologicznej, społecznej i gospodarczej. Cechy: <ul style="list-style-type: none"> • duża spójność tematyczna i organizacyjna • konkretna lokalizacja w czasie i przestrzeni • niecodzienność, wyjątkowość • często cykliczność 	<ul style="list-style-type: none"> • festiwale • jarmarki • koncerty • zloty • rajdy
	pakiet	Kombinacja dwóch lub więcej elementów sprzedawanych jako jeden produkt po zryczałtowanej cenie, w której koszty poszczególnych pozycji nie są wyodrębnione. W podróży i turystyce termin ten używany jest jako synonim podróży zryczałtowanej (<i>inclusive tour</i>) (S. Medlik 1995). Standardowe, znajdujące się pod kontrolą jakościową, powtarzalne oferty składające się z dwóch lub więcej następujących składników: transport, zakwaterowanie, wyżywienie, atrakcje turystyczne, inne urządzenia oraz usługi (np. ubezpieczenie turystyczne) (V.T.C. Middleton 1996)	<ul style="list-style-type: none"> • wczasy • pobyt w gospodarstwie agroturystycznym • wycieczka objazdowa
Proste + organizacja + lokalizacja	obiekt	Skomercjalizowany walor turystyczny mający ściśle określoną lokalizację przestrzenną (z punktu widzenia kartografii jest to punkt). Charakteryzuje się występowaniem jednej wiodącej atrakcji (usługi) i dodatkowo kilku usług towarzyszących i uzupełniających, skupionych w jednym miejscu (obiekcie), dzięki czemu oferuje odwiedzającym określony zbiór korzyści (użyteczności, przyjemności).	<ul style="list-style-type: none"> • Muzeum Powstania Warszawskiego • Muzeum Polin • Założenie parkowo-pałacowe w Łańcucie • Centrum Nauki i Techniki EC-1 w Łodzi • Centrum edukacyjne Park rozrywki Mandoria • Zamek na Wawelu • Zamek Królewski w Warszawie
	szlak	Szczególny przypadek produktu turystycznego – miejsce o charakterze liniowym, pasmowym, strefowym. Składa się z szeregu „miejsc” lub „obiektyw” związanych z pewną nadrzędną ideą, połączonych ze sobą wytyczoną, zwykle oznakowaną trasą (pieszą, wodną, samochodową itp.), oraz różnorodnej infrastruktury turystycznej zlokalizowanej wzdłuż szlaku.	<ul style="list-style-type: none"> • Szlak Bursztynowy • Szlak Cysterski • Szlak Orlich Gniazd
	obszar	Szczególny, zdeterminowany geograficznie produkt, złożony z wybranych elementów potencjału turystycznego (lub istniejących produktów prostych) danego obszaru i połączonych nadrzędną ideą decydującą o jego oryginalności, odrębności i atrakcyjności rynkowej.	<ul style="list-style-type: none"> • Kraina w krągę • Malowana wieś Zalipie • Sudecka Zagroda Edukacyjna w Dobkowie

13.3. Produkty proste (rzecz, usługa)

Pamiątki turystyczne są wszędzie tam, gdzie pojawia się turysta. Ich kupowanie jest nieodłączną częścią rytuału podróżowania, znaną już od starożytności. Z punktu widzenia turystów pamiątka jest przedmiotem, rzeczą uobecniającą minioną podróż. Może być kupiona, zdobyta, wyszukana albo otrzymana w trakcie odbywanej podróży i stanowi jej nieodłączną część. Pamiątkę turystyczną można również definiować według spojrzenia wykonawcy, czyli lokalnego producenta czy masowego wytwórcy. Dla tego pierwszego ważna jest idea przekazania w pamiątce wartości kulturowych, specyficznych dla danego obszaru czy regionu. W przypadku masowych wytwórców ma to mniejsze znaczenie, ponieważ są oni ukierunkowani na osiągnięcie jak największego zysku. Zatem pamiątka turystyczna dla wytwórców, producentów, organizatorów turystyki jest przedmiotem, rzeczą o cechach towaru, wytworzoną bądź zorganizowaną dla zysku czy reklamy, aby poprzez jej sprzedaż lub podarunek umożliwić turystom wspomnienie odbytej podróży turystycznej i tym samym pozostawić w ich pamięci odwiedzane miejsca (Wojciechowska, Kupis 2014).

Pamiątkę turystyczną można zaliczyć do grupy przedmiotów, które posiadają społeczny sens, zostały przez kogoś zaprojektowane oraz wyprodukowane, ale to nabywca nadaje jej znaczenie oraz wartość (Krajewski 2004). Zatem pamiątka turystyczna stanowić może istotny element składowy w koncepcji projektowania produktu turystycznego Spycimierza oraz decydowania o jej samodzielnym funkcjonowaniu lub jako dodatku do różnych innych produktów turystycznych. Przy podejmowaniu w tym względzie określonych decyzji istotne mogą być informacje o pamiątce turystycznej uzyskane z badań naukowych. Pierwszą podstawową informacją jest ta, że aż trzy czwarte osób przywozi z podróży pamiątki (Buczowska 2012: 89). Kupują je przede wszystkim kobiety, co potwierdzają w naukowej literaturze m.in. Banaszkiwicz (2011) i Buczowska (2012), zaś badania Wojciechowskiej i Kupis (2014) wykazały, że więcej mężczyzn (16%) aniżeli kobiet (7%) nie ma takiego zwyczaju. Kolejnym zagadnieniem jest kwestia ustalenia, czym dla turystów jest pamiątka. Z badań Wojciechowskiej i Kupis wynika, że pamiątka jest przede wszystkim wspomnieniem odwiedzanego miej-

sca (49% osób), drobiazgiem bez szczególnego znaczenia (20%), rzeczą z wyjazdu (17%) oraz oryginalnym przedmiotem z danego regionu (7%). Wymienione wskazania były ilościowo zróżnicowane między grupą kobiet a grupą mężczyzn, co sugeruje, że panie podchodzą do pamiątek z większym sentymentem. Traktują je jako „kawalek podróży zabrany z danego miejsca, pozwalający wracać wspomnieniami do przeżytych chwil”. Dla nich w dużo większym stopniu, aniżeli dla mężczyzn, jest ważne, aby pamiątka turystyczna była oryginalna i związana z określonym miejscem. Natomiast dla mężczyzn jest zazwyczaj „drobiazgiem bez szczególnego znaczenia” (Wojciechowska, Kupis 2014).

Literatura naukowa dostarcza również wiedzy, dlaczego turyści podczas podróży kupują pamiątki. Badania przeprowadzone w 2010 roku z turystami na starym rynku w Łowiczu wskazały następujące możliwości:

- chęć posiadania rzeczy z odwiedzanego regionu (27%);
- zwyczaj kupowania (19%);
- chęć obdarowania bliskiej osoby (17%);
- pasja zbierania pamiątek (10%).

Większość badanych osób (68%) przyznała, że pamiątki kupuje raczej spontanicznie, pod wpływem nagłej decyzji, kiedy coś się spodoba lub wydaje się użyteczne. Około 34% osób zadeklarowało, że decyzję zakupu podejmują w sposób przemyślany, czyli zastanawiają się nad przydatnością pamiątki, a jeżeli jej przeznaczeniem ma być prezent, wówczas starają się, aby obdarowana osoba była zadowolona. Kupują przede wszystkim z myślą o swoim domu i postawieniu na półce (51% ogółu), w następnej kolejności jako prezent dla innych (poza domownikami – 22%) (Wojciechowska, Kupis 2014). Podobne wyniki przedstawiła K. Buczkowska (2012), stwierdzając, że dla 76% badanych cel przywożenia pamiątek to przypomnienie o odwiedzanych miejscach. Istnieje kilka różnych klasyfikacji pamiątek turystycznych. Najprostszą prezentuje Banaszekiewicz (2012), która wyróżnia dwa rodzaje kupowanych pamiątek: rzeczy dostępne dla szerokiego grona turystów oraz przedmioty unikatowe, które mogą nabyć bardziej majątne osoby. Autorka podkreśla, że turysta, kupując pamiątkę, kieruje się indywidualnymi względami estetycznymi, uogólnionym obrazem o danym miejscu oraz zasobnością portfela.

Doświadczenia mieszkańców Spycimierza, w kwestii pamiątki przeznaczonej dla gości odwiedzających ich miejscowość, są zróżnicowane. Najogólniej można je określić jako doświadczenia zewnętrzne i wewnętrzne. Te pierwsze dotyczą obserwacji przez mieszkańców pamiątek wystawianych na stoiskach w dniu Bożego Ciała, przywiezionych do Spycimierza przez handlarzy. Badania naukowe prowadzone w latach 2018–2021 pozwoliły na ustalenie struktury pamiątkarskiego asortymentu. Przyjmując najszerszą definicję pamiątki, czyli rzeczy przywiezionej z podróży, należy stwierdzić, że w Spycimierzu każdego roku stoisk z pamiątkami było dużo i ich asortyment był zróżnicowany. Najczęściej były to jednak zabawki, wisioriki, czapki, kapelusze, wachlarze czy nawet obwarzanki. Jednak biorąc pod uwagę wyłącznie takie przedmioty, które zostały przez kogoś zaprojektowane, a następnie wyprodukowane i sprzedawane z myślą o nadaniu im społecznego sensu i wartości (czyli namacalnego dowodu miejsca i przeszłości), wówczas asortyment pamiątkarski należy ocenić jako mocno zawężony (Wojciechowska, Włodarczyk 2020). Na potwierdzenie tego spostrzeżenia warto zaznaczyć, że w 2018 roku, podczas prowadzonych badań nie zaobserwowano żadnego stoiska, które w sprzedaży posiadało pamiątki najpopularniejszego typu, czyli magnesy, kubki, figurki z napisem Spycimierz. Stoiska z takim asortymentem zaczęły się pojawiać od 2019 roku i w każdym kolejnym roku oferowały coraz bardziej zróżnicowany produkt, w tym magnesy z widokiem spycimierskiego kościoła, które stały się dostrzegalną pamiątką na wielu straganach. Zatem doświadczenia zewnętrzne, związane z oglądem przez mieszkańców przywożonych do miejscowości pamiątek, mogły lub też powinny doprowadzić do wniosku, że asortyment ten należy wzbogacić i uatrakcyjnić. Ważną i chyba pierwszą taką próbą było zorganizowanie przez parafię sprzedaży kalendarzy i pocztówek, pokazujących Spycimierz na wcześniejszych uroczystościach Bożego Ciała. Produkty te zaczęto sprzedawać na placu kościelnym, na stoliku z wyeksponowanym napisem „Pamiątki” jako jedynym z taką nazwą wśród handlowych stoisk. Co roku produkty te znajdują wielu amatorów i szybko się rozchodzą, co pokazuje duże zapotrzebowanie na taki rodzaj pamiątek.

Kolejną próbą zdobywania bezpośrednich doświadczeń przez społeczność lokalną w wytwarzaniu i sprzedaży pamiątek są działania miejscowego Koła Gospodyń Wiejskich. Od 2019 roku w dniu Bożego Ciała oferuje ono na swoim stoisku lokalne produkty, typu: obrusy, serwetki czy drobne wyroby z filcu. Te pamiątki, na tle oferty innych, zwyczajnych, codziennych asortymentów sprzedaży, można uznać za oryginalne i interesujące, a związane z tym doświadczenia określić jako wewnętrzne, gdyż wynikają bezpośrednio z podejmowanych działań. Licznymi doświadczeniami z kategorii wewnętrznych może się pochwalić Parafialne Stowarzyszenie „Spycimierskie Boże Ciało”, którego członkowie na lokalne uroczystości, jak np. coroczne Seminarium Spycimierskie, przyozdabiają stoły konferencyjne własnoręcznie wykonanymi wiankami, plecionkami, wypiekami i różnymi ozdobami z płatków kwiatowych. Doświadczenia te biorą się nie tylko z bezpośrednich działań mieszkańców odnoszących się do lokalnych spotkań czy innych uroczystości, na które są zapraszane osobistości z zewnątrz, ale także z takich działań, jak opiniowanie konkursów i inicjatyw organizowanych przez Urząd Miasta i Gminy Uniejów.

W roku 2020 Gmina Uniejów ogłosiła konkurs na pamiątkę ze Spycimierza. Jego ideą było wyłonienie oryginalnej pamiątki, która swoimi walorami będzie nawiązywać do tradycji, kultury i historii tej miejscowości. Opracowano szczegółowy regulamin i formularz zgłoszeniowy. Liczono na wiele zgłoszeń. *De facto* na konkurs zgłoszone zostały tylko trzy prace, w tym jedna ze Spycimierza, jednak nie mogła być wzięta pod uwagę ze względów formalnych (brak spełnionych kryteriów określonych regulaminem)². Tylko jedna praca spełniła wszystkie wymagane kryteria i to właśnie ona została nagrodzona. Zwycięzcą została Magdalena Wiśniewska z miejscowości Krzywiec w gminie Aleksandrów Łódzki. Autorka zaproponowała zestaw mydełek glicerynowych z suszonymi kwiatami oraz wizerunkiem Spycimierza i Uniejowa. Mydełka miały kształt serca i były opatrzone autorską grafiką przedstawiającą obrazy związane z tradycją układania kwiatnych dywanów oraz główny-

² Na podstawie wywiadu przeprowadzonego 21.11.2021 z p. Agnieszką Owczarek, podinspektor ds. promocji w Urzędzie Miasta w Uniejowie.

mi obiektami Uniejowa, takimi jak: Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich czy kolegiata. Niektóre z nich zawierały suszone kwiaty, typowe dla tutejszego krajobrazu. Niewątpliwym atutem był też kwiatowy zapach jaśminu, bzu, lawendy i róży. Głównym przekazem tej pamiątki jest ulotność zarówno w wymiarze artystycznym, jak i formalnym, co nawiązuje do kwiatowych dywanów³. Nagrodzona pamiątka nie została jednak przyjęta przychylnie przez lokalną społeczność i nie podjęto się jej produkcji. Obecnie nie ma regularnej produkcji ani dystrybucji ciasteczek z płatkami kwiatów jako produktu spycimierskiego, chociaż przy okazji różnych lokalnych wydarzeń odbywa się ich degustacja. Zatem wśród wielu uwarunkowań dla wytwarzania miejscowej pamiątki, przynoszącej korzyści finansowe lokalnej społeczności, ważne są zasady współpracy pomiędzy różnymi podmiotami oraz umiejętności podejmowania kompromisów.

Inną kategorią produktu prostego jest usługa. Jeśli wziąć pod uwagę dogodne położenie miejscowości, sprzyjające warunki naturalne (przyrodnicze) oraz rosnące zainteresowanie turystów wypoczynkiem na wsi, wydaje się, że optymalną propozycją może być świadczenie przez mieszkańców wsi **usług noclegowych** w okresie letnim. Adresatem tego pomysłu powinny być osoby świadome swoich wyborów, poszukujące ciszy, spokoju i odpoczynku od miasta, które wypoczywając na łonie natury, będą realizować w Spycimierzu np. tzw. wczasy pod gruszą, turystykę rodzinną, turystykę wiejską, czyli formy turystyki kojarzone ogólnie z turystyką zrównoważoną. Bazę noclegową mogłyby stanowić przygotowane na tę okoliczność 2–3 gospodarstwa agroturystyczne. Do takiej funkcji nadają się aktualnie zamieszkane domostwa, domy opuszczone ze względu na migrację ich właścicieli do miasta, jak też niektóre budynki gospodarcze, niepełniące już swoich pierwotnych funkcji. Szczególnie warte uwagi są budynki z opoki, tradycyjnego w tym regionie materiału budowlanego. Realizacja takiej usługi, oprócz dodatkowego źródła utrzymania dla gospodarza, może przyczynić się do większej dbałości o miejsce zamieszkania lub wręcz do zachowania obiektu

³ Znamy już pamiątkę spycimierską!, na stronie Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, <https://lodzkie.travel/znamy-juz-pamiatke-spycimierska/>, dostęp 28.08.2022.

wpisującego się w lokalny krajobraz. Usłudze noclegowej powinna towarzyszyć działalność gastronomiczna o charakterze stałym (ustalone posiłki) lub okazjonalnym (na zamówienie), z możliwością degustacji regionalnych potraw bądź wyrobów. Dzięki przygotowaniu takiej oferty potencjalni odbiorcy zatrzymają się na dłuższy czas, a tym samym będą mieć możliwość „konsumowania” innych produktów turystycznych miejscowości, o których mowa w dalszej części pracy.

Szczególnym rodzajem usługi dla turystów jest **agroturystyka**. Najczęściej definiowana jako rodzaj turystyki wiejskiej stanowiącej specyficzne przedsięwzięcie turystyczne w czynnym gospodarstwie rolnym, organizowane przez rodzinę rolniczą na bazie zasobów własnego gospodarstwa oraz walorów turystycznych okolicy, a także współpracy z lokalną społecznością. Oferowana jest turystom poszukującym ciszy i spokoju, zainteresowanym życiem i obyczajami wsi (Wojciechowska 2018: 67). Podstawy budowania oferty agroturystycznej należy zatem szukać w zasobach społeczno-kulturowych swojej rodziny, gospodarstwa rolnego, wiejskiej społeczności i walorów regionu. Wiedzę przydatną do budowania oferty agroturystycznej można m.in. pozyskiwać ze stron internetowych Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” (działającej od 1996 roku), która oprócz organizowania kursów i wydawania przeróżnych poradników dla zainteresowanych, zarówno tych zaawansowanych, jak i początkujących, prowadzi też kategoryzację wiejskiej bazy noclegowej. Federacja uznaje, że największą korzyścią dla kwaterodawcy decydującego się na kategoryzację swojego obiektu jest nobilitacja w związku z przynależnością do grupy obiektów markowych oraz posiadanie dostępu do profesjonalnego doradztwa w zakresie podnoszenia jakości usług agroturystycznych, urządzenia wnętrza i zagospodarowania terenu. Największą korzyścią dla turystów jest natomiast gwarancja oczekiwanego standardu bazy noclegowej i oferowanych usług wypoczynkowych⁴.

Warto zwrócić uwagę, że w cykl funkcjonowania gospodarstwa agroturystycznego wpisują się trzy fazy (Wojciechowska 2018: 198). Pierwszą z nich można nazwać fazą decyzyjną, gdy w rodzinie są po-

⁴ *Turystyka Wiejska Bez Tajemnic*, <http://pftw.pl>, dostęp 28.08.2022.

dejmowane postanowienia o prowadzeniu działalności agroturystycznej i rozważane czynniki sprzyjające oraz ograniczające to przedsięwzięcie. Poszukiwane są wtedy informacje, odpowiednie szkolenia czy podobne grupy działania (np. stowarzyszenia agroturystyczne). Drugi etap to faza rozwoju, kiedy to właściciele gospodarstwa agroturystycznego starają się zwiększać i uatrakcyjnić ofertę wypoczynkową oraz decydują się na jego kategoryzację jako uwieńczenie dotychczasowych działań. Trzeci etap to faza specjalizacji – właściciele koncentrują się na określonych usługach i swoje gospodarstwo zgłaszają do odpowiednich sieci produktów turystycznych czy szlaków. Przejście przez wymienione fazy jest mocno powiązane z przeświadczeniem o osiągnięciu zawodowego sukcesu. Na podstawie badań naukowych można wywnioskować, że właściciele gospodarstw agroturystycznych, którzy przyjmują gości sporadycznie oraz minimalnie inwestują, mają słabe poczucie odniesienia sukcesu. Te zaś rodziny, które zajmują się agroturystyką w cyklu ciągłym, swoje decyzje i idące za tym działania zdecydowanie uznają za sukces. Potwierdzeniem tego są przemyślane przez nich inwestycje. Zatem miarą sukcesu w agroturystyce są przychody zasilające domowy budżet oraz różnego rodzaju działania (finansowe i organizacyjne) podjęte w gospodarstwie.

Podsumowując zagadnienie prostego produktu turystycznego, należy podkreślić, że podmiotowość lokalnej społeczności w trakcie realizowania danego projektu zapewnia jej gromadzenie doświadczenia i wiedzy. Istotne jest, aby mogła i chciała je spożytkować z jak największą dla siebie korzyścią. Społeczność lokalna, która pozostaje w poczuciu podmiotu sprawczego, odnosi sukcesy w podejmowanych przez siebie projektach.

13.4. Produkty złożone (wydarzenie, impreza/pakiet)

Najważniejszym wydarzeniem w życiu mieszkańców parafii jest **święto Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów**. Uroczystość poprzedza zbieranie kwiatów, ziół oraz innych darów natury umożliwiających przygotowanie kwiatnych kompozycji. W dniu święta od wcz-

snych godzin rannych mieszkańcy przystępują do tworzenia ozdobnych dywanów, po których w godzinach popołudniowych przejdzie procesja. Trwająca od XIX wieku tradycja powoduje, że w tym dniu zainteresowanie miejscowością gwałtownie wzrasta. Decydują o tym zarówno względy religijne, historyczne, kulturowe, społeczne, artystyczne i przyrodnicze. Prawdopodobne jest, że wraz z wpisaniem w 2021 roku zwyczaj na *Listę reprezentatywną dziedzictwa niematerialnego* UNESCO liczba odwiedzających miejscowość będzie wzrastać. Dlatego warto zastanowić się nad możliwościami **ożywienia innych świąt kościelnych** ściśle związanych z rolnictwem, cyklicznością pór roku, darami natury. Wśród nich są tzw. święta agrarne (dożynki, Zielone Świątki), które warto kultywować i zachować jako element tradycji ludowej. Jednym z pomysłów w ramach tej kategorii produktu jest nadanie większego znaczenia elementom roślinnym towarzyszącym wydarzeniom religijnym powiązanim z rolnictwem, by – podobnie jak kwiatowe dywany – podkreślały znaczenie uroczystości. To m.in. zwyczaj święcenia w oktawie Bożego Ciała wianków z ziół i kwiatów polnych i ogrodowych czy bukietów w święto Wniebowzięcia Najświętszej Marii, znane w tradycji ludowej jako dzień Matki Boskiej Zielnej, obchodzone 15 sierpnia. Kompozycje roślinne powinny nawiązywać do specyficznego położenia Spycimierza (dolina Warty, łąki i starorzeczca) i pór roku.

Produktem w kategorii wydarzenie mogłyby stać się także **cykliczne plenery malarskie** lub fotograficzne organizowane jednocześnie lub naprzemiennie w Uniejowie i Spycimierzu. Mowa tu o 2–3-dniowych spotkaniach o charakterze artystycznym, połączonych z warsztatami czy konkursami. Pomysł ten może być skierowany np. do uzdolnionej artystycznie młodzieży, studentów szkół artystycznych, słuchaczy uniwersytetu trzeciego wieku, firmowanych poprzez instytucje kultury, placówki szkolno-wychowawcze itp., zlokalizowane w najbliższej okolicy, na terenie województwa lub poza nim. Inspiracją dla pomysłu są zarówno wyróżniające się elementy krajobrazu naturalnego, jak i dziedzictwa kulturowego gminy Uniejów oraz odbywające się podobne plenery w sąsiednim Uniejowie. W zależności od regulaminu wydarzenia powstałe obrazy i fotografie, czasowo bądź na stałe, mogłyby promować wymienione miejscowości na wystawach

poplenerowych (organizowanych na zamku, termach w Uniejowie, w Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” w Spycimierzu), jako ilustracje wydawnictw czy strony miejscowości itd.

W przypadku tej kategorii produktów cechą wspólną powinno być zaangażowanie odwiedzających (turystów) polegające na aktywnym udziale w uroczystościach wiejskich, w pokazach rzemiosł i zwyczajów, uczestnictwo w obchodach Bożego Ciała w wersji z pobytem i zbieraniem kwiatów i układaniem kwiatnych dywanów.

13.5. Produkt w ujęciu przestrzennym (obiekt, szlak, obszar)

W ujęciu przestrzennym, pierwszym rodzajem produktu turystycznego są szeroko rozumiane obiekty. W przypadku Spycimierza głównym obiektem przeznaczonym dla turystów jest aktualnie budowane **Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”**. Obiekt powinien być całoroczny i oferować ekspozycję dostępną do zwiedzania bez wcześniejszej rezerwacji. Tylko w taki sposób można zagwarantować stałą obecność turystów. Muszą oni mieć pewność, że przyjeżdżając do Spycimierza, będą mieli możliwość skorzystania z oferty Centrum (po uprzednim sprawdzeniu godzin otwarcia). Ze względu na specyfikę najważniejszego wydarzenia przyciągającego turystów do wsi, obejmującego jeden dzień w roku, niezbędne jest, aby Centrum oferowało przez resztę roku stałą i dostępną ekspozycję. Wskazane byłoby także przygotowanie oferty „na zamówienie”, np. dla grup zorganizowanych (pielgrzymkowych, szkolnych, wycieczek objazdowych) z dodatkowymi, specjalnymi atrakcjami (np. pokazami, warsztatami, spacerami po miejscowości z przewodnikiem). Aby miejsce żyło, Centrum powinno brać czynny udział w organizacji różnych wydarzeń i warsztatów przewidzianych dla kuracjuszy z Uniejowa lub turystów indywidualnych (np. zajęcia weekendowe, związane z różnymi świętami).

Drugi pomysł dotyczy powstania miejsca lokalnych inicjatyw, np. **warsztatu, pracowni czy małej galerii miejscowych talentów**, połączonej ze sprzedażą regionalnych pamiątek. Na tego typu obiekt można przeznaczyć opuszczony dom z opoki, wpisujący się w tradycyjną,

lokalną zabudowę, dając mu nowe życie i wykorzystanie – warsztaty, pokazy, małe wydarzenia typu wystawy, spotkania. Projekt ten może być realizowany przez organizację lub osoby prywatne, ale przy wsparciu inicjatywy przez władze gminy, w tym np. koordynację działań, pomoc w pozyskaniu środków, szkolenie biznesowe, czasową opiekę. Miejsce to powinno promować lokalne inicjatywy z udziałem mieszkańców, być wizytówką wsi i oddawać jej charakter, a wraz z nadaniem nowej funkcji przyczyniać się do rozwoju turystyki i zachowania jej dziedzictwa w wielu aspektach (budownictwo, kultura ludowa). Działalność obiektu powinna być powiązana z Centrum w zakresie promocji oraz uzupełniania jego oferty.

Innymi produktami turystycznymi typu obiekt mogłyby być na terenie Spycimierza **tematyczne ogrody pokazowe**. Byłyby to element poszerzający ofertę i wizerunek wsi – od miejsca, gdzie układa się kwietne dywany, po miejsce, gdzie kwiaty odgrywają niebagatelną rolę. Jest to temat w Polsce stosunkowo mało wykorzystywany w turystyce, zatem oferta wypełniałaby pewną niszę, jednocześnie nie będąc sztucznym tworem, a ściśle związanym z tradycją miejsca. Ogrody pokazowe powinny być całoroczne (naturalnie ich największe walory byłyby dostępne w okresach kwitnienia) i zadbane. Kwestią do przedyskutowania jest zarządzanie ogrodami – czy powinny to być ogrody prywatne na terenie posesji i gruntach mieszkańców (wtedy mieszkańców trzeba do stworzenia takich ogrodów zachęcać, wspomagać i np. dotować ich utrzymanie), czy zarządzałyby nimi samorząd na terenach gminnych. Z założenia ogrody powinny być otwarte dla każdego i stanowić integralny element miejscowości. Dobrym pomysłem byłoby stworzenie w nich punktów wypoczynkowych, placów zabaw, być może siłowni plenerowych, tak aby pełniąc funkcje edukacyjną i relaksacyjną, służyły też mieszkańcom. Ogrody powinny być zaprojektowane według myśli przewodnich oraz posiadać walory edukacyjne (np. tabliczki informacyjne, tablice historyczne, urządzenia sensoryczne, gry dla najmłodszych). Proponowane rodzaje ogrodów to:

- ogród wiejski – typowy historyczny ogród przydomowy, rola różnych rodzajów roślin w życiu codziennym;
- ogród rustykalny;

- ogród ziołowy – składający się głównie z ziół i roślin wykorzystywanych w medycynie i kuchni;
- ogród kwiatowy – skupiający się głównie na walorach estetycznych roślin, w nawiązaniu do ich potencjału wykorzystania do tradycji układania dywanów kwiatnych, być może byłyby to prezentacja „kwiatów okolic Spycimierza”.

Ostatnia z propozycji – czyli ogród kwiatowy – może być rozbudowana do całych łąk kwiatnych. Oprócz funkcji estetycznej pełnią one bardzo ważną funkcję w procesie utrzymania przy życiu zapylaczy (np. dzikich pszczoł). Stworzenie takich łąk buduje także potencjał produkcji regionalnych miodów, które mogłyby być kolejną wyjątkową pamiątką i towarem. Mogliby je produkować mieszkańcy dla odwiedzających i turystów (Krakowiak, Włodarczyk 2021).

Kolejnymi obiektami turystycznymi, które mogłyby powstać w Spycimierzu, są (poszukiwane przez turystów) **punkty widokowe**. Proponujemy urządzenie punktu widokowego w pobliżu grodziska, na granicy terasy zalewowej i nadzalewowej. Widok z niego pokazywałby historyczne znaczenie spycimierskiego grodu (ochrona przeprawy przez Wartę) oraz wyjątkowe ukształtowanie terenu, które zdecydowało o jego lokalizacji (był zalewany dookoła wodą tworzącą naturalną fosę). Z tego punktu widoczne byłoby również położenie wsi na wzniesieniu zabezpieczającym przed wylewającą rzeką. Drugi punkt widokowy miałby na celu pokazanie wyjątkowego układu ruralistycznego wsi. Spycimierz jest jednym z niewielu przykładów wielodrożnicy. Układ ulic i zabudowań nabiera dodatkowego znaczenia właśnie „z lotu ptaka”. Budowa punktu widokowego w najwyższym miejscu wsi (lub dla wygody na terenie Centrum) pokazałaby dodatkowy walor wsi, niedostępny podczas zwykłego zwiedzania.

Kolejne produkty turystyczne w ujęciu przestrzennym, które można zaimplementować w Spycimierzu, to różnego rodzaju (i różnej skali) **szlaki turystyczne**. Po odpowiednim przygotowaniu, oznaczeniu i wzbogaceniu o przystanki informacyjne mogą być całkowicie bezobsługowe, bezpieczne, dostępne przez cały rok dla turystów zorganizowanych i indywidualnych. Ich obecność z pewnością byłyby wykorzystywana przez kuracjuszy z Uniejowa oraz przyczyniłyby się do wydłużenia

pobytu na terenie gminy. Szlaki powinny być przygotowane w taki sposób, aby były dostępne do przemierzania na różne sposoby – pieszo, w ramach nordic walking, rowerowo, być może na rolkach, konno.

Na terenie Spycimierza i szerzej istnieje potencjał wytyczenia kilku szlaków:

- w skali miejscowości – ścieżka dydaktyczna pokazująca walory miejscowości, łącząca najważniejsze obiekty w Spycimierzu (kościół, grodzisko, Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”, dawna szkoła, kapliczki, trasa procesji) z atrakcjami przyrodniczymi (stawy, Siekiernik, fragment łąki na terasie zalewowej, las posadzony przez mieszkańców). Po założeniu proponowanych dodatkowych atrakcji (ogrody, punkty widokowe) ścieżka prowadziłaby także przez nie (w miejscu ogrodów mogłyby zostać wytyczone punkty odpoczynkowe). Ścieżka powinna zostać poprowadzona tak, by pokazywała walory wsi i np. przebiegała w pobliżu zabytkowych domów z opoki lub wyjątkowo atrakcyjnych posesji.
- w skali gminy – Spycimierz i okoliczne wsie dysponują potencjałem wytyczenia wyjątkowego szlaku „zagród z opoki” łączącego zabytkowe obiekty wybudowane właśnie z tego charakterystycznego materiału. Z racji większych odległości szlak byłby raczej rowerowy/samochodowy. Koniecznością wydaje się stworzenie bezpiecznego i atrakcyjnego szlaku łączącego Spycimierz i Uniejów. Powinien być on jak najbardziej uniwersalny (wydzielony z dróg uczęszczanych przez samochody) i przeznaczony do turystyki pieszej, rowerowej i konnej. Mógłby łączyć zamek w Uniejowie i gród w Spycimierzu. Istnienie takiego szlaku zwiększyłoby synergję między miejscowościami i w naturalny sposób „przyłączyło” Spycimierz do oferty turystycznej Uniejowa.
- w skali powiatu – Spycimierz może stać się częścią szlaku pielgrzymkowego łączącego położone w stosunkowo niedużej odległości miejscowości: Świnice Warckie, Głogowiec (miejsce narodzin św. Faustyny), kolegiatę w Uniejowie (sarkofag bł. Bogumiła) oraz kościół w Spycimierzu (relikwie Jana Pawła II). Oprócz najbardziej znanych, specyficznych obchodów Bożego Ciała, Spycimierz może stać się celem pielgrzymkowym właśnie

ze względu na kościół parafialny i znajdujące się w nim relikwie Krwi św. Jana Pawła II, które w 2014 roku ofiarował ksiądz kardynał Stanisław Dziwisz, oraz marmurowe popiersie papieża Polaka – szczególnie dar papieski, dzieło włoskiego artysty Albino Sirsiego. Ponadto w Spycimierzu znajdują się relikwie patrona strażaków – św. Floriana.

* * *

Spycimierz posiada duży potencjał do zaprojektowania produktów turystycznych w ujęciu przestrzennym – obiektów, takich jak Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” (w budowie), ogrody tematyczne, punkty widokowe, pokazowe łąki kwietne oraz szlaki (od ścieżki dydaktycznej pokazującej walory przyrodnicze i kulturowe miejscowości, przez szlak do/z Uniejowa, po dłuższe szlaki – „zagród z opoki”, pielgrzymkowy).

Rozdział 14

Czy tradycja może być markowa? Przykład Spycimierskiego Bożego Ciała

Terminu *marka* po raz pierwszy użyli hodowcy bydła, którzy w celu identyfikacji zwierząt znakowali je. W połowie XIX wieku producenci doszli do wniosku, że marka w łatwy sposób pomaga im odróżnić się od konkurencji. Początkowo używano nazwy producenta, np. kakao Cadbury'ego, herbata Liptona itp. Dla wyróżnienia stosowano też kolor (pomarańczowy w przypadku napoju Ovaltine) bądź kształt (słynna butelka Coca-Coli). W latach 80. XIX wieku, wraz z rosnącą różnorodnością towarów coraz częściej używano nazw, które nie odnosiły się bezpośrednio do producenta. Poligonem doświadczalnym stał się rynek środków higieny, którego pionierem była firma braci Lever. W 1884 roku wprowadzili istniejącą do dzisiaj markę mydła Sunlight. Było to pierwsze na świecie pakowane markowe mydło do prania. Wymyślona nazwa *Sunlight* (światło słoneczne) doskonale kojarzyła się z blaskiem i czystością.

W erze małych lokalnych sklepów sprzedawca osobiście polecał dany towar, lecz gdy w latach 50. XX wieku pojawiły się samoobsługowe markety, na klientów spadło zadanie wyboru. Kluczowe stało się więc zadbanie o dobrą widoczność i rozpoznawalność. Marki zaczęły wręcz „krzyczeć” z półek poprzez coraz odważniejsze i ciekawsze projekty opakowań. Rozwój nowoczesnych technologii sprawił, że właściciele marek przenieśli swoje zainteresowanie z plakatów na wschodzące medium, jakim była wówczas telewizja. W tym klimacie wyboru i przystępności cenowej coraz większą uwagę zwracano na komunikowanie atrybutów

marek. Wybierając produkt czy usługę, kierujemy się bowiem nie tylko racjonalnymi argumentami, lecz w dużej mierze odczuciami.

14.1. Marka – co to właściwie jest?

Choć pojęcie marki najczęściej odnosi się do produktów i usług sprzedawanych na rynkach, dotyczy także sektora kultury, szczególnie tam, gdzie mamy do czynienia z widoczną konkurencją – w branży muzealnej i koncertowej. Zanim jednak zawężymy nasze rozważania nad marką do sektora kultury, a w szczególności do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, spróbujmy zdefiniować sam termin. Uznana specjalistka w dziedzinie budowy marki i marketingu Heidi Cohen, autorka bloga *Actionable Marketing Guide* („Praktyczny przewodnik marketingowy”)¹, zgromadziła aż 30 definicji marki. Z tej listy wybrałem cztery sformułowania wybitych ekspertów, które wydają się najbardziej adekwatne do późniejszych rozważań nad marką dziedzictwa. Zdaniem Heidi Cohen, „Marki są skrótowymi komunikatami marketingowymi, które tworzą emocjonalne więzi z konsumentami. Składają się z elementów niematerialnych związanych z jej specyficzną obietnicą, osobowością i pozycjonowaniem oraz z elementów materialnych posiadających rozpoznawalną reprezentację, w tym logo, grafikę, kolory i dźwięki. Marka tworzy postrzeganą wartość dla konsumentów, która poprzez swoją specyfikę wyróżnia ją spośród innych podobnych produktów”. Dla Paula Biedermana „Marka to esencja własnej, niepowtarzalnej historii. Jest to tak samo prawdziwe w przypadku marki osobistej, jak i biznesowej. Kluczem jest wyciągnięcie autentycznego, niepowtarzalnego *Ty*. W przeciwnym razie Twoja marka będzie tylko fasadą. Silne logo w tożsamości marki polega na tym, że prosty obrazek umożliwia szybką komunikację i przedstawienie o co w marce chodzi. Niektóre duże marki są w stanie uzyskać ten efekt tylko poprzez użycie tego symbolu, bez słów, to jest *Święty Graal*, o którym marzą marki. To istota komunikacji. Niewielu jest w stanie to

¹ Zob. Heidi Cohen. *Actionable Marketing Guide*, <https://heidicohen.com/about/>, dostęp 23.08.2022. Wszystkie cytaty w tłumaczeniu autora. Z tego źródła pochodzą cztery cytowane definicje marki.

osiągnąć. Logo jest niezwykle ważne, ale jest tylko jednym z elementów tworzących silną markę. Logo powinno wspierać szerszą strategię marki i budować jej większą historię”. Z kolei Gini Dietrich uważa, że „Marka to nazwa, logo, projekt lub kombinacja tych elementów, które ludzie wykorzystują do identyfikacji i rozróżnienia tego, co zamierzają kupić. Dobra marka powinna przekazywać jasny komunikat, zapewniać wiarygodność, łączyć się z klientami emocjonalnie, motywować i tworzyć lojalność”. Seth Godin twierdzi natomiast, że „Marka to zbiór oczekiwań, wspomnień, historii i powiązań, które łącznie składają się na decyzję o wyborze jednego produktu lub usługi zamiast innych”.

W tych czterech definicjach da się zauważyć kilka cech wspólnych marki:

- to esencja pewnej unikalnej historii;
- jest pomocna w łatwym rozróżnieniu produktu czy usługi, a także w podjęciu decyzji o wyborze;
- to coś więcej niż logo czy hasło; jest na tyle bogata, że buduje trwałą więź emocjonalną z nabywcą i motywuje do lojalności;
- komunikat, który przekazuje, jest prosty, łatwo wpada w oko i szybko dociera do serca.

14.2. Marka a dziedzictwo kulturowe

Czy obiekty historyczne oraz zjawiska kultury niematerialnej uznane za dziedzictwo kulturowe potrzebują marek? Moim zdaniem nie jest to konieczne. Mało prawdopodobne, by chronione zabytki i zjawiska uległy całkowitemu zniszczeniu lub zniknęły z rynku, tak jak może się to stać z nieudanym festiwalem. Jednak tym depozytariuszom tradycji, których celem nie jest jedynie trwanie, lecz rozwój, budowanie marki (*branding*), może pomóc zwiększyć rozpoznawalność. Marka przyczyni się do wzrostu zainteresowania (m.in. ze strony turysty kulturowego) oraz dostrzeżenia za granicą, co z kolei otwiera drogę do międzynarodowych sieci, projektów bądź uzyskania dodatkowych funduszy. Silna marka może też stać się liczącą się częścią promocji regionu czy wręcz całego kraju.

Mohamed Amer w pracy *Heritage Branding: Promoting the UNESCO Creative Cities* („Budowanie marki dziedzictwa: promocja miast kreatyw-

nych UNESCO”)² twierdzi, że: „Dziedzictwo kulturowe jest szerokim pojęciem, które łączy wiele cech, takich jak jakość, autentyczność, kreatywność itp. Budowanie marki jest ważnym narzędziem, poprzez które można skutecznie i profesjonalnie przekazać wybitne uniwersalne wartości – historyczne, estetyczne i społeczne” (Amer 2018). W przypadku, gdy dziedzictwo niematerialne łączy się z materialnym, krajobraz kulturowy/przyrodniczy tworzy doskonały materiał do budowania marki regionu. Przytaczam wybrane cytaty z tej pracy, gdyż pasują do dalszej dyskusji na temat budowy marek tradycji:

Joaquim Rius-Ulldemolins: „proces budowy marki nie może zaczynać się od zera ani wymazać wcześniej istniejącej kultury. [...] branding musi być oparty na lokalnej tożsamości, ponieważ sztuczne narracje nie są skuteczne. Aby narracje brandingowe były skuteczne, powinny opierać się na autentycznych wartościach związanych z daną lokalizacją i ustanawiać związek z autentyczną lokalną tożsamością. Autentyczność, która wyróżnia produkt, pomaga mu konkurować z innymi produktami. Ponadto autentyczność może łączyć ciągłą reinterpretację (w celu dostosowania do gustu konsumenta) z wyidealizowanym przywołaniem przeszłości, aby wzmocnić popularność marki” (Amer 2018: 4).

Ulla Hakala, Sonja Lätti, Birgitta Sandberg: „Marki reprezentujące stabilność, znajomość i zaufanie mogą przemówić do ludzi w okresach niepewności, pomagając stworzyć wizerunek autentyczności i integralności, który prawdopodobnie przemówi do dzisiejszych [odwiedzających]” (Amer 2018: 6).

Jasna Gužijan, Sinisa Cvijic: „[...] ze względu na długotrwałość procesu budowania marki ważna jest współpraca wszystkich istotnych podmiotów, niezwykle ważne jest też wsparcie mieszkańców miasta, determinacja i współpraca, gdyż zmiany mają na celu przede wszystkim dobro mieszkańców” (Amer 2018: 5).

Autorzy *Handbook of Cultural and Heritage Management* („Podręcznik zarządzania kulturą i dziedzictwem”) uważają, że „branding kultury

² *Heritage Branding: Promoting the UNESCO Creative Cities*, na stronie *ResearchGate*, https://www.researchgate.net/publication/333798288_Heritage_Branding_Promoting_the_UNESCO_Creative_Cities, dostęp 23.08.2022. Wszystkie cytaty w tłumaczeniu autora.

jest czymś, czego lokalne społeczności mogą się uczyć, być razem we wspólnym poczuciu przynależności i dobrobytu oraz czymś, z czego korzysta lokalna gospodarka. Może być to bodźcem do tworzenia nowej, kreatywnej architektury i wzornictwa, siłą napędową regeneracji i potężnym czynnikiem wpływającym na jakość życia ludzi”³.

W wybranych cytatach uwagę zwracają następujące właściwości brandingu dziedzictwa kulturowego:

- nawiązanie do historii, tradycji i lokalnej tożsamości;
- dążenie do autentyczności;
- współpraca;
- dobro mieszkańców;
- poczucie przynależności.

Wypunktowałem właśnie te cechy, by podkreślić, że budując markę tradycji, nie możemy się skupić tylko na tym, aby była ona rozpoznawalna, lecz przede wszystkim, by utożsamiali się z nią twórcy. Budując markę w taki sposób, warto podzielić branding na dwa etapy: najpierw powinien być on skierowany do depozytariuszy tradycji, a następnie – do odbiorców zewnętrznych. Najlepiej, aby marka była wspólnie wypracowywana, a nie narzucona. Depozytariusze powinni mieć poczucie, że praca nad marką ma na celu dobro ich tradycji. Pracując ze społecznością depozytariuszy, starajmy się więc wywołać pozytywne emocje, by poczuli sens tej pracy, przekonali się, że marka jest wspólnym dziełem zespołu, którego są nieodłączną częścią. W efekcie poczują dumę z tego dzieła i staną się jego najlepszymi ambasadorami. Zwiększy to też prawdopodobieństwo, że tradycją zainteresują się przyszłe pokolenia i podejmą się jej kultywowania.

14.3. Marka „Spycimierskie Boże Ciało”

Specjaliści od budowy marek radzą, aby prace podzielić na trzy najważniejsze etapy: strategię, identyfikację wizualną oraz skuteczny mar-

³ *Handbook of Cultural and Heritage Management*, na stronie Den-Cupid. Educational Platform, <https://edu.den-cupid.eu/mod/book/view.php?id=24>, dostęp 23.08.2022.

keting. Nie zawsze musi tak być i nie zawsze jest na to czas. Silna marka może powstać bez tego, czego przykładem jest „Spycimierskie Boże Ciało” – powszechnie używany skrót 200-letniej tradycji układania kwiatowych dywanów na procesję Bożego Ciała w Spycimierzu.

Budowa marki w Spycimierzu rozpoczęła się oddolnie, z potrzeby chwili i z przekonania, że stanowi to wartość dodaną dla tradycji. Ta potrzeba związana była z pierwszymi wyjazdami parafian spycimierskich na zagraniczne wydarzenia związane z układaniem obrazów z kwiatów do Hiszpanii i Włoch. Była to wtedy świetna okazja, by spotkać depozytariuszy podobnych tradycji, którzy w takich pokazach uczestniczyli od dawna. Ponieważ imprezy gromadzą różne grupy układających z różnych regionów i krajów oraz odwiedzane są przez tłumy turystów, poszczególne grupy wymyślały rozmaite sposoby, by się od siebie odróżnić i przyciągnąć uwagę. Najczęściej używanym atrybutem były koszulki i czapki z kolorowymi wzorami i napisami. Niektóre grupy miały nawet nadrukowane logotypy swoich organizacji. Spycimierzanie nie mieli wtedy ani swojej organizacji, ani logotypu. Dlatego na pierwszych koszulkach pojawiały się herb Uniejowa i napis „Spycimierskie Boże Ciało”. Sam napis wydawał się niewystarczający zwłaszcza podczas wystąpień zagranicznych. Pomysł o wypracowaniu własnej identyfikacji graficznej zaczął więc szybko kiełkować.

Kolejna inspiracja nadeszła ze Stowarzyszenia „Infioritalia”, z którym Uniejów i Spycimierz nawiązały współpracę w 2015 roku. Spore wrażenie na wszystkich zrobił ich pomysłowy logotyp, który używany był na materiałach informacyjnych, a także na krawatach. Ten czas zbiegł się z rozpoczęciem mojej intensywnej współpracy z Gminą Uniejów i podjęciem koordynacji wielu działań dotyczących Spycimierskiego Bożego Ciała. Widząc potrzebę chwili, związaną z kolejnymi wyjazdami i zacieśniającymi się kontaktami z Włochami, postanowiliśmy „iść na skróty” i pominąć fazę opracowywania strategii na rzecz szybkiego wypracowania identyfikacji wizualnej. W 2015 roku to zadanie powierzyliśmy utalentowanemu grafikowi Maciejowi Pachowiczowi. Postawiliśmy mu cel: logotyp miał być efektowny i przyciągać oko, i – co najważniejsze – nawiązywać do tradycji kwiatowych dywanów w nierozzerwalnym kontekście jej religijnej inspiracji. Początkowo myśląc o grupie docelowej, braliśmy pod uwagę głównie turystów, jednak w trakcie prac koncepcyjnych coraz bardziej

przekonywaliśmy się, że nowy logotyp mają przede wszystkim polubić mieszkańcy parafii Spycimierz. Efekt, który przedstawił M. Pachowicz, był nie tylko strzałem w dziesiątkę, lecz pod względem m.in. użycia kolorów przewyższał nasze oczekiwania. W logotypie widzimy monstrancję z białą hostią w środku. Wzór monstrancji nawiązuje do żywych kwiatów, z których w Spycimierzu układane są kolorowe dywany. Od momentu akceptacji znak jest powszechnie używany i skutecznie pracuje na markę tradycji. O pozytywnym przyjęciu logotypu przez mieszkańców świadczy również to, że jest on używany jako emblemat założonego w 2016 roku Parafialnego Stowarzyszenia „Spycimierskie Boże Ciało”.

Jak widać, już w 2015 roku byliśmy w komfortowej sytuacji w procesie budowy marki: mieliśmy piękny i akceptowany logotyp, zakorzenioną w społeczności świadomość znaczenia i potrzeby posiadania marki oraz rozumiejącego tradycję grafika, który był gotowy do stosowania linii graficznej na nowych materiałach. Do tego trzeba dodać pozytywny odbiór ze strony gminy oraz możliwość wdrażania mojej wiedzy z zakresu budowania marek w tradycji spycimierskiej. Do dzisiaj odgrywam swoistą rolę strażnika marki. To niepozorne, lecz bardzo istotne zadanie w procesie budowy marki. Życie dyktuje różne scenariusze, a powszechny w naszych czasach pośpiech sprawia, że często coś umyka, coś komuś źle przekazano i w efekcie popełniane są błędy, np. pojawiają się niekonsekwencje w użyciu logotypu czy nazwy. Tego należy unikać. Krótko mówiąc, w budowie marki bardzo istotna jest konsekwencja i dobrze, żeby ktoś tego pilnował.

Mohamed Amer we wspomnianej już pracy *Heritage Branding: Promoting the UNESCO Creative Cities* zwraca uwagę na znaczenie badań naukowych, które pomagają dowieść autentyczności dziedzictwa. W nadaniu autentyczności naszej marce nieoceniona była i jest pomoc naukowców. W parafii Spycimierz dwa zespoły badawcze przeprowadzały przez kilka lat badania terenowe: etnograficzny – kierowany przez dr hab. Katarzynę Smyk, prof. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, i geograficzno-turystyczny pod kierunkiem dr hab. Bogdana Włodarczyka, prof. Uniwersytetu Łódzkiego. Dodatkowo historycy odbyli kwerendy w archiwach w poszukiwaniu śladów tradycji. Naukowcy prowadzili także warsztaty i konsultacje społeczne z mieszkańcami, przekazując im na bieżąco rezultaty prac. Podsumowaniem tych działań było

wydanie publikacji *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* pod redakcją prof. Katarzyny Smyk (Smyk, Włodarczyk, Jełowicki 2020a), zawierającej wskazówki i wytyczne do planu ochrony zjawiska. Te działania zintegrowały mieszkańców i wzmocniły w nich poczucie wartości i znaczenia kulturowanej tradycji. Utwierdziły też w przekonaniu, że zjawisko jest na tyle autentyczne i silne, by aspirować do wpisu na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO*.

14.4. Marka polska i marka światowa

Od 2015 roku powstało wiele materiałów promocyjnych, obrazów i dywanów kwiatowych, na których widniało logo – znak rozpoznawczy Spycimierskiego Bożego Ciała. Pojawiły się też produkty, które w istotny sposób budują markę. Są to:

- portal spycimierski, jak potocznie nazywana jest strona internetowa spycimierskiebozeczialo.pl⁴, będąca głównym źródłem informacji o tradycji układania kwiatowych dywanów na procesję Bożego Ciała w Spycimierzu;
- Społeczne Archiwum Spycimierskie⁵ – internetowe repozytorium zdjęć, materiałów audio i filmów;
- Seminaria Spycimierskie – coroczne międzynarodowe konferencje na temat niematerialnego dziedzictwa kultury;
- Seria Spycimierska – kolekcja wydawnictw o tradycji zainicjowana wydaniem publikacji *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* pod redakcją prof. Katarzyny Smyk (Smyk, Włodarczyk, Jełowicki 2020a);
- placówka historyczno-kulturalna Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”⁶ (obecnie w fazie budowy).

⁴ Zob. portal *Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/>, dostęp 23.08.2022.

⁵ Zob. *Społeczne Archiwum Spycimierskie*, na stronie *Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/archiwum/>, dostęp 23.08.2022.

⁶ Zob. portal *Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/centrum-spycimierskie-boze-cialo/>, dostęp 23.08.2022

Praca nad marką przybrała szerszy zakres, gdy w 2018 roku tradycję wpisano na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, a w 2021 roku na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* UNESCO. Wiedzieliśmy, że są to niezwykle ważne czynniki zwiększające rozpoznawalność. Arthur Pedersen w publikacji *Managing Tourism at the World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers* („Zarządzanie turystyką w obiektach światowego dziedzictwa”) pisze, że „wpisanie obiektu na *Listę światowego dziedzictwa* często zbiega się ze wzrostem liczby odwiedzin. [...] Zakłada się, że miejsce światowego dziedzictwa tworzy platformę do oferowania optymalnego poziomu ochrony i standardów usług dla turystów, zachęcając do właściwego zarządzania obiektem, a tym samym sprzyjając regeneracji gospodarczej i turystycznej” (Pedersen 2002: 8).

Wiedzę o tym, jak znaleźć się w tym elitarnym towarzystwie i jakie mamy prawa, musieliśmy jednak dopiero zdobyć. Informacje czerpaliśmy m.in. z przykładów dotyczących obiektów dziedzictwa historycznego i przyrodniczego, gdyż jest ich dużo więcej i są szerzej opisywane w literaturze niż te związane z niematerialnym dziedzictwem. Przyglądając się listom dziedzictwa materialnego i niematerialnego na poziomie krajowym (*Lista Pomników Historii* i *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*) i światowym (*Lista światowego dziedzictwa UNESCO* i *Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości*) zwraca uwagę inne podejście, a raczej nierówne traktowanie obiektów materialnych i niematerialnych. Kontekst wydaje się podobny: wpis wyjątkowego obiektu czy tradycji na najważniejsze w kraju i na świecie listy jest korzystny dla obu stron – my (Narodowy Instytut Dziedzictwa i UNESCO) zaliczamy was do elitarnego klubu i promujemy, a wy (depozytariusze obiektu/tradycji) promujecie nasze wartości, takie jak jakość, współpraca, wspólny cel. Dokładacie tym samym swoją cegiełkę do zwiększenia rozpoznawalności list, co w efekcie ma pozytywny wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego (konserwację obiektów i przekazywanie tradycji z pokolenia na pokolenie). Takie rozumienie na pewno istnieje w odniesieniu do *Listy światowego dziedzictwa UNESCO*. W publikacji *Tourism and World Heritage. Selected Management Approaches*

and Experiences from World Heritage Sites of Portuguese Origin and Influence („Turystyka i światowe dziedzictwo. Wybrane podejścia do zarządzania i doświadczenia z miejsc światowego dziedzictwa o pochodzeniu i wpływie portugalskim”), wydanej przez agencję Turismo de Portugal i Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO, czytamy: „Znak światowego dziedzictwa, przyjęty jako oficjalne godło Konwencji w 1978 roku, jest używany do identyfikacji obiektów wpisanych na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO*. Został zaprojektowany w celu stworzenia silnej i spójnej tożsamości wizualnej, która zwiększa świadomość marki światowego dziedzictwa i jego wartości wśród zwiedzających, społeczności, innych podmiotów rządowych i personelu zarządzającego. Doświadczenie pokazało, że logo ma potencjał pozyskiwania funduszy, który może być wykorzystany do zwiększenia wartości marketingowej produktów, z którymi jest kojarzone. Symbolizuje *Konwencję UNESCO* z 1972 roku, oznacza przystąpienie Państw Stron do *Konwencji* i służy do identyfikacji obiektów wpisanych na *Listę światowego dziedzictwa*. Emblemat powinien być wykorzystywany do promowania celów konwencji i zwiększania wiedzy o niej na całym świecie. Nie powinien być wykorzystywany do nieuprawnionych celów komercyjnych. Wytyczne operacyjne zawierają wskazówki dotyczące stosowania godła przez obiekty światowego dziedzictwa i inne umawiające się strony, zwłaszcza te, które działają w celach głównie komercyjnych”⁷. W tym interesującym opracowaniu możemy zapoznać się z konkretnymi przykładami miejsc, które zyskały na wpisaniu ich na *Listę UNESCO* i z sukcesem wykorzystują logotyp organizacji w materiałach promocyjnych, co rzeczywiście przekłada się na wzrost liczby turystów. Przy czym podkreślane są obustronne korzyści – zyskuje obiekt, ale też UNESCO, gdyż obecność logotypu zwraca uwagę turystów na znaczenie tej organizacji w ochronie dziedzictwa kulturowego. Warto zaznaczyć, że część obiektów historycznych nie posiada własnego logotypu i w swoich materiałach informacyjnych i promo-

⁷ *Project Publication on Tourism Management at World Heritage Sites of Portuguese Origin and Influence*, na stronie UNESCO. *World Heritage Conventions*, <https://whc.unesco.org/en/news/1008>, dostęp 23.08.2022.

cyjnych posługuje się wyłącznie logotypem UNESCO. To znaczne ułatwienie, gdyż nie wszyscy są w stanie czy też nie wszyscy widzą potrzebę podjęcia wysiłku budowy własnej marki, a przy tym stworzenia projektu znaku graficznego.

Podobną strategię jak UNESCO wybrała Polska w odniesieniu do *Listy Pomników Historii*, czyli zabytków o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Wniosek do prezydenta RP o wpisanie obiektu na tę listę składa minister kultury i dziedzictwa narodowego po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID), który z ramienia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego koordynuje procedurę uznawania przez prezydenta najcenniejszych dla naszego kraju zabytków za Pomniki Historii oraz monitoruje stan ich zachowania, czytamy: „Logo powinno być stosowane przez właścicieli, zarządców i opiekunów pomników historii. Można je wykorzystać do oznaczenia obiektu w terenie oraz we wszelkich publikacjach tradycyjnych i internetowych mających na celu popularyzację zabytku o najwyższej randze w kraju. Znak graficzny ma za zadanie przybliżyć społeczeństwu pojęcie Pomnika Historii i wzmóc zainteresowanie oznaczonymi tym znakiem obiektami”⁸. Na stronie NID dostępna jest księga znaku, która określa warunki korzystania z logo z charakterystycznymi oknami w stylu gotyckim.

Niestety takiego podejścia nie doświadczymy w przypadku dziedzictwa niematerialnego. Na stronie UNESCO zamieszczona jest informacja na temat wykorzystania godła *Konwencji* 2003 w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁹, w której podane są zasady używania logotypu. Prawo do używania znaku nie jest przyznawane automatycznie wraz z wpisaniem na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości*. Jego użycie może być dozwolone wyłącznie z udzielonymi patronatami i umowami oraz partnerstwami i konkretnymi działaniami promocyjnymi. Przykładowo, prawo do użycia logotypu UNESCO może być przyznane organizatorom mię-

⁸ *Pomniki historii*, na stronie Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://nid.pl/en/pomniki-historii/>, dostęp 23.08.2022.

⁹ *Use of the emblem of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, na stronie *Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/emblem>, dostęp 23.08.2022.

dzynarodowej konferencji na materiałach konferencyjnych dotyczących wyłącznie tego wydarzenia. W wytycznych czytamy: „Użycie godła w celach patronackich może być dozwolone na czas określony (maksymalnie na 6 miesięcy) w przypadku różnego rodzaju działań, takich jak przedstawienia, kongresy, spotkania i konferencje oraz inne wydarzenia krajowe i międzynarodowe, a także dzieła ucieleśniające niematerialne dziedzictwo kulturowe, z wyjątkiem tych towarów lub usług, które są nastawione głównie na zysk. Na warunkach określonych w dyrektywach operacyjnych można niekiedy zezwolić na wykorzystanie godła konwencji w ramach umów partnerskich, umów o współwydawnictwie i koprodukcji lub działań promocyjnych i handlowych. Takie wykorzystanie jest zawsze przedmiotem konkretnych ustaleń umownych”. Warto dodać, że staranie się o patronat nie jest łatwym zadaniem, zwłaszcza dla małych społeczności depozytariuszy, nieposiadających zaplecza administracyjnego. Dodatkowym obciążeniem jest wymóg dotyczący ponownego wypełniania aplikacji przy okazji kolejnych wydarzeń. Wydaje się, że te niekorzystne dla depozytariuszy przepisy powinny się zmienić z korzyścią dla obu stron.

Jeśli chodzi o *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, to wpisane tam tradycje nie uzyskują żadnych praw do używania logotypu.

Reasumując, automatyczna możliwość korzystania z logotypów UNESCO jest pozytywnie oceniana przez zarządzających obiektami historycznymi i przyrodniczymi. Zyski z tego rozwiązania ma także światowa organizacja. W podobny sposób powinno to funkcjonować w przypadku dziedzictwa niematerialnego. Emblemata UNESCO mógłby stać się dodatkowym znakiem marki. W sytuacji, gdy depozytariusze są rozproszeni, bez silnej organizacji parasolowej, możliwość używania znaku UNESCO znacznie zwiększyłaby rozpoznawalność zarówno depozytariuszy, jak i ich tradycji. W takiej sytuacji znajduje się np. kultura bartnicza. Trzeba się liczyć z tym, że ewentualna zmiana przepisów UNESCO w zakresie korzystania z emblematu symbolizującego dziedzictwo niematerialne UNESCO będzie długa, ale uzyskanie przychylnych zapisów związanych ze znakiem *Krajowej listy* powinno być szybsze.

14.5. Praktyczne porady dla depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego

Można pokusić się o sformułowanie zestawu porad, jakie przydadzą się depozytariuszom i wspierającym ich interesariuszom dziedzictwa niematerialnego w procesie budowania marki:

1. Decydując się na budowę marki, postaraj się uzyskać akceptację nie tylko liderów, lecz jak najszerzego grona depozytariuszy.
2. Nawiąż współpracę z ekspertami, którzy doradzą, jak ten proces przeprowadzić. Zwróć uwagę na to, by mieli doświadczenie w budowaniu marki w sektorze kultury (najlepiej marki tradycji). Muszą być nie tylko fachowcami, lecz przede wszystkim potrafić współpracować i rozmawiać ze wspólnotą depozytariuszy.
3. Markowa tradycja musi być autentyczna. Dowiodą tego naukowcy, którzy podejmą się przeprowadzenia badań i przedstawią ich efekty w formie artykułu lub większej publikacji.
4. Zaczynj od nazwy tradycji. Często jest ona długa i trudna do zapamiętania. Zachowaj ją, lecz spróbuj wymyślić krótszą i łatwiej wpadającą w ucho.
5. Nawiąż kontakt z profesjonalnym grafikiem, który we współpracy z depozytariuszami opracuje linię graficzną i logotyp lub doradzi, jak można to zrobić, jeśli depozytariusze czują się na siłach, by podjąć się tego zadania samodzielnie.
6. Jeśli tradycja znajduje się na *Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego* lub światowej *Liście UNESCO* bądź do nich aspiruje, pomyśl o budowie strony internetowej w językach polskim i angielskim. Będzie to główne źródło informacji o tradycji, jej historii i aktualnych działaniach. Zadbaj o zakup odpowiedniej domeny. Pamiętaj, by projekt strony był zgodny z wcześniej przyjętą linią graficzną. Jeśli nie masz jeszcze linii graficznej, nie czekaj. Często tak się zdarza, że zdolny projektant przygotowuje ciekawą linię graficzną dla strony, która może być potem stosowana na innych polach promocji.
7. Logotyp (w różnych formatach: pdf, jpg, eps, ai) powinien być zawsze pod ręką. Nie pozwólmy, by graficy projektujący dla nas

ulotki, broszury czy plakaty, domyślali się, jakich kolorów mają użyć. Jeśli dostaną od nas informacje o przyjętej linii graficznej, unikną niepotrzebnych błędów.

8. Warto, aby ktoś z liderów lokalnej społeczności podjął się roli strażnika marki i dbał o jej jakość i rozwój.
9. Promując markę, ściśle współpracuj z działami promocji w Twoim urzędzie gminy czy powiatu. Razem łatwiej budować siłę marki.
10. Pokochaj swoją markę, chwal się nią i konsekwentnie umacniaj.

* * *

Przykład tradycji układania kwiatowych dywanów na procesję Bożego Ciała w Spycimierzu pokazuje, że budowa marki korzystnie wpływa na rozpoznawalność zjawiska i spaja społeczność depozytariuszy. Ważne, by marka budowana była przez ekspertów przy czynnym udziale depozytariuszy. Branding spycimierskiej tradycji może służyć za wzorzec dla innych. Wpisy na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* i *Listę światowego dziedzictwa UNESCO* zwiększają rozpoznawalność. Ich wpływ na markę mógłby być jednak większy, gdyby przepisy dotyczące użycia logotypów były ułożone przynajmniej tak, jak w przypadku dziedzictwa historycznego i przyrodniczego.

CZEŚĆ II. REKOMENDACJE

Rozdział 15

Idea i metodyka przygotowania rekomendacji działań ochronnych procesji Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego

15.1. Rekomendacje – od kogo, dla kogo i po co?

Idei rekomendacji poświęcono dość uwagi w pierwszym tomie Serii Spycimierskiej, zamykającym poprzedni projekt badawczo-dokumentacyjno-promocyjny, zatytułowanym *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony* (Smyk 2020b: 175–182). Przypomnijmy więc pokrótce, że rekomendacja to polecenie czegoś komuś, a rekomendować znaczy jedynie proponować coś do ewentualnego rozpatrzenia i zaakceptowania (Smyk 2020b: 176–177). Tym kierowali się naukowcy oraz praktycy w dziedzinie marki i turystyki, którzy po badaniach i spotkaniach z parafianami spycimierskimi w latach 2021–2022, sformułowali rekomendacje – porady, sugestie, które mogą pomóc depozytariuszom i interesariuszom tradycji spycimierskiej w ochronie, promocji, zachowaniu i przekazie ich niematerialnego dziedzictwa.

Drugim ważnym aspektem spycimierskiej metodyki pracy z rekomendacjami jest to, że głównymi i pierwszymi odbiorcami rekomendacji są parafianie spycimierscy – depozytariusze dziedzictwa. Według zasad, jakie promuje *Konwencja UNESCO 2003*, jakiegokolwiek działania, związane z dziedzictwem chronionym zgodnie z tym aktem prawa międzynarodowego, nie mogą odbywać się bez wiedzy, pełnej zgody i czynnego udziału depozytariuszy. Zatem sformułujemy maksymę, która ukształtowała ongiś polski parlamentaryzm na ponad dwa stulecia: *Nihil novi sine communi consensu*, czyli nic nowego bez powszechnej zgody. Jednakże porady te dotyczą funkcjonowania nie tylko wspólnoty depozytariuszy, ale również interesariuszy dziedzictwa, którymi w przypadku spycimierskim są władze kościelne (ksiądz proboszcz, kuria biskupia itd.), władze samorządowe (gminy, powiatu, marszałkowskie), władze centralne (ministerstwa), instytucje kultury i oświaty (biblioteka, dom kultury, szkoły, powstające w Spycimierzu Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”), placówki naukowe (uniwersytety, muzea, towarzystwa naukowe itd.), upowszechnieniowe (muzea, domy kultury i zwłaszcza Centrum), organizacje pozarządowe (lokalne, krajowe, międzynarodowe) czy media (portale internetowe, redaktorzy, stacje radiowe i telewizyjne). Należy podkreślić, że jakiegokolwiek osoby, instytucje czy organizacje mogą uczestniczyć w pracach nad ochroną dziedzictwa tylko w takim zakresie i wyłącznie w takiej formie, na jakie zgodzą się parafianie. Debata nad rekomendacjami również powinna łączyć głos interesariuszy z decyzjami depozytariuszy.

15.2. Zakresy i logika rekomendacji

W okresie przygotowań i konsultacji społecznych projektu „Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego”, czyli jesienią 2020 roku, parafianie spycimierscy byli w specyficznej sytuacji: ich tradycja została już zgłoszona do wpisu na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO*, a naprzeciw kościoła parafialnego przygotowano miejsce do budowy Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”. Władze gminy przygotowywały się do obu tych zdarzeń mają-

cych potencjał zmiany rzeczywistości spycimierskiej w zakresie ruchu turystycznego (który, *notabene*, i tak był pokaźny w czasie Bożego Ciała; Makowska-Iskierka, Szafrąńska, Włodarczyk 2020), a z drugiej strony – mogą wesprzeć parafian i gminę w organizacji tego ruchu. Mogą przyczynić się do promocji wsi, parafii i gminy czy wzmoczyć jej potencjał edukacyjny w zakresie lokalnego dziedzictwa niematerialnego i niematerialnych wartości innych tradycji spycimierskich i obiektów (naturalnych, historycznych, archeologicznych itd.) znajdujących się na terenie parafii i gminy. Rozpoznając najpilniejsze właśnie potrzeby wynikające z tych uwarunkowań, parafianie i władze gminy poprosiły ekspertów o pomoc depozytariuszom, przysłałemu kierownictwu Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” oraz organom gminy w:

- zaplanowaniu działalności instytucji dedykowanej w dużej mierze niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu – Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”;
- kształtowaniu produktu turystyki zrównoważonej.

Pochylając się nad tymi prośbami, Katarzyna Smyk, w konsultacji z Andrzejem Szoszkiewiczem i Jackiem Janowskim – praktykami w dziedzinie zarządzania marką i produktem turystycznym, zaproponowała ekspertom formatkę podzieloną na dwie części ze względu na przedmiot rekomendacji:

I. Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”

II. Spycimierski produkt turystyki zrównoważonej.

Część nastawiona na porady dotyczące kształtowania oferty Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” pod kątem dziedzictwa niematerialnego i w kontekście całości krajobrazu kulturowego parafii i gminy zawiera rekomendacje skierowane do organizatora (władz gminy) i kierownictwa Centrum, uwzględniające oczywiście depozytariuszy jako partnerów wszelkich działań. W ramach tej części wydzielono trzy obszary:

- I.1. Ukierunkowanie programowe Centrum – z uwzględnieniem dziedzictwa niematerialnego w kontekście krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego
- I.2. Formy działalności Centrum na rzecz holistycznej ochrony dziedzictwa – najpilniejsze potrzeby (perspektywa 3 lat), ze szczególnym uwzględnieniem oferty edukacyjnej (i wskazaniem odbiorcy)

I.3. Formy działalności Centrum na rzecz holistycznej ochrony dziedzictwa – dalsze plany (perspektywa 10 lat), ze szczególnym uwzględnieniem oferty edukacyjnej.

W części drugiej, ukierunkowanej na spycimierski produkt turystyki zrównoważonej oparty o niematerialne dziedzictwo kulturowe Spycimierza w kontekście krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego gminy, wskazano ekspertom siedem zakresów, prosząc o pogłębioną refleksję i uszczegółowioną poradę:

- II.1. Potencjał historyczno-kulturowo-przyrodniczy, który warto/należy wykorzystać
- II.2. Zachowanie specyfiki i unikalności spycimierskiego produktu turystycznego
- II.3. Docelowi odbiorcy oferty turystycznej
- II.4. Aspekt infrastruktury turystycznej
- II.5. Współpraca różnorodnych podmiotów. Z kim współpracować i w jakim zakresie?
- II.6. Rola depozytariuszy w tworzeniu i zarządzaniu produktem turystyki zrównoważonej
- II.7. Identyfikacja zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego i wspólnoty depozytariuszy w aspekcie turystyki.

Zestaw rekomendacji, bazując na materiałach otrzymanych od autorów ekspertyz, scaliła i opracowała redakcyjnie i merytorycznie K. Smyk. Zaprezentowano je w kolejności proponowanej przez autorów kolejnych rozdziałów raportu. Ewentualnej powtarzalności treści w kolejnych zapisach nie należy traktować jako nieporządku w wykazie rekomendacji, ale jako wskazówkę na temat istotności danego pomysłu w opinii kilku ekspertów. Przy każdej z rekomendacji znajduje się cyfra w nawiasie, oznaczająca numer rozdziału – wskazuje ona na autorstwo danej rekomendacji i podkreśla indywidualny twórczy wkład ekspertów w przygotowanie porad kierowanych do parafian spycimierskich¹.

¹ Wyjątek stanowi rozdział 8, do którego rekomendacje sformułowała Katarzyna Smyk, nie zaś jego autorka.

Ten system oznaczeń pełni również drugą funkcję, istotniejszą dla depozytariuszy i interesariuszy dziedzictwa: pozwala rekomendację skojarzyć z ujętymi w konkretnym podrozdziale analizą i interpretacją, z których wynika dana wskazówka. Tak przygotowana tabela, opublikowana w kolejnym, 16. rozdziale niniejszego tomu, stanowi dla depozytariuszy podstawę do dalszej pracy nad kształtowaniem planu ochrony.

Rozdział 16

Zestawienie rekomendacji działań służących ochronie procesji Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu w kontekście krajobrazu kulturowo-przyrodniczego

I. Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” – rekomendacje skierowane do gminy (organizatora Centrum) i kierownictwa Centrum, uwzględniające depozytariuszy jako partnerów

I.1. Ukierunkowanie programowe Centrum – z uwzględnieniem dziedzictwa niematerialnego w kontekście krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego

I.1.1. Należy przygotować urozmaiconą ofertę edukacyjną skierowaną do różnych grup odbiorców (mieszkańcy, dzieci, młodzież, rodziny, pielgrzymi, kuracjusze). (3, 12, 13)¹

I.1.2. Centrum powinno organizować różne wydarzenia towarzyszące ekspozycji stałej w ciągu roku (poza Bożym Ciałem) dla mieszkańców i odwiedzających. (3, 12, 13)

¹ Cyfra oznacza numer rozdziału, z którego wynika dana rekomendacja. Oznacza też autorów rekomendacji – są nimi autorzy rozdziałów. Wyjątek stanowi rozdział ósmy, do którego rekomendacje sformułowała Katarzyna Smyk.

I.1.3. Wskazane jest, aby Centrum było miejscem integracji społeczności lokalnej oraz pełniło funkcję przestrzeni spotkań i dialogu międzypokoleniowego. (3, 12, 13)

I.1.4. Oprócz stałej ekspozycji (muzealnej) w Centrum powinny odbywać się warsztaty tematyczne (np. układanie kwiatnych dywanów), wykłady i prelekcje dla grup oraz odwiedzających indywidualnych (np. w weekendy i w sezonie turystycznym). (3, 12, 13)

I.1.5. Główną osią narracyjną ekspozycji powinna być tradycja układania kwiatnych dywanów w dniu Bożego Ciała. Jednocześnie wskazane jest prezentowanie innych aspektów dziedzictwa miejscowości, w tym historycznego (układ ruralistyczny, grodzisko) i przyrodniczego. (3, 12, 13)

I.1.6. Ekspozycja stała w Centrum powinna angażować odbiorcę i w wyczerpujący sposób przekazywać treści. Wskazane jest umiarkowane korzystanie z technik multimedialnych. W dobie przesycenia odbiorcy nowoczesnymi technologiami należy wyposażyć ekspozycję w stanowiska manualne, oddziałujące na wiele zmysłów, i oryginalne eksponaty. (3, 12, 13)

I.1.7. Jednym z aspektów działalności Centrum powinna być promocja dziedzictwa niematerialnego u touroperatorów i organizatorów wyjazdów turystycznych – np. w formie organizacji *study tour*. (3, 12, 13)

I.1.8. Jednym z zadań Centrum powinno być przygotowanie materiałów informacyjnych oraz długofalowa współpraca z mediami ogólnopolskimi i zagranicznymi w zakresie promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego Spycimierza. (3, 12, 13)

I.1.9. Projektujący ofertę edukacyjną i organizacyjną Centrum powinni opierać się na wynikach badań naukowych przeprowadzanych przez ekspertów: etnologii, geografii, turystyki, kulturoznawstwa, historii, archeologii, ekonomii, socjologii. (3, 12, 13)

I.1.10. Organizacja regularnych spotkań z przyrodnikami w celu wyjaśniania procesów zachodzących w przyrodzie w nawiązaniu do ekosystemu Spycimierza i okolic. (4)

I.1.11. Ekspozycja skarbów przyrody – ususzonych liści, kory drzew, nasion, a także makiet zwierząt w celu wsparcia edukacji ekologicznej. (4)

I.1.12. Odpowiednia promocja Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” w mediach społecznościowych, lokalnej i ogólnokrajowej prasie i na portalach. (4)

- I.1.13. Zapoznanie gości Centrum z historią wsi parafii Spycimierz i ich dziedzictwem materialnym i niematerialnym. (5)
- I.1.14. Wskazane jest, by Centrum ogłaszało cyklicznie konkurs fotograficzny dla pielgrzymów i turystów w czasie Bożego Ciała. Ekspozycja z pracami mogłaby znaleźć się w ekspozycji Centrum. (6)
- I.1.15. Centrum powinno organizować konkursy plastyczne i/lub literackie dla lokalnej młodzieży i dzieci, których celem byłoby podtrzymywanie procesu wartościowania tradycji. (6)
- I.1.16. Poszerzenie zainteresowań o wybrany zakres rodzimego dziedzictwa kulturowego – w materialnym i niematerialnym zakresie – dla spójnej prezentacji własnego dziedzictwa (np. obrzędy i zwyczaje doroczne, rodzinne, rękodzieło, rzemiosło, sztuka ludowa, kulinaria, zielarstwo itd.). (7)
- I.1.17. Centrum jako miejsce rekonstruowania i odnawiania pamięci o historii, treściach i wartościach szeroko rozumianego dziedzictwa parafii. W tym celu warto pomyśleć o wypracowaniu nowych narzędzi i strategii odnawiania, utrwalania treści wydobytych z pamięci. (8)
- I.1.18. Wypracowanie, przyjęcie i ogłoszenie rodzaju Kodeksu Etycznego (w oparciu o zapisy *Konwencji UNESCO 2003* i dyrektyw operacyjnych) w celu zagwarantowania odpowiednich sposobów podnoszenia świadomości na temat całości dziedzictwa, w tym – niematerialnego dziedzictwa kulturowego. (8)
- I.1.19. Zapoznanie gości Centrum z historią Spycimierza i jego dziedzictwem materialnym i niematerialnym poprzez zajęcia terenowe realizowane na trasach procesji Bożego Ciała (tj. spacerów, questów, gry terenowe i inne). (9)
- I.1.20. Bezwzględne konsultowanie z depozytariuszami wszelkich koncepcji, programów, inicjatyw, inwestycji dotyczących wykorzystania tradycji spycimierskich. (10)
- I.1.21. Utrzymanie komplementarności współpracy Centrum i depozytariuszy. (10)
- I.1.22. Pozyskiwanie kompetencji w zabezpieczeniu prywatnych i społecznych materiałów archiwalnych. (10)
- I.1.23. Wzmacnianie świadomości o etycznych zasadach archiwizowania własnej kultury. (10)

- I.1.24. Uświadamianie zagrożeń związanych z udostępnianiem publicznym prywatnych archiwaliów. (10)
- I.1.25. Organizacja warsztatów dekorowania dywanów kwiatowych. (11)
- I.1.26. Edukowanie zwiedzających (turystów) w zakresie nazewnictwa roślin używanych do dekoracji dywanów kwiatowych. (11)
- I.1.27. Edukowanie zwiedzających o genezie i tradycjach obchodów święta Bożego Ciała w różnych regionach Polski. (11)
- I.1.28. Wystawa, program edukacyjny i materiały informacyjne powinny obejmować dziedzictwo niematerialne, materialne i przyrodnicze. Przy czym zawsze dominującym tematem powinno być Spycimierskie Boże Ciało. (14)
- I.1.29. Dbajmy o markę pionierskiej placówki: pracującej przede wszystkim na rzecz spycimierskiej tradycji i mieszkańców parafii, lecz otwartej na pozostałe elementy krajobrazu kulturowego. Otwartej dla parafian spycimierskich i wszystkich zainteresowanych. (14)
- I.1.30. Dbajmy o atrybuty marki – logotyp, linię graficzną, a także program edukacyjny, estetykę budynku oraz otoczenia, o odpowiednie przygotowanie merytoryczne i zaangażowanie pracowników. (14)
- I.1.31. „Centrum w centrum Polski” – gmina Uniejów doskonale wykorzystuje swoje centralne położenie do rozwoju oferty konferencyjnej, w tym organizacji spotkań ogólnopolskich. Położone w tej gminie Centrum „Spycimierskie Boże Ciało” ma predyspozycje, by pełnić tę samą funkcję w zakresie dziedzictwa kulturowego. Wymaga to konsekwentnych działań, gdyż taką pozycję buduje się w dłuższej perspektywie. Należy przy tym zachować odpowiednie proporcje, by Centrum nigdy nie zatraciło swojego głównego celu – służenia mieszkańcom i spycimierskiej tradycji. (14)
- I.1.32. Szczególną opieką otoczmy nowych mieszkańców parafii. Może nie ma ich aż tak dużo, lecz każda „nowa dusza” jest cenna. Zidentyfikujmy ich i zadbajmy, żeby otrzymali specjalne zaproszenia na wszystkie wydarzenia. Warto pomyśleć o specjalnych warsztatach dla tych osób. (14)

**I.2. Formy działalności Centrum na rzecz holistycznej
ochrony dziedzictwa:
– najpilniejsze potrzeby (perspektywa 3 lat)
– ze szczególnym uwzględnieniem oferty edukacyjnej
(i wskazaniem odbiorcy)**

I.2.1. W Centrum powinny być dostępne różnorodne materiały informacyjne dotyczące Spycimierza i okolic. (3, 12, 13)

I.2.2. Wskazane jest, by funkcjonował w Centrum całoroczny punkt handlowo-gastronomiczny, w którym będzie można zakupić lokalne produkty. (3, 12, 13)

I.2.3. Centrum szczególnie w dniu Bożego Ciała powinno być miejscem obsługi odwiedzających – oferującym dostęp do toalet, informacji, punktu medycznego. (3, 12, 13)

I.2.4. Centrum powinno opiekować się grodem spycimierskim oraz organizować na jego terenie wydarzenia, angażując Drużynę grodu Spicimira (pokazy, spacer z przewodnikiem, turnieje). (3, 12, 13)

I.2.5. Wyjaśnienie i ujednoczenie zapisu nazwy miejscowości oraz dbanie o używanie poprawnej nazwy w materiałach i mediach (Spicimierz, Śpicimierz, Spycymierz, Spycimierz). (3, 12, 13)

I.2.6. Należy podjąć jak najszybsze starania o zgodę na używanie logo niematerialnego dziedzictwa UNESCO w materiałach informacyjnych, na tablicach informacyjnych, znakach drogowych i innych aspektach przestrzeni miejscowości. (3, 12, 13)

I.2.7. Prowadzenie przez wykwalifikowane osoby warsztatów poświęconych bogactwu przyrodniczemu Spycimierza ze wskazaniem na problemy wynikające z zagrożeń natury: konieczność utworzenia enklaw dla dziko rosnących roślin i zwierząt; potrzeba utrzymania wyższego poziomu wód podziemnych; ochrona jakości wód powierzchniowych itd. (4)

I.2.8. Opracowanie materiałów edukacyjnych na temat historii miejscowej, zróżnicowanych pod względem szczegółowości, odbiorcy i tematyki (np. ujęcie gospodarcze, kościelne, militarne). (5)

I.2.9. Opracowanie elektronicznego przewodnika po okolicy (aplikacja na smartfony). (5)

I.2.10. W ramach zajęć lekcyjnych z katechezy dzieci powinny mieć możliwość tematycznego zwiedzania Centrum i kościoła. (6)

I.2.11. Zaangażowanie szkół (dzieci, młodzieży i nauczycieli) do opracowania szlaku turystycznego obejmującego ważne dla lokalnej społeczności miejsca. Można zaproponować wersje szlaku: pieszą i rowerową. (6)

I.2.12. Wykonanie analizy zasobów własnych możliwie licznych przejawów rodzimego dziedzictwa kulturowego w różnych aspektach (opracowanie posiadanych zasobów kultury materialnej, np. dotyczących narzędzi rolniczych czy gospodarskich, oraz niematerialnych, np. zwyczaje, obrzędy, folklor pieśniowy). Umożliwi to m.in. wyznaczenie kolejnych działań mających na celu ochronę własnego dziedzictwa. (7)

I.2.13. Opracowanie ścieżek tematycznych prezentujących i promujących poszczególne przejawy własnego dziedzictwa. Należy wykorzystać w tym celu zdobytą wiedzę dotyczącą Bożego Ciała, a także kapliczek i krzyży stojących na terenie parafii – sugestia o poszerzenie obszaru zainteresowań o okoliczne miejscowości ze względu na zasób ciekawych obiektów w pobliżu oraz ścisły związek ze spycimierską parafią (m.in. osób tam mieszkających, ale pochodzących ze Spycimierza). (7)

I.2.14. Tradycyjna i interaktywna mapa krzyży i kapliczek parafii, z podłączeniem fotografii, danych z inwentaryzacji tych obiektów, fotografii opiekunów oraz wypowiedzi parafian nagranych np. podczas badań terenowych. (7)

I.2.15. Inwentaryzacja krzyży i kapliczek (ze wskazaniem na: budulec/materiał, formę, miejsce, fundatorów, rok powstania/rok zniszczenia lub likwidacji, istniejąca/nieistniejąca) i ujęcie w formie zestawienia tabelarycznego, z połączeniem z wyżej wymienioną interaktywną mapą małej architektury sakralnej. (7)

I.2.16. Wydanie albumu (i ulotek) na temat małej architektury sakralnej parafii Spycimierz jako elementów ścieżek tematycznych. (7)

I.2.17. Zaprojektowanie i wdrożenie gminnego programu wsparcia finansowego dla odnowienia małej architektury sakralnej w parafii Spycimierz. (7)

I.2.18. Organizacja wspólnych modlitw parafian przy krzyżach i kapliczkach na terenie parafii. Przywrócenie majowych nabożeństw w miejscach, gdzie są osoby chętne do ich odśpiewywania. (7)

- I.2.19. Kontynuacja i wzmacnianie wspólnych modlitw parafian za zmarłych zasłużonych mieszkańców parafii (m.in. przy budowie kościoła itd.). (8)
- I.2.20. Centrum mogłoby zajmować się utrwalaniem historii mówionej (indywidualnych narracji itp.), by regularnie wydobywać z pamięci depozytariuszy i interesariuszy dziedzictwa coraz to nowe fakty i chronić je od zapomnienia. (8)
- I.2.21. Warto liderom, budowniczym kościoła i ważnym postaciom z historii parafii poświęcić wystawę, album, film/filmik, podstronę na portalu spycimierskim itp. (8)
- I.2.22. Dla depozytariuszy ważne byłoby upamiętnienie budowy i wystroju kościoła (w postaci filmu, wystaw, publikacji tradycyjnych i online). (8)
- I.2.23. Organizacja wieczorów wspomnień, w czasie których parafianie międzygeneracyjnie opowiadaliby sobie wzajemnie (powtarzali) historie dotyczące ważnych dla nich wydarzeń z dziejów i współczesności najbliższej okolicy. (8)
- I.2.24. Organizacja warsztatów i szkoleń kompetencyjnych (w tym coachingowych) dla liderów społeczności parafian, wzmacniających ich umiejętności przywódcze i mediacyjne oraz funkcje integracyjne. (8)
- I.2.25. Organizacja wieloaspektowych warsztatów i szkoleń (w tym coachingowych) dla liderów wspólnot depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego z kraju (co najmniej na początek). (8)
- I.2.26. Organizacja spacerów po Spycimierzu dla grup zorganizowanych turystów, w szczególności wycieczek szkolnych, uczestników wycieczek parafialnych (pielgrzymek) prowadzonych po dawnych trasach procesji. (9)
- I.2.27. Poszerzanie wiedzy o zasadach funkcjonowania i bieżącej działalności Społecznego Archiwum Spycimierskiego. (10)
- I.2.28. Organizowanie i uczestnictwo w działaniach edukacyjnych upowszechniających wiedzę o spycimierskich tradycjach. (10)
- I.2.29. Animatorami w Centrum powinni być mieszkańcy Spycimierza. Przyczyni się to do utożsamiania się mieszkańców z Centrum, będzie dla nich szansą na rozwój osobisty, budzenie pasji oraz przyniesie korzyść materialną. Natomiast dla turystów będzie doskonałą okazją do poznania lokalności miejsca, bezpośredniego poznania mieszkańców, prawdziwych historii i w związku z tym zwiększy motywację do odwiedzenia Centrum. (11)

I.2.30. Oferta edukacyjna dla rodzin z dziećmi: należy opracować scenariusz warsztatów dekorowania dywanów kwiatowych. Warsztaty powinny obejmować m.in. naukę o roślinach używanych do zdobienia dywanów, genezę święta Bożego Ciała, różne tradycje obchodów, spacer z audioprzewodnikiem trasą dywanów kwiatowych. W Centrum powinna być możliwość zakupu okolicznościowych pamiątek i gadżetów, a także stanowisko z okularami wirtualnymi (VR), na którym będą emitowane filmy, zdjęcia z obchodów Bożego Ciała i tradycji układania dywanów kwiatowych. (11)

I.2.31. Oferta edukacyjna dla seniorów: należy opracować scenariusz warsztatów dekorowania dywanów kwiatowych. W Centrum powinno znajdować się stanowisko z okularami VR z emisją filmów okolicznościowych, dostosowanych dla seniorów oraz wirtualny spacer trasą procesji Bożego Ciała z audioprzewodnikiem. Należy zapewnić możliwość zwiedzania kościoła parafialnego. (11)

I.2.32. Oferta edukacyjna dla wycieczek szkolnych: należy opracować scenariusz warsztatów dekorowania dywanów kwiatowych dostosowanych do uczniów szkół podstawowych i średnich wraz z nauką o roślinach używanych do zdobienia dywanów kwiatowych. Warsztaty powinny obejmować również genezę święta Bożego Ciała, różne tradycje obchodów, spacer z audioprzewodnikiem trasą dywanów kwiatowych. W Centrum powinna być możliwość zakupu okolicznościowych pamiątek i gadżetów oraz stanowisko z okularami wirtualnymi z filmami edukacyjnymi. (11)

I.2.33. Sprzedaż pamiątek, gadżetów związanych z uroczystością Bożego Ciała. (11)

I.2.34. Kawiarnia z lokalnym ciastem, domowymi sokami, ew. nalewkami. (11)

I.2.35. Powołajmy Radę Programową Centrum, do której zostaną zaproszone osoby pracujące na rzecz dziedzictwa niematerialnego, materialnego i przyrodniczego. (14)

I.2.36. Edukację o bogactwie kulturowym rozpoczniemy od własnego podwórka – na początek zaprosimy wszystkich mieszkańców parafii Spycimierz (wysyłając/dostarczając imienne zaproszenia), następnie w porozumieniu z dyrektorami szkół i przedszkola zaplanujemy wizyty wszystkich uczniów szkół i przedszkola w gminie Uniejów. (14)

I.3. Formy działalności Centrum na rzecz holistycznej ochrony dziedzictwa – dalsze plany (perspektywa 10 lat) – ze szczególnym uwzględnieniem oferty edukacyjnej

I.3.1. Centrum powinno stać się miejscem koordynacji działań związanych z rozwojem turystyki zrównoważonej w miejscowości, skupiającym wszystkie zainteresowane podmioty. (3, 12, 13)

I.3.2. Centrum powinno być organizatorem i koordynatorem szlaków i ścieżek edukacyjnych na terenie miejscowości, np. szlaku domów z opoki, szlaku edukacyjnego po miejscowości itd.(3, 12, 13)

I.3.3. Wskazane jest, aby w przyszłości część ekspozycji Centrum prezentowała także inne tradycje niematerialnego dziedzictwa UNESCO (polskie i zagraniczne). (3, 12, 13)

I.3.4. Należy rozważyć wiodącą rolę Centrum w integracji depozytariuszy światowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. (3, 12, 13)

I.3.5. Przygotowanie tablic informacyjnych/ścieżki edukacyjnej umożliwiających odkrycie i zapoznanie się z bioróżnorodnością Spycimierza oraz zapoznanie się z fauną i florą w Spycimierzu i okolicy. (4)

I.3.6. Przygotowanie gier/zabaw dla dzieci związanych z rozpoznawaniem poszczególnych odgłosów ptaków, śladów pozostawionych przez zwierzęta oraz rodzajów roślin na podstawie m.in. liści, nasion (utrwalenie wiedzy poprzez prace plastyczne polegające np. na przyrządzeniu z masy solnej odcisków darów natury itp.). (4)

I.3.7. Organizacja warsztatów/spotkań m.in. z sokolnikiem, które przybliżą ptasie zwyczaje (zwłaszcza dla dzieci i młodzieży szkolnej). (4)

I.3.8. Wskazanie miejsc godnych odwiedzenia na terenie całego obszaru parafii. (5)

I.3.9. Oznakowanie tych miejsc tablicami informacyjnymi. (5)

I.3.10. Wydanie książki przedstawiającej dzieje miejscowości parafii. (5)

I.3.11. Centrum powinno uczestniczyć cyklicznie w tworzeniu edukacji regionalnej, uwzględnionej w programach nauczania regularnego w placówkach oświatowych. (6)

I.3.12. Wskazane jest, aby Centrum organizowało (szczególnie w okresie letnim) atrakcje dla dzieci np. w formie gry terenowej z uwzględnie-

niem infrastruktury kulturowej miejscowości i zachowaniem należytego poszanowania dla obiektów sakralnych (proces pedagogiczny). (6)

I.3.13. Warto ocalić od zapomnienia wiedzę na temat dawnej infrastruktury miejscowości. W miarę możliwości udokumentować rekonstruowanie dawnego wyglądu wsi, położenia domostw, ulic i kapliczek w celu zestawienia z obecnym wyglądem. (6)

I.3.14. Opracowanie ścieżek edukacyjnych pokazujących całokształt rodzimego, kulturowego dziedzictwa na podstawie przeprowadzonych wcześniej analiz z uwzględnieniem np. religijności, legend i przypowieści, kultury materialnej, dziedzictwa kulinarnego, folkloru itp. (7)

I.3.15. Podjęcie działalności popularyzatorsko-promocyjnej na rzecz prezentacji walorów kulturowych okolic Spycimierza, w tym prezentacje na stronie internetowej, przygotowanie i druk folderów, ulotek, a przede wszystkim publikacji tematycznych, dotyczących poszczególnych przejawów kulturowego dziedzictwa. (7)

I.3.16. Stworzenie w Centrum (bądź przy nim) ekomuzeum, które angażowałoby różnorodne zasoby dziedzictwa, służyło jego promocji oraz powstało w wyniku aktywizacji i przy pełnym udziale lokalnej (parafialnej) społeczności. (7)

I.3.17. Wydanie drukiem opowieści parafian na temat krzyży i kapliczek, zwłaszcza motywacji ustawiania, praktyk przy nich odbywanych. Wydanie tych opowieści w formie audiobooka, połączonego z interaktywną mapą krzyży i kapliczek. (7)

I.3.18. Wytyczenie tematycznych szlaków turystycznych w Spycimierzu, tożsamy z przebiegiem alternatywnych tras procesji. Szlaki powinny być oznaczone różnymi kolorami (jak szlaki górskie) bądź w inny sposób (np. nazwami kwiatów). Na szlakach powinny znaleźć się tablice informacyjne, prezentujące różne aspekty przeszłości i terażniejszości parafii i jej społeczności (krótkie teksty, ilustracje, kody QR). (9)

I.3.19. Opracowanie i uruchomienie tematycznych gier terenowych z wykorzystaniem aplikacji na smartfon (np. Action Track), realizowanych w oparciu o wytyczone szlaki. (9)

I.3.20. Współtworzenie pozytywnego klimatu dla współpracy ze Społecznym Archiwum Spycimierskim. (10)

I.3.21. Stałe poszerzanie kompetencji w dokumentowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego. (10)

I.3.22. Poszerzanie wiedzy o znaczeniu wpisu na *Krajową i Światową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* w kontekście trwałości i ochrony własnych tradycji. (10)

I.3.23. Centrum powinno prowadzić działania promocyjne, zachęcające do odwiedzenia Spycimierza i Centrum, w tym poprzez wyjazdowe warsztaty edukacyjne promujące Centrum i dziedzictwo Bożego Ciała. Takie wyjazdowe warsztaty powinny odbywać się w szkołach, przedszkolach, na uniwersytetach dziecięcych i trzeciego wieku oraz podczas wydarzeń w Uniejowie i regionie łódzkim. (11)

I.3.24. Dokonajmy kompleksowej inwentaryzacji elementów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego w gminie Uniejów i nanieśmy na jedną mapę „Nasze dziedzictwo”. Mapa powinna być na bieżąco uzupełniana i dostępna online. Co kilka lat może być wydawana w formie papierowej. Rozszerzona wersja z adnotacjami o aktualnym stanie poszczególnych elementów powinna być dostępna dla pracowników Centrum i badaczy. (14)

I.3.25. Wspólnie z mieszkańcami opracujmy na każdą uroczystość Bożego Ciała miniprogram edukacyjny dla odwiedzających gości. Najlepiej, żeby był umieszczony na dedykowanej podstronie na stronie spycimierskiebozeczialo.pl oraz na stronie Centrum i odpowiednio wypromowany. Mogą się tam znaleźć informacje praktyczne (dojazd, parkingi), informacje o tradycji ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki danego roku (np. kwiaty, goście specjaliści itp.). Na końcu można opracować quiz z nagrodami. (5)

II. Spycimierski produkt turystyki zrównoważonej – oparty o niematerialne dziedzictwo kulturowe Spycimierza w kontekście krajobrazu historyczno-kulturowo-przyrodniczego

II.1. Potencjał historyczno-kulturowo-przyrodniczy, który warto/należy wykorzystać

II.1.1. Należy wykorzystać sprzyjające warunki agroklimatyczne do uprawy kwiatów i zakładania kwietnych łąk. (3, 12, 13)

II.1.2. Należy umożliwić (zaoferować) turystom zwiedzanie ogrodów pokazowych oraz udział w warsztatach związanych z tradycjami Spycimierza. (3, 12, 13)

II.1.3. Należy w większym stopniu wykorzystać dziedzictwo związane z oryginalnym układem przestrzennym (wielodroźnica) Spycimierza. (3, 12, 13)

II.1.4. Warto rozważyć kwestię budowy wieży widokowej, z której turyści mogliby podziwiać wyjątkowy układ ruralistyczny miejscowości. (3, 12, 13)

II.1.5. Należy utrzymać w pierwotnym stanie łąkowy charakter okolic grodziska. (3, 12, 13)

II.1.6. Należy rozważyć możliwość ułożenia fragmentu kwietnego dywanu przez odwiedzających. Miejsce takiego dywanu powinno być wybrane przez Parafialne Stowarzyszenie „Spycimierskie Boże Ciało”, w porozumieniu z proboszczem, na niezagospodarowanym odcinku trasy procesji. Kwiaty niezbędne do utworzenia dzieła mogliby zapewnić sponsorzy (lokalne firmy, urząd gminy lub zainteresowani goście). (3, 12, 13)

II.1.7. Należy zwrócić uwagę na możliwości wykorzystania potencjału naturalnych, nieuregulowanych cieków wodnych oraz lasów łągowych jako waloru krajoznawczo-przyrodniczego. (3, 12, 13)

II.1.8. Należy rozważyć opracowanie krótkometrażowych filmów, np. ukazujących przyrodę parafii, Spycimierza, Strugi Spycimierskiej i okolic w różnych porach roku. (4)

II.1.9. Walorem tej okolicy jest długa, licząca wiele stuleci, historia parafii i miejscowości wchodzących w jej skład. (5)

- II.1.10. Walorem wartym wykorzystania jest zaskakująca różnorodność form osadniczych na tak niewielkim obszarze: gród kaszteleński, wieś, folwark, kolonia, osady olęderskie. (5)
- II.1.11. Warto łączyć informowanie o miejscach *sacrum* (kościół, kapliczki, cmentarz) z informacjami o zasobach przyrodniczych (roślinność, ptactwo itp. w danym miejscu). (6)
- II.1.12. Opracowanie trasy turystycznej prezentującej bogactwo kapliczek i krzyży w okolicach Spycimierza. Konieczne jest jednak uwzględnienie na niej także innych atrakcji turystycznych, najlepiej gdy będą powiązane z lokalnym dziedzictwem, np. kulinarnym, rękodziełem, jak również walorami rekreacyjnymi. (7)
- II.1.13. Przeprowadzenie analizy zasobów własnych lokalnego dziedzictwa i opracowanie tras tematycznych prezentujących jego walory z uwzględnieniem innych atrakcji turystycznych. (7)
- II.1.14. W ofercie turystycznej warto pamiętać o liderach, budowniczych kościoła i innych słynnych postaciach z parafii Spycimierz, żyjących i nieżyjących. (8)
- II.1.15. Walorem wartym wykorzystania jest specyficzny układ przestrzenny, idealny dla wytyczenia szlaków, organizacji gier terenowych. (9)
- II.1.16. Walorem wartym wykorzystania jest intrygująca i długa historia miejscowości, sięgająca czasów przedpaństwowych. (9)
- II.1.17. Walorem wartym wykorzystania jest niewielki obszar zabudowy wsi. (10)
- II.1.18. Walorem wartym wykorzystania jest niewielka liczba obiektów współczesnych. (10)
- II.1.19. Walorem wartym wykorzystania jest niewielka liczba mieszkańców. (10)
- II.1.20. Mieszkańcy Spycimierza są bardzo zaangażowani w tradycję Bożego Ciała, posiadają ogromną wiedzę o historii miejscowości, tradycjach, ludziach itp. Dlatego warto zaprosić ich do prowadzenia spotkań i warsztatów z turystami. (11)
- II.1.21. Warto zaprosić mieszkańców do spotkań i warsztatów zorganizowanych dla turystów, podczas których będą mogli podzielić się wiedzą o sposobach zdobienia dywanów kwiatowych i roślinach wykorzystywanych do dekoracji. (11)

II.2. Zachowanie specyfiki i unikalności spycimierskiego produktu turystycznego

II.2.1. Należy przykładać wagę do wykorzystywania w architekturze oryginalnego budulca (opoka) z okolic, aby utrzymać unikatowy charakter zabudowy. (3, 12, 13)

II.2.2. Przy projektowaniu pamiątek koniecznie należy dbać o ich unikatowy i regionalny charakter, najlepiej, aby były „produkowane na miejscu” z udziałem mieszkańców. (3, 12, 13)

II.2.3. Najsilniej kojarzone ze Spycimierzem i pożądane pamiątki dotyczą tematyki kwietnej i kwietnych dywanów – mogą to być kalendarze, pocztówki, tkaniny z wzorami, puzzle i inne układanki, ozdoby, biżuteria, stroje. Powinny być one zróżnicowane i estetyczne. Warto promować również wyroby artystyczne i profesjonalnie opracowane. (3, 12, 13)

II.2.4. Należy umożliwić gościom (turystom) zakup regionalnych dań oraz lokalnych przetworów (np. jako oryginalnej pamiątki z podróży). (3, 12, 13)

II.2.5. Utrwalenie zjawisk przyrodniczych, bogatej fauny i flory za pomocą odpowiedniej dokumentacji fotograficznej w okresie np. kilku lat w celu stworzenia profesjonalnego albumu. (4)

II.2.6. Należy tak przygotować potencjalny program zwiedzania świątyni, by nie traciła ona swojego podstawowego charakteru – miejsca kontemplacji. (6)

II.2.7. Jedną z możliwości mogłaby być wędrowka szlakiem procesji. W tym celu w wybranych miejscach mogłyby się znaleźć np. odpowiednie tabliczki informacyjne o ołtarzach, ciekawostkach historycznych itp. (6)

II.2.8. Pilne zbadanie i opracowanie spycimierskich tradycji dotyczących aspektów gospodarskich, obrzędowości i folkloru. Tylko takie działanie pozwoli na uchwycenie specyfiki miejsca i podjęcie prób ochrony lokalnych tradycji, a także ich prezentację w atrakcyjnej formie jako swoistego magnesu dla turystów zainteresowanych tradycyjną kulturą. (7)

II.2.9. Pilne podjęcie akcji zbierania pamiątek – przejawów rodzimego dziedzictwa: materialnych, niematerialnych, a także np. fotografii dokumentujących życie rodzin w okolicach Spycimierza i deponowanie ich w Społecznym Archiwum Spycimierskim. (7)

- II.2.10. Włączenie do oferty turystycznej opowieści (mikronarracji) o postaciach (żyjących i nieżyjących) ważnych dla parafian. (8)
- II.2.11. Zachowanie obecnego układu dróg, niezwiększanie gęstości sieci i bezwzględnie nieposzerzanie dróg w celu ich udroźnienia. (10)
- II.2.12. Ograniczanie liczby turystów, szczególnie w okresie Bożego Ciała. (10)
- II.2.13. Nietworzenie na obrzeżach wsi dużej infrastruktury turystycznej, zwłaszcza parkingów, hoteli, sklepów. (10)
- II.2.14. Nawiązanie do historii Spycimierza, znalezienie ciekawych historii i anegdot. (11)
- II.2.15. W dalszej perspektywie powinna powstać lokalna organizacja turystyczna. (11)

II.3. Docelowi odbiorcy oferty turystycznej

- II.3.1. Należy zorganizować punkt informacyjny (obsługi turystycznej) dla odwiedzających jednodniowych w dniu uroczystości Bożego Ciała. (3, 12, 13)
- II.3.2. Należy przygotować ofertę dla pielgrzymów i turystów w okresie całego roku (uczestnictwo w świętach i wydarzeniach religijnych, odwiedziny okolicznych miejscowości na szlakach pielgrzymkowych). (3, 12, 13)
- II.3.3. Jednym z elementów produktu turystycznego powinna być oferta dla rodzin z dziećmi w ramach pobytu agroturystycznego i tzw. wczasów pod gruszą. (3, 12, 13)
- II.3.4. Należy przygotować ofertę specjalną, adresowaną do kuracjuszy wypoczywających w Uniejowie. (3, 12, 13)
- II.3.5. Wskazane jest przygotowanie oferty dla grup szkolnych w ramach wycieczek krajoznawczych i tzw. zielonych szkół (np. połączonej z noclegami, opieką i wyżywieniem). (3, 12, 13)
- II.3.6. W ramach docelowych odbiorców należy wziąć pod uwagę dzieci i młodzież szkolną, osoby w podeszłym wieku, osoby niepełnosprawne (z uwagi na konieczność uniknięcia tzw. wykluczenia społecznego niektórych grup). (4)
- II.3.7. Odbiorcami oferty opartej o historię miejscowości wchodzących w skład parafii mogą być: dzieci i młodzież szkolna; goście uzdrowi-

ska Uniejów, poszukujący atrakcyjnych form spędzenia czasu wolnego, szczególnie rodziny z dziećmi; przygodni goście – podróżni, zachęcani do wizyty przydrożnymi plonami. (5)

II.3.8. Przygotowanie oferty edukacyjnej dotyczącej krzyży i kapliczek pod kątem młodzieży, dzieci pierwszokomunijnych, turystów i pielgrzymów w różnym wieku, uczestników ekstremalnej drogi krzyżowej, sąsiednich parafii, depozytariuszy innych zjawisk niematerialnego dziedzictwa wpisanych na listy itd. (7)

II.3.9. Docelowymi odbiorcami oferty turystycznej opartej o trasy procesji Bożego Ciała mogą być: dzieci i młodzież szkolna; turyści religijni, np. uczestnicy wycieczek parafialnych, pielgrzymi (warto spycimierską tradycję połączyć z poznaniem postaci św. Bogumiła w Uniejowie i św. Faustyny w Świniach), goście uzdrowiska Uniejów, poszukujący atrakcyjnych form spędzenia czasu wolnego, szczególnie rodziny z dziećmi. (9)

II.3.10. Warto pomyśleć o ofercie turystycznej dla mieszkańców okolicznych powiatów. (10)

II.3.11. Warto pomyśleć o ofercie turystycznej dla wszelkich osób zainteresowanych spoza średnio odległej okolicy. (10)

II.3.12. Ze względu na rodzaj oferty turystycznej Spycimierza, opartej o historię, kulturę i obyczaje związane z jednym z najważniejszych świąt w Polsce, tj. Bożym Ciałem, należy wskazać trzy główne grupy docelowe, takie jak: rodziny z dziećmi, seniorzy, dzieci i młodzież szkolna. (11)

II.3.13. Dzięki wpisowi na *Listę UNESCO* tradycją spycimierską coraz bardziej zainteresowani są turyści kulturowi (wcześniej byli to głównie turyści pielgrzymkowi). To bardziej wymagający turysta, który najczęściej chodzi własnymi ścieżkami. Dla niego potrzebna jest dedykowana, całoroczna oferta opracowana wspólnie z mieszkańcami i przedstawicielami innych atrakcji gminy. (14)

II.4. Aspekt infrastruktury turystycznej

II.4.1. Należy uporządkować sferę *profanum* związaną z handlem i gastronomią podczas obchodów święta Bożego Ciała. (3, 12, 13)

II.4.2. Należy dbać, aby jak najwięcej stoisk oferowało wyroby mieszkańców gminy lub najbliższych okolic. (3, 12, 13)

II.4.3. Warto wyeksponować (i np. wyznaczyć najatrakcyjniejsze miejsca do rozstawienia) stoiska z wartościową ofertą nawiązującą do tradycji i dziedzictwa miejscowości. (3, 12, 13)

II.4.4. Zasadne jest stworzenie ścieżki dydaktycznej lub szlaku łączącego najważniejsze atrakcje miejscowości. (3, 12, 13)

II.4.5. Należy wykorzystać potencjał do utworzenia szlaku pieszo-rowerowego łączącego Uniejów i Spycimierz oraz umożliwiającego tworzenie oferty łączonej i uzupełniającej. (3, 12, 13)

II.4.6. Warto zastanowić się nad zorganizowaniem wypożyczalni rowerów w Uniejowie, które umożliwią wygodne i szybkie dotarcie do Spycimierza (wypożyczalnia całoroczna – do wykorzystywania przez kuracjuszy). (3, 12, 13)

II.4.7. W czasie uroczystości Bożego Ciała powinien zostać zorganizowany transport zbiorowy, głównie z Uniejowa, by ograniczyć ruch pojazdów i zminimalizować w tym dniu niewydolność komunikacyjną Spycimierza. (3, 12, 13)

II.4.8. Należy intensywniej wykorzystać w promocji bardzo dobrą zewnętrzną dostępność komunikacyjną miejscowości (bliskość autostrady i drogi krajowej, położenie w centralnej Polsce). (3, 12, 13)

II.4.9. W dniu Bożego Ciała należy zorganizować odpowiednią liczbę toalet, koszy na śmieci oraz punktów pierwszej pomocy dostępnych dla odwiedzających i uczestników obchodów. (3, 12, 13)

II.4.10. W dniu uroczystości Bożego Ciała wskazane jest zwiększenie liczby wolontariuszy i służb porządkowych, dbających o bezpieczeństwo podczas całego dnia. (3, 12, 13)

II.4.11. Przygotowanie odpowiedniej liczby miejsc parkingowych, ścieżek rowerowych, sanitariatów w związku ze zwiększoną liczbą turystów. (4)

II.4.12. Organizacja miejsc noclegowych dla zróżnicowanych grup odbiorców. (4)

II.4.13. Oznakowanie wsi parafii pylonami wskazującymi na współtwórstwo tradycji światowego dziedzictwa, pylony („witacze”) powinny znajdować się także przy głównych drogach w okolicy. (5)

II.4.14. Instalacja drogowskazów do poszczególnych miejscowości. (5)

II.4.15. Umieszczenie tablic przedstawiających krótko historię danej miejscowości, miejsc godnych odwiedzenia. Przydrożne pylony mogą zachęcić do wizyty przygodnych gości – podróżnych. (5)

II.4.16. Wskazane jest, by kościół jako obiekt sakralny był dostępny dla zwiedzających. W tym celu należałoby opracować dogodny, niekolidujący z nabożeństwami grafik zwiedzania (z przewodnikiem, parafianami lub samodzielnie). Informacje na ten temat powinny znaleźć się w internecie. (6)

II.4.17. Stałym elementem zwiedzania, oferowanym pielgrzymom i turystom, mógłby być także cmentarz. Pieczę nad cmentarzem w czasie zwiedzania można powierzyć wyznaczonej osobie z grona parafian, która mogłaby również udzielać informacji na temat pochowanych na cmentarzu ważnych dla społeczności lokalnej osób. (6)

II.4.18. Podjęcie działań dla propagowania agroturystyki i zajmowania się tym aspektem działalności w Spycimierzu, także gastronomicznej i pamiątkarskiej, szczególnie w odniesieniu do spycimierskiego Bożego Ciała. (7)

II.4.19. Opracowanie spójnej propozycji prezentacji dziedzictwa kulturowego i atrakcji turystycznych w szerszym zakresie, np. gminy czy powiatu oraz ich szerokie upowszechnianie. (7)

II.4.20. Warto oznaczyć miejsca pamięci związane z postaciami (żyjącymi i nieżyjącymi) ważnymi dla parafian. (8)

II.4.21. Warto pomyśleć o audioprzewodnikach czy aplikacjach służących do odsłuchiwania opowieści parafian na temat historii i współczesności parafii. (8)

II.4.22. Warto zaprojektować i zrealizować tradycyjne szlaki piesze, pokrywające się z alternatywnymi trasami procesji. (9)

II.4.23. Warto wprowadzić gry terenowe oparte o aplikacje i kody QR oraz questy. (9)

II.4.24. Bezwzględne konsultowanie z depozytariuszami nowych inwestycji turystycznych na obszarze Spycimierza. (10)

II.4.25. W Centrum powinna być dostępna kawiarnia dla turystów, która uzupełniałaby produkt turystyczny o usługę gastronomiczną. Kawiarnia powinna działać w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju. (11)

II.4.26. W Centrum powinno być miejsce z ulotkami i informacjami o atrakcjach Uniejowa, co świadczyłoby o zintegrowanej ofercie turystycznej Uniejów–Spycimierz. (11)

II.4.27. Pilne potrzeby to: urządzenie łąki kwietnej jako elementu ścieżki edukacyjnej; zagospodarowanie terenu, na którym znajdowało się grodzisko, i otwarcie go dla zwiedzających; odrestaurowanie budynku zbudowanego z lokalnego budulca – opoki i odtworzenie w nim wnętrza. (14)

II.5. Współpraca różnorodnych podmiotów. Z kim współpracować i w jakim zakresie?

II.5.1. Wskazane jest przedstawienie mieszkańcom przez władze samorządowe możliwości komercjalizacji wybranych aspektów dziedzictwa miejscowości oraz przedstawienie związanych z tym zagrożeń dla autentyczności tradycji. (3, 12, 13)

II.5.2. Należy zwrócić uwagę na kontynuację współpracy między różnymi interesariuszami, w tym społeczności lokalnej, stowarzyszeń, OSP, władz gminy i powiatu, ośrodków naukowych, gestorów bazy noclegowej i gastronomicznej itd. (3, 12, 13)

II.5.3. Należy wykorzystać bezpośrednie sąsiedztwo i potencjał Uniejo-wa związany z walorami uzdrowiskowymi, atrakcjami turystycznymi, różnorodną bazą noclegową i gastronomiczną w zakresie kształtowania wspólnej oferty turystyki zrównoważonej w miejscowości. (3, 12, 13)

II.5.4. W związku z koniecznością podjęcia holistycznych działań warto połączyć ofertę Centrum z możliwością współpracy z Termami Uniejów, Zagrodą Młynarską itd. (4)

II.5.5. Współpraca z sąsiednimi samorządami (Poddębice, Dobra) w sfinansowaniu, umieszczeniu i utrzymaniu pylonów, banerów, tablic itp. pod kątem zachęcenia do odwiedzin przygodnych gości – podróżnych. (5)

II.5.6. Wprowadzenie i realizacja zajęć obejmujących tematykę edukacji regionalnej w placówkach edukacyjnych. (5)

II.5.7. Współpraca i pomoc od najbliższych jednostek samorządu terytorialnego: finansowa, logistyczna, merytoryczna. (7)

II.5.8. Współpraca z różnymi ośrodkami kulturalnymi i naukowymi dla jak najlepszego przygotowania elementów promujących dziedzictwo kulturowe Spycimierza i parafii. (7)

II.5.9. Komplementarność współpracy depozytariuszy, władz parafii, gminy oraz innych stowarzyszeń. (10)

II.5.10. Rozwijanie współpracy z innymi podobnymi ośrodkami w Polsce i w innych krajach. (10)

II.5.11. Podczas kreowania zintegrowanego produktu turystycznego kluczowym podmiotem są mieszkańcy Spycimierza, którzy powinni być zaangażowani we wszystkie procesy tworzenia, kreacji i promocji produktu turystycznego. (11)

II.5.12. W zakresie sprzedaży oferty turystycznej należy podjąć współpracę z biurami podróży, touroperatorami oferującymi turystykę pielgrzymkową, edukacyjną, kulturową. (11)

II.5.13. Kluczową rolę w promocji i koordynacji sprzedaży zintegrowanego produktu turystycznego Uniejów–Spycimierz powinno odgrywać Centrum Informacji Turystycznej w Uniejowie. (11)

II.6. Rola depozytariuszy w tworzeniu i zarządzaniu produktem turystyki zrównoważonej

II.6.1. Zasadne jest stworzenie oferty noclegowej w autentycznym gospodarstwie agroturystycznym, uzupełnionej o dodatkowe „wiejskie” atrakcje i pakiet edukacyjny. (3, 12, 13)

II.6.2. Należy zachęcić, zaangażować i pomóc depozytariuszom w przygotowaniu oferty i zademonstrować korzyści z niej płynące. (3, 12, 13)

II.6.3. Należy uwzględniać opinie, rekomendacje i potrzeby depozytariuszy w działaniach organizacyjnych związanych z obchodami święta Bożego Ciała. (3, 12, 13)

II.6.4. Dążenie do współpracy depozytariuszy z różnymi jednostkami, organizacjami, instytucjami. (4)

II.6.5. Przychylnie traktowanie turystów spacerujących po wsi/wsiach. (5, 9)

II.6.6. Utrzymanie estetyki i czystości wsi. (5, 9)

II.6.7. Wskazanie i troska o miejsca związane z historią poszczególnych miejscowości, np. stare zabudowania, bunkry i okopy, kapliczki itp. (5)

II.6.8. Należy uwzględnić i rozwijać aktywność (wolontariat) mieszkańców w promowaniu idei rozwoju lokalnej tradycji np. poprzez udział w spotkaniach z turystami i/lub pielgrzymami. (6)

II.6.9. Warto pomyśleć o włączeniu się mieszkańców do produkcji i sprzedaży zdrowej, ekologicznej, lokalnej żywności. Na początku mogą to być nieliczne produkty, z czasem można ofertę poszerzać. Byłoby to wzbogacenie oferty turystycznej. (6)

II.6.10. Tworzenie ośrodków noclegowych, pensjonatów, małych zakładów gastronomicznych oferujących miejscowe dania i produkty, miejsca z usługami pamiątkarskimi, także z uwzględnieniem lokalnych twórców – artystów sztuki ludowej i nieprofesjonalnej oraz rzemieślników. (7)

II.6.11. Wzajemna, sąsiedzka pomoc i wymiana doświadczeń, np. podczas spotkań organizowanych w Centrum dla mieszkańców parafii oraz wszystkich zaangażowanych w promocję miejscowego dziedzictwa. (7)

II.6.12. Ścisła współpraca Centrum z parafianami i duchownymi spycimierskiej parafii w procesie tworzenia produktu turystycznego. (7)

II.6.13. Ścisła współpraca Centrum z miejscowymi ośrodkami edukacyjnymi: szkołami, świetlicami itd., zaakceptowanymi przez parafian. (7)

II.6.14. Nagrania opowieści depozytariuszy w ich wykonaniu (wywiady, historia mówiona, bajki, podania) mogą być elementem upamiętniania i szeroko rozumianej oferty turystycznej. (8)

II.6.15. Zachowanie wypracowanych form współdziałania społeczności pozostałych wsi parafii, np. ubieranie stałych fragmentów trasy w dzień Bożego Ciała. (9)

II.6.16. Powinna być utrzymana bezwzględnie nadrzędna rola depozytariuszy (parafian) we wszelkiej działalności promocyjnej i inwestycyjnej, dotyczącej lokalnych tradycji na obszarze Spycimierza i okolic. (10)

II.6.17. Poszanowanie godności i wartości depozytariuszy w trakcie wizyt turystycznych w Spycimierzu i okolicy, szczególnie w okresie Bożego Ciała. (10)

II.6.18. Znalezienie optymalnego modelu współpracy kilku różnych grup ekonomicznych wewnątrz wspólnoty: rolników, osób pracujących na zewnątrz wsi, emerytów itp. (10)

II.6.19. Depozytariusze są animatorami w Centrum „Spycimierskie Boże Ciało”. (11)

II.6.20. Depozytariusze mają wpływ na budowanie produktu turystycznego i wszystkie jego elementy, biorą udział w promocji Centrum podczas różnych wydarzeń: targów, pikników, spotkań itp. (11)

II.7. Identyfikacja zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego i wspólnoty depozytariuszy w aspekcie turystyki

II.7.1. Należy czuwać i monitorować wybrane aspekty komercjalizacji obchodów, zwłaszcza oferty handlowo-gastronomicznej. (3, 12, 13)

II.7.2. Należy dbać o zachowanie pożądaných proporcji pomiędzy strefą *sacrum* i *profanum* tak, by druga z wymienionych nie zdominowała obchodów święta. (3, 12, 13)

II.7.3. Trzeba zadbać o to, aby ruch turystyczny nie przekroczył progów chłonności i pojemności miejscowości (niedostatek miejsc parkingowych, przypadkowe zniszczenia przez tłum układanych dywanów kwiatnych, zaśmiecanie środowiska itd.). (3, 12, 13)

II.7.4. Brak wiedzy potencjalnych odbiorców o zagrożeniach wynikających z procesów odbywających się w przyrodzie uniemożliwia odpowiednią dbałość o przyrodę Spycimierza. (4)

II.7.5. Brak odpowiednich środków (źródeł finansowania) na wdrożenie zaplanowanych działań. (4)

II.7.6. Degradacja, zniszczenie, zanieczyszczenie miejsc o charakterze historycznym. (5)

II.7.7. Rutyna, banalizacja oraz przejmowanie wzorców tradycji z innych regionów kulturowych. (7)

II.7.8. Zabezpieczenie krzyży i kapliczek przed wandalami i złodziejami, którzy – po upublicznieniu mapy i wyników inwentaryzacji – będą mieli ułatwiony dostęp do tych obiektów. (7)

II.7.9. Skupianie się na artefaktach, święcie, architekturze, parkach itd., a zapomnianie o ludziach, którzy ukształtowali dziedzictwo materialne, niematerialne, historyczne i przyrodnicze parafii i gminy. (8)

II.7.10. Szkodzenie wizerunkowi postaci ważnych dla parafian spycimierskich przez nieodpowiedzialne posługiwanie się pamięcią o nich. (8)

II.7.11. Dyskryminacja polityczna, społeczna, polityczna, etniczna, religijna, językowa lub płciowa oraz wykorzystywanie dziedzictwa i narracji spycimierskich do usprawiedliwiania jakiegokolwiek typu dyskryminacji. (8)

II.7.12. Wykorzystanie narracji spycimierskich przez podmioty zewnętrzne i osoby trzecie do praktyk służących przywłaszczeniu lub nadużyciom wiedzy i umiejętności wspólnoty spycimierskiej. (8)

II.7.13. Powiększanie infrastruktury (w tym turystycznej) wewnątrz Spycimierza może doprowadzić do osłabienia wartości emocjonalnych spycimierskich tradycji. (10)

II.7.14. Największym zagrożeniem jest obniżenie wartości emocjonalnych depozytariuszy w stosunku do własnych tradycji. (10)

II.7.15. Kolejnym zagrożeniem jest wyobcowanie się depozytariuszy wobec działalności Centrum i Gminy w obszarze działalności promującej turystykę kulturową. (10)

II.7.16. Zbyt mocne skomercjalizowanie lokalnych tradycji, które doprowadzi do zantagonizowania wszystkich grup: władz, przedstawicieli Kościoła, mieszkańców, przedsiębiorców, depozytariuszy w kontekście własnych partykularnych interesów. (10)

II.7.17. Niebezpieczną możliwością jest podział wewnątrz depozytariuszy na tych, co korzystają z turystyki, i tych, którzy ją pielęgnują z czysto emocjonalnych względów. (10)

II.7.18. Niekontrolowane skomercjalizowanie produktu turystycznego przez nieznanych touroperatorów. (11)

II.7.19. Tworzenie się tzw. szarej strefy, która powodowałaby straty przedsiębiorców turystycznych z najbliższych okolic i regionu. (11)

Bibliografia

Źródła

Wywiady terenowe

* – gwiazdką oznaczono rozmowy, których fragmenty zostały opublikowane:
Baczyńska-Hryhorowicz 2021.

ekspl. – eksplorator, badacz przeprowadzający wywiad lub rozmowę

nagr. – nagranie, data przeprowadzenia rozmowy

transkr. – transkrypcja wywiadu z nagrania

zam. – zamieszkały, zamieszkała

Boleszczyn IF – Izabela Filipiak, ur. 1969 w Spycimierzu, zam.
Boleszczyn, nagr. 23.07.2021*, ekspl. i transkr. K. Smyk.

Człopy LŁ – Lucjan Łukasik, ur. 1958 w Człopach, zam. Człopy od 1958, wiceprzewodniczący Rady Miejskiej w Uniejowie, były sołtys wsi Człopy; wywiad na temat budowy kościoła i postaci ważnych dla parafian – nagr. 26.07.2021, ekspl. i transkr. M. Ziółkowska; wywiad na temat trasy procesji Bożego Ciała – 7.04.2022, ekspl. T. Wójcik.

Człopy LW – Leokadia Włazałek, ur. 1947, zam. Człopy; nagr. 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.

Człopy SM – Szczepan Miśkiewicz, ur. 1958 w Uniejowie, zam. Człopy; nagr. 10.08.2021, ekspl. i transkr. M. Kwiecińska.

Krzymów WK – ks. Wojciech Kaźmierczak, były proboszcz parafii w Spycimierzu w latach 2008–2017, od 2017 proboszcz w Krzymowie; wywiad telefoniczny z dn. 8.04.2022, ekspl. T. Wójcik.

Leśnik AK – Adela Kacprzak, ur. 1960, zam. Leśnik, matka sołtysa Jacka Kacprzaka; nagr. 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.

Leśnik HS – Helena Szadek, ur. 1946, zam. Leśnik; nagr. 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.

Leśnik JK – Jacek Kacprzak, ur. 1981, zam. Leśnik, sołtys Leśnika; nagr. 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.

- Leśnik JzK** – Józef Kasprzak, ur. 1954, zam. Leśnik, ojciec sołtysa Jacka Kacprzaka; nagr. 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.
- Spycimierz AP** – Antoni Pietrzak, ur. 1930, zam. Spycimierz od urodzenia, ojciec Marii Pełki; nagr. 26.07.2021, ekspl. i transkr. M. Ziółkowska.
- Spycimierz DZ** – ks. Dariusz Ziemniak, proboszcz parafii Spycimierz od 2017; rozmowa 4.04.2022, ekspl. T. Wójcik.
- Spycimierz FG** – Franciszek Górka, ur. 1958 w Spycimierzu, zam. Spycimierz od 1958; nagr. 25.07.2021, ekspl. i transkr. M. Ziółkowska.
- Spycimierz JI** – Jolanta Iłska, ur. 1960, zam. Spycimierz, radna Rady Miejskiej w Uniejowie z terenu Spycimierza; wywiad na temat krzyży i kapliczek – nagr. 30.07.2021*, ekspl. i transkr. A. Baczyńska-Hryhorowicz; wywiad na temat tras procesji Bożego Ciała – 7.04.2022, ekspl. T. Wójcik.
- Spycimierz JW** – Józef Wielogórka, ur. 1955, zam. Spycimierz; nagr. 30.07.2021*, ekspl. i transkr. A. Baczyńska-Hryhorowicz.
- Spycimierz KŁ** – Kazimierz Łukasik, ur. 1961 w Poddębice, zam. Spycimierz od 1993 (wcześniej mieszkał w Człopkach); nagr. 11.08.2021, ekspl. i transkr. M. Kwiecińska.
- Spycimierz KW** – Kazimierz Wronowski, ur. 1944 w Kanonierce (Kazachstan), zam. Spycimierz od 1976; nagr. 11.08.2021, ekspl. i transkr. M. Kwiecińska.
- Spycimierz MK** – Mateusz Karniszewski, ur. 2010, zam. Spycimierz, wnuk sołtysa Stanisława Pełki; nagr. 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.
- Spycimierz MP** – Maria Pełka, ur. 1950, zam. Spycimierz, prezeska Parafialnego Stowarzyszenia „Spycimierskie Boże Ciało” do 2022; wywiady na temat krzyży i kapliczek – nagr. 24.07.2021 i 18.08.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk; wywiad na temat trasy procesji Bożego Ciała – 29.03 i 08.04.2022 i wywiad na temat historii wsi – 16.07.2022, ekspl. T. Wójcik.
- Spycimierz R2** – mężczyzna, zam. Spycimierz, sąsiad Kazimierza Łukasika; był obecny podczas rozmowy, lecz nie zgodził się ujawnić tożsamości; nagr. 11.08.2021, ekspl. i transkr. M. Kwiecińska.

- Spycimierz SP** – Stanisław Pełka, ur. 1952 w Spycimierzu, zam. Spycimierz, sołtys wsi od 1989; wywiad na temat budowy kościoła i postaci ważnych dla parafian – nagr. 25.07.2021, ekspl. i trans. M. Ziółkowska; wywiad na temat tras procesji – 26.03.2022, ekspl. T. Wójcik.
- Spycimierz WG** – Wojciech Górka, ur. 1950, zam. Spycimierz; nagr. 25.07.2021, ekspl. i transkr. M. Ziółkowska.
- Spycimierz ZG** – Zofia Górka, ur. 1959, zam. Spycimierz; nagr. 29.07.2021*, ekspl. i transkr. A. Baczyńska-Hryhorowicz.
- Spycimierz-Kolonia GA** – Genowefa Andryszek, ur. 1959, zam. Spycimierz-Kolonia; nagr. 24.07.2021, ekspl. i transkr. K. Smyk.
- Turek BG** – Barbara Górka, ur. 1947, zam. Turek, nagr. 29.07.2021*, ekspl. i transkr. A. Baczyńska-Hryhorowicz.
- Turek MG** – Marianna Górka, u. 1940, zam. Turek; nagr. 29.07.2021*, ekspl. i transkr. A. Baczyńska-Hryhorowicz.
- Włocławek WK** – ks. prał. Wojciech Krzywański, proboszcz spycimierski w latach 1977–1993, obecnie na emeryturze we Włocławku; wywiad telefoniczny 7.04.2022, ekspl. T. Wójcik.
- Zieleń AG** – Anna Grzelak, ur. 1979, sołtyska wsi Zieleń; wywiad 11.04.2022, ekspl. T. Wójcik.
- Zieleń JTM** – Jan Tadeusz Michałowski, ur. 1939, zam. Zieleń, nagr. 23.07.2021*, ekspl. i transkr. K. Smyk.
- Zieleń KG** – Krystyna Grzelak, ur. 1947 w Ostrowsku, zam. Zieleń po wyjściu za mąż w 1968; nagr. 11.08.2021, ekspl. i transkr. M. Kwiecińska.
- Zieleń TG** – Tomasz Grzelak, ur. 1972 w Poddębicach, zam. Zieleń od 1972; nagr. 11.08.2021, ekspl. i transkr. M. Kwiecińska.
- Zieleń WM** – Wiesława Michałowska, ur. 1946 w Józefowie, zam. Zieleń, nagr. 23.07.2021*, ekspl. i transkr. K. Smyk.
- Zieleń ZW** – Zofia Walczyk, ur. 1964, zam. Zieleń; nagr. 29.07.2021*, ekspl. i transkr. A. Baczyńska-Hryhorowicz.

Archiwalia

Archiwum Urzędu Miasta w Uniejowie, ul. Bł. Bogumiła 13, 99-210 Uniejów.

Kronika parafii Śpicimierz od 1945 roku, rękopis, archiwum parafii w Spycimierzu, brak autora i paginacji.

Akty prawne, dokumenty UNESCO, UE i inne

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (wersja ujednolicona) z 30 listopada 2009 r., Dz.U. UE L z 26.01.2010 r., <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-UE/dyrektywa-2009-147-we-w-sprawie-ochrony-dzikiego-ptactwa-wersja-ujednolicona-67924658>, dostęp 28.08.2022.

Dyrektywy operacyjne w zakresie realizacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji na drugiej sesji (siedziba UNESCO, Paryż, 16–19 czerwca 2008 r.), zmienione na trzeciej (siedziba UNESCO, Paryż, 22–24 czerwca 2010 r.), czwartej (siedziba UNESCO, Paryż, 4–8 czerwca 2012 r.) i piątej sesji (siedziba UNESCO, Paryż, 2–4 czerwca 2014), na stronie *Narodowy Instytut Dziedzictwa*, http://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Wytyczne/, dostęp 28.08.2022.

Komunikat 2014 – Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (COM(2014) 477 final), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX%3A52014DC0477>, dostęp 24.08.2022.

Konwencja 1972 – *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, Dz.U. 1976 nr 32 poz. 190, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Konwencja_w_sprawie_ochrony_Swiatowego_Dziedzictwa.pdf, dostęp 24.08.2022.

Konwencja 2003 – *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, sporządzona w Paryżu 17 października 2003 r., Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20111721018>, dostęp 28.08.2022.

Opinia Europejskiego Komitetu Regionów – *Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie* (2015/C 195/04), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1537441897828&uri=CELEX:52014IR5515>, dostęp 24.08.2022.

- Rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie przyjęcia Planu przeciwdziałania skutkom suszy z 15 lipca 2021 r., Dz.U. 2021 poz. 1615, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210001615>, dostęp 28.08.2022.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt z 16 grudnia 2016 r., Dz.U. 2014 poz. 1408, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160002183>, dostęp 28.08.2022.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie ochrony gatunkowej roślin z 9 października 2014 r., Dz.U. 2014 poz. 1409, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20140001409>, dostęp 28.08.2022.
- Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie nadania statusu uzdrowiska miastu Uniejów wraz z sołectwami: Spycimierz, Spycimierz-Kolonia, Zieleń i Człopy położonym na obszarze gminy Uniejów z 27 czerwca 2012 r., Dz.U. z 10 lipca 2012 r. poz. 782, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000782/O/D20120782.pdf>, dostęp 31.08.2022.
- Uchwała nr L/909/14 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 26 sierpnia 2014 r. w sprawie zmiany uchwały nr XXXI/614/12 Sejmiku Województwa Łódzkiego z 18 grudnia 2012 r. w sprawie Nadwarciańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego 2014 poz. 3463, http://dziennik.lodzkie.eu/WDU_E/2014/3463/akt.pdf, dostęp 28.08.2022.
- Uchwała nr LIV/448/2017 Rady Miejskiej w Uniejowie z 20 października 2017 r. w sprawie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Uroczysko Zieleń”, Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego 2017 poz. 4538, http://dziennik.lodzkie.eu/WDU_E/2017/4538/akt.pdf, dostęp 28.08.2022.
- Uchwała nr XXXII/182/2012 Rady Miejskiej w Uniejowie z 23 sierpnia 2012 r. w sprawie uchwalenia Statutu Uzdrowiska Uniejów, Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego 2012 poz. 4651, http://dziennik.lodzkie.eu/WDU_E/2012/4651/Oryginal/akt.pdf, dostęp 28.08.2022.

- Ustawa z 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>, dostęp 28.08.2022.
- Ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>, dostęp 24.08.2022.
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004 nr 91 poz. 916, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU200400910916>, dostęp 28.08.2022.
- Ustawa z 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych, Dz.U. 2005 nr 130 poz. 1301, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU200513001301>, dostęp 28.08.2022.
- Zarządzenie nr 2257/2020 Prezydenta Miasta Krakowa z 14 września 2020 r. w sprawie przyjęcia i przekazania pod obrady Rady Miasta Krakowa projektu uchwały Rady Miasta Krakowa w sprawie przyjęcia Planu wspierania ochrony szopkarstwa krakowskiego na obszarze Gminy Miejskiej Kraków. Na podstawie art. 30 ust. 2 pkt 1 ustawy z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2020 poz. 713 i poz. 1378), <https://docplayer.pl/amp/196137210-Zarządzenie-nr-2257-2020-prezydenta-miasta-krakowa-z-dnia-r.html>, dostęp 31.08.2022.
- Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, na stronie Polski Komitet ds. UNESCO, <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/zasady-etyczne/>, dostęp 22.02.2022.

Strony i portale internetowe

- Czym jest niematerialne dziedzictwo kulturowe?*, na stronie *Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe. Narodowy Instytut Dziedzictwa*, https://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/, dostęp 28.08.2022.
- Elektroniczny słownik hydronimów Polski*, <https://eshp.ijp.pan.pl/>, dostęp 28.08.2022.

- Handbook of Cultural and Heritage Management*, na stronie Den-Cupid. Educational Platform, <https://edu.den-cupid.eu/mod/book/view.php?id=24>, dostęp 23.08.2022.
- Heidi Cohen. *Actionable Marketing Guide*, <https://heidicohen.com/about/>, dostęp 23.08.2022.
- Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego, na stronie Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe. Narodowy Instytut Dziedzictwa, https://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/, dostęp 23.08.2022.
- Krakowskie szopkarstwo na liście UNESCO, na stronie Muzeum Krakowa, <https://muzeumkrakowa.pl/aktualnosci/krakowskie-szopkarstwo-na-liscie-unesco>, dostęp 28.08.2022.
- Luczys Piotr, *Od tropu archiwalnego do śladu cyfrowego – strategie anonimizacji danych, prezentacja towarzysząca wystąpieniu podczas konferencji [...]*, na stronie Archiwum badań nad życiem codziennym, <http://archiwum.edu.pl/teksty-i-analizy/>, dostęp 30.06.2020.
- Ochrona dziedzictwa, na stronie Spycimierskie Boże Ciało, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/tradycja/ochrona-dziedzictwa/>, dostęp 28.08.2022.
- One Planet Blog on Sustainable Tourism, <https://oneplanetblog.com/>, dostęp 28.08.2022.
- Parafia i kościół, na stronie Spycimierskie Boże Ciało, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/spycimierz/parafia-i-kosciol/>, dostęp 02.04.2022.
- Polski Komitet ds. UNESCO, <https://www.unesco.pl/>, dostęp 28.08.2022.
- Pomniki historii, na stronie Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://nid.pl/en/pomniki-historii/>, dostęp 23.08.2022.
- Project Publication on Tourism Management at World Heritage Sites of Portuguese Origin and Influence*, na stronie UNESCO. World Heritage Conventions, <https://whc.unesco.org/en/news/1008>, dostęp 23.08.2022.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, World Commission on Environment and

- Development, 1987, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, dostęp 31.08.2022.
- Spoleczne Archiwum Spycimierskie*, na stronie *Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/archiwum/>, dostęp 23.08.2022.
- Spycimierskie Boże Ciało*, <https://spycimierskiebozeczialo.pl/pl/>, dostęp 23.08.2022.
- Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”*, Załącznik do uchwały nr XXXI/422/20 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 17 grudnia 2020 r., https://www.malopolska.pl/_userfiles/uploads/Rozwoj%20Regionalny/Strategia%20Małopolska%202030/2020-12-17_Zalacznik_Strategia_SWM_2030.pdf, dostęp 31.08.2022.
- Strona internetowa parafii Skęczniew, <http://www.parafiaskeczniew.c0.pl/index.php/parafia/historia-parafii>, dostęp 04.04.2022.
- Szopki krakowskie – unikalna tradycja doceniona przez UNESCO*, wywiad P. Czechowskiego z A. Szoką, na stronie *Histmag.org*, <https://histmag.org/Szopki-krakowskie-unikalna-tradycja-doceniona-przez-UNESCO-17980>, dostęp 28.08.2022.
- Tabares Carlos, *Origen e Historia de las Alfombras de Flores (Infioratas) de La Orotava*, na stronie *Blog de misceláneas históricas canarias y otros asuntos*, <https://blogdecarlostabaresdenava.blogspot.com>, dostęp 02.04.2022.
- Turystyka Wiejska Bez Tajemnic*, <http://pftw.pl>, dostęp 28.08.2022.
- UNESCO, <https://www.unesco.org/en>, dostęp 28.08.2022.
- Use of the emblem of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, na stronie *Intangible Cultural Heritage*, <https://ich.unesco.org/en/emblem>, dostęp 23.08.2022.
- Wsie regionu sieradzkiego*, <https://sieradzkiwsie.blogspot.com/>, dostęp 04.04.2022.
- Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe*, na stronie *Nadleśnictwo Turek*, <https://turek.poznan.lasy.gov.pl/uzytki-ekologiczne>, dostęp 28.08.2022.
- Znamy już pamiątkę spycimierską!*, na stronie *Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego*, <https://lodzkie.travel/znamy-juz-pamiatke-spycimierska/>, dostęp 28.08.2022.

Opracowania

- Adamowski Jan, 2011, *Motywacje stawiania krzyży i kapliczek przydrożnych*, [w:] *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin, s. 17–41.
- Adamowski Jan, 2021, *Spoleczne i kulturowe funkcje krzyży i kapliczek przydrożnych*, [w:] *Wandering Ideas on the Paths of Humanities. Studies in Folkloristics, Cultural Anthropology and Slavistics in Honour of Assoc. Prof. Dr Katya Mihaylova*, ed. S. Stanoev, V. Baeva, V. Penchev, V. Toncheva, I. Kolarska, vol. 2, Sofia, s. 100–110.
- Adamowski Jan, Smyk Katarzyna (red.), 2013, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona*, t. I. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła – wartości – ochrona*, Lublin–Warszawa.
- Amer Mohamed Badry Kamel Basuny, 2019, *Heritage Branding: Promoting the UNESCO Creative Cities*, Cairo, na stronie *ResearchGate*, https://www.researchgate.net/publication/333798288_Heritage_Branding_Promoting_the_UNESCO_Creative_Cities, dostęp 23.08.2022.
- Assmann Aleida, 2009, *Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków, s. 118–120.
- Assmann Jan, 2008, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tł. A. Kryczyńska-Pham, red. R. Traba, Warszawa.
- Baczyńska-Hryhorowicz Alicja, 2021, *Krzyże i kapliczki w parafii Spycimierz (gm. Uniejów) w relacjach mieszkańców*, „*Twórczość Ludowa*”, nr 3–4, s. 33–36.
- Banaszkiewicz Magdalena, 2011, *Pamiętki turystyczne – w poszukiwaniu tożsamości*, „*Turystyka Kulturowa*” nr 4, s. 4–16.
- Banaszkiewicz Magdalena, 2012, *Pamiętki turystyczne – miniatura czy karykatura dziedzictwa narodowego?*, „*Studia Etnologiczne i Antropologiczne*”, t. 12, s. 167–178.

- Bellmann Heiko, 2009, *Atlas motyli. Rozpoznawanie i klasyfikowanie*, tł. M. Chudzik, Warszawa.
- Bernard Rafał, 2010, *Trzepla zielona Ophiogomphus cecilia*, [w:] *Monitoring gatunków zwierząt. Przewodnik metodyczny. Część I*, red. M. Makomaska-Juchiewicz, Warszawa.
- Bernat Magdalena (red.), 2003, *Nasza przyroda. Rośliny i zwierzęta Europy*, tłum. M. Dawidowicz, A. Jagodziński, Warszawa.
- Bernat Sebastian, 2011, *Słowo wstępne*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG”, nr 15. *Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*, s. 11–12.
- Birkhead Tim R. i in., 1999, *Na tropach sekretów przyrody*, tłum. P. Art i in., Warszawa.
- Blajer Wojciech, 2001, *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.
- Blamey Russell K., 2001, *Principles of ecotourism*, [w:] *The encyclopedia of ecotourism*, s. 5–22.
- Boulding Kenneth E., 1964, *The meaning of the 20th century: The great transition*, Lanham University Press of America.
- Broda Bolesław, 2002, *Zarys botaniki farmaceutycznej*, Warszawa.
- Brown Lester R., 2011, *World on the Edge*, Norto.
- Brzezińska Anna Weronika, Kwiecińska Magdalena, 2020, *Rola konsultacji społecznych w Spycimierzu w toku prac nad ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk, A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 127–139.
- Brzozowska Małgorzata, 1996, *Kamień*, [hasło w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1, cz. 1, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, Lublin, s. 349–373; tamże, *Kamień piorunowy*, s. 373–379.
- Buczowska Karolina, 2012, *Jakość podróży zatrzymana w pamiątkach*, [w:] *Jakość życia w kulturowych przestrzeniach podróżowania*, red. M. Kazimierczak, Poznań, s. 78–95.
- Butler Richard W., 2009, *Tourism destination development: Cycles and forces, myths and realities*, “Tourism Recreation Research”, vol. 34, issue 3, s. 247–254.

- Cepil Monika, Figlus Tomasz, 2018, *Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 7, s. 29–45.
- Chańko Jan, *W PRL 1945–1989*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 2. *Lata 1918–2020*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 303–306.
- Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław (red.), 1890, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3. [H–Kępy], Warszawa.
- Czarnecki Zygmunt, Dobrowolski Kazimierz A., Jabłoński Bolesław, Nowak Eugeniusz, 1991, *Ptaki Europy*, Warszawa.
- Czarnota Tomasz, 2014, *O archiwach społecznych i ich znaczeniu dla polskiego dziedzictwa narodowego oraz tożsamości lokalnej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 5(7), s. 125–143.
- Czerwińska Kinga, 2011, *Dawne i współczesne role małej architektury sakralnej w społecznościach lokalnych (na przykładzie Śląska Górnego i Cieszyńskiego)*, [w:] *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin, s. 141–151.
- Czerwińska Kinga, 2016, *Podmiotowość społeczności lokalnej a Konwencja UNESCO w sprawie ochrony kulturowego dziedzictwa niematerialnego*, [w:] *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona*, t. 3. *Narracja, obyczaj, wiedza... O zachowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, red. A. Przybyła-Dumin, Chorzów–Lublin–Warszawa, s. 41–52.
- Domańska Ewa, 2000, *Wokół metahistorii*, [w:] White Hayden, *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Kraków, s. 7–31.
- Dragan Jolanta, 2020, *Spycimierskie Boże Ciało – tradycja i współczesność*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk, A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 37–48.
- Faber Malte, 2007, *How to be an Ecological Economist*, “Working Papers” 0454.

- Figlus Tomasz, 2014, *Zróźnicowanie morfogenetyczne wsi na obszarze gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski” t. 3, s. 85–110.
- Figlus Tomasz, 2015, *Rozwój układu ruralistycznego Spycimierza na tle dziejów osadnictwa w świetle badań geograficzno-historycznych i archeologicznych*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 4, s. 73–94.
- Forstner Dorothea OSB, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przekł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa.
- Gayówna Delfina, 1988, *Rośliny łąk*, Warszawa.
- Gorączko Marcin, Cukras Mateusz, 2018, *Analiza opadów atmosferycznych w Uniejowie jako pretekst do badań klimatu lokalnego uzdrowiska*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 7, s. 97–117.
- Gorączko Marcin, Gorączko Aleksandra, 2013, *Cechy regionalne w budownictwie na terenie gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 2, s. 53–65.
- Gorączko Marcin, Gorączko Aleksandra, 2016, *Potencjalne znaczenie tradycyjnego budownictwa wiejskiego w strategii rozwoju gminy Uniejów*, „Studia KPZK”, nr 167, s. 156–171.
- Górecki Wojciech (red.), 1995, *Atlas zasobów energii geotermalnej w Polsce*, Kraków.
- Grabarczyk Tadeusz, Kowalska-Pietrzak Anna, Szymczak Jan, 2008, *Uniejowskie strony. Karty z przeszłości odległej, nieznannej i bliskiej gminy Uniejów*, Łódź–Uniejów.
- Halbwachs Maurice, 1969, *Społeczne ramy pamięci*, przeł. M. Król, Warszawa.
- Hunter Colin, 1995, *Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm*, „Annals of Tourism Research”, vol. 24, nr 4.
- Jabłońska Anna, 2005, *Kapituła uniejowska do początku XVI w.*, Kielce.
- Jabłoński Marek, 2021, *Samorządowy Uniejów w latach 1990–2020*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 2. *Lata 1918–2020*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 361–642.
- Janicka-Krzywda Urszula, 1991, *Kapliczki i krzyże przydrożne polskiego Podkarpacia*, Warszawa.
- Janicka-Krzywda Urszula, 1999, *Forma architektoniczna i wytwórcy kapliczek przydrożnych na polskim Podkarpaciu*, „Nasza Przeszłość”, t. 91, s. 269–299.

- Jełowicki Arkadiusz, 2020, *Dokumentowanie, archiwizowanie i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego w kontekście spycimierskich kwietnych dywanów*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk. A. Jełowicki, Uniejów– Wrocław, s. 113–126.
- Józefiak Izabela, Okupny Daniel, 2008, *Rozwój i formy osadnictwa olęderskiego w środkowym odcinku doliny Warty*, [w:] *Z badań nad wpływem antropopresji na środowisko*, red. R. Machowski, M.A. Rzętała, t. 9, Sosnowiec, s. 16–23.
- Kaczmarek Agnieszka, Kaczmarek Józef, 2002, *Człopy i Człopki „bliźniacze miejscowości”*, „W Uniejowie”, nr 10, s. 10–11.
- Kaczmarek Jacek, Stasiak Andrzej, Włodarczyk Bogdan, 2005, *Produkt turystyczny*, Warszawa.
- Kaczmarek Jacek, Stasiak Andrzej, Włodarczyk Bogdan, 2010, *Produkt turystyczny – pomysł, organizacja, zarządzanie*, Warszawa.
- Kaniewska Halina, 2021–2022, *Leśnik we wspomnieniach pani Haliny*, „Uniejowskie Strony”, cz. 1 – nr 6/82, s. 74–76; cz. 2 – nr 1/83, s. 56–57.
- Kara Michał, Krąpiec Marek, Teske Grzegorz, 2006, *Wyniki badań archeo-dendrochronologicznych wybranych grodzisk wczesnośredniowiecznych z terenu historycznej Wielkopolski, przeprowadzonych w 2005 roku*, “Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 42, s. 125–144.
- Każmierczak Wojciech, 2018, *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów jako krajowe dziedzictwo niematerialne*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 7, s. 65–75.
- Kita Jarosław, 2021, *Lata zaborów 1793–1918. Wielki kryzys*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 1. *Do roku 1918*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 407–657.
- Kobielus Stanisław, 2011, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Tyniec.
- Kobjek Elżbieta, 2010, *Środowisko przyrodnicze dolin rzek nizinnych i kierunki antropogenicznych przekształceń*, [w:] *Prawne, administracyjne i środowiskowe uwarunkowania zagospodarowania dolin rzecznych*, red. B. Więzik, Bielsko-Biała, s. 41–54.

- Kobojek Elżbieta, 2012, *Położenie fizycznogeograficzne miasta i gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 1, s. 9–22
- Kobojek Elżbieta, 2017, *Zbocze doliny Warty w okolicach Uniejowa*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 6, s. 175–187.
- Kolberg Oskar, 1971, *Figury przydrożne*, [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 63. *Studia, rozprawy, artykuły*, Wrocław–Poznań.
- Kondracki Jerzy, 1998, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Kopczyńska-Jaworska Bronisława, 1995, *Dokumentacja i informacja w naukach etnologicznych w Polsce*, „Lud”, t. 78, s. 113–126.
- Korpała Józef, 1923, *Kapliczki i krzyże przydrożne w ziemi bocheńskiej*, „Orli Lot”, R. 4, s. 72–74.
- Koter Marek, Liszewski Stanisław, Suliborski Andrzej, 2000, *Łódź i Region Polski Środkowej. Podręcznik wiedzy o regionie dla liceów*, Łódź.
- Kowalczak Piotr, Nieznański Piotr, Stańko Robert, Mas Fernando Magdaleno, Bernués Sanz Magdalena, 2009, *NATURA 2000 a gospodarka wodna*, Warszawa.
- Kowalczyk Andrzej (red.), 2010, *Turystyka zrównoważona*, Warszawa.
- Kowalska Paulina, 2016, *Zintegrowany produkt turystyczny w działaniach promocyjnych gminy Uniejów i jego rola w budowaniu marki miejsca*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 5, s. 107–128.
- Kowalski Piotr, 1998, *Leksykon – znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa.
- Krajewski Marek, 2004, *W stronę socjologii przedmiotów*, [w:] *W cywilizacji konsumpcyjnej*, red. M. Golka, Poznań, s. 43–64.
- Krakiwiak Beata, Włodarczyk Bogdan, 2021, *Możliwości wykorzystania potencjału kulturowego Spycimierza dla rozwoju turystyki w miejscowości*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 10, s. 11–39.
- Kranz-Szurek Monika, 2012, *Kultura globalna a globalizacja kulturowa – próba oceny zjawiska*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 4 (40), nr 2, s. 11–35.
- Kucharska Patrycja, Masierek Edyta, 2021, *Zagospodarowanie sołectwa Spycimierz*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 10, s. 41–70.
- Kunczyńska-Iracka Anna, 1976, *Krzyże rzeźbione i monolityczne figury drewniane z Małopolski*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 30, nr 3–4, s. 181–198.

- Kwiecińska Magdalena, 2015, *Historie mówione – historie opowiedziane*, [w:] *W krainie metarefleksji. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Czesławowi Robotyckiemu*, red. J. Barański, M. Golonka-Czajkowska, A. Niedźwiedź, Kraków, s. 209–215.
- Lach Kornelia, 2019, *In hoc signo vinces. Znaki krzyża na elewacjach domów w powiecie raciborskim*, „Rocznik Muzeum «Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie»”, t. 7, s. 30–43.
- Lange Krystyna T., 1970, *Ksiądz biskup Wojciech Owczarek (1875–1938)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 20, s. 217–248.
- Maciejewski Marcin, 2016, *Metal – granica – rytuał. Badania nad depozytami przedmiotów metalowych w kontekście sieci osadniczej*, Poznań.
- Maciejewski Marcin, 2019, *Brązy stanomińskie i chronologia wczesnej epoki żelaza. Próba uchwycenia nowej perspektywy*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 61, s. 7–83.
- Makowska-Iskierka Marzena, Szafrąńska Ewa, Włodarczyk Bogdan, 2020, *Przestrzenne i społeczne aspekty uroczystości Bożego Ciała w Spycimierzu w latach 2018–2020*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk, A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 71–97.
- Marciniak Tomasz, 2007, *Święci a tożsamość etniczna i lokalna*, „Pedagogia Christiana”, 2 (20), s. 145–152.
- Marshall Gordon (red.), 2005, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. wyd. polskiego M. Tabin, Warszawa.
- Meadows Donella H., Meadows Dennis I., Randers Jorgen, Behrens William W., 1972, *The Limits to Growth*, New York.
- Medlik Slavoj, 1995, *Leksykon podróży, turystyki, hotelarstwa*, tł. M. Nalazek, Warszawa.
- Middleton Victor T.C., 1996, *Marketing w turystyce*, tł. M. Nalazek, Warszawa.
- Mika Mirosław, 2014, *Założenia i determinanty podtrzymywalności lokalnego rozwoju turystyki*, Kraków.
- Niezgoda Agnieszka, 2006, *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*, Poznań.

- Nieżgoda Agnieszka, 2008, *The role of different tourism concepts and forms in the pursuance of sustainable development goals*, "Tourism" vol. 18, nr 2, s. 75–85.
- Nieżgoda Agnieszka, Janczak Katarzyna, Patelak Krzysztof, 2020, *Eksperyta na temat wytycznych w zakresie zrównoważonej turystyki*, Łódź.
- Nieżgoda Agnieszka, Zmyślony Piotr, 2002, *Identyfing Determinants of the Development of Rural Tourist Destinations in Poland*, "Tourism" vol. 51, nr 4, s. 451–452.
- Nogała Dominik, Nowicki Paweł, 2015, *Lokalizacja i zmiany przestrzenne wsi w XX wieku w dolinie Warty w okolicach Uniejowa*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 4, s. 95–111.
- Nowakowski Andrzej, 1995, *Pradzieje Uniejowa i okolic*, [w:] *Uniejów. Dzieje miasta*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 49–58.
- Odoj Grzegorz, Pec Andrzej, 2001, *Kapliczka i krzyż przydrożny jako miejsca znaczące*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”, t. 5, s. 107–115.
- Oesterreicher-Mollwo Marianne, 1992, *Leksykon symboli*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa.
- Paczos Joanna, 2011, *Floralne otoczenie przydrożnych krzyży*, [w:] *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin, s. 57–67.
- Paprocki Bartosz, 1858, *Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r.p. 1584*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Kraków.
- Paradowski Dariusz (red.), 2010, *Digitalizacja piśmiennictwa*, Warszawa.
- Pedersen Arthur, 2002, *Managing Tourism at the World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers*, UNESCO, Paris, <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-113-2.pdf>, dostęp 23.08.2022.
- Petera Janina, 1981, *Kapliczki drewniane na Lubelszczyźnie*, [w:] *Z zagadnień kultury ludowej/Muzeum Wsi Lubelskiej*, t. 2–3, s. 63–106.

- Phillips Adrian (red.), 1994, *Parks for life. Action for protected Areas in Europe*, IUCN, Gland.
- Piotrowska-Nosek Katarzyna, 2014, *Komentarz do Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. Art. 1, Art. 2, Art. 3*, [w:] *Konwencje UNESCO w dziedzinie kultury. Komentarz*, red. K. Zalasńska, Warszawa, dostęp w bazie LEX.
- Poklewski Tadeusz, 1971, *Próba archeologicznej rekonstrukcji włości średniowiecznej Spycimierz nad Wartą*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XIX, nr 3, s. 437–446.
- Pozorski Kamil, 2019, *Włoskie pochodzenie tradycji dekoracyjnych uroczystości Corpus Domini*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 8, s. 74.
- Prugar Justyna, 2014, *Mikrotoponimia i ojkonimia gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 3, s. 111–134.
- Reinfuss Roman, 1963, *Rzeźba figuralna Łemków (Ze studiów nad ludową rzeźbą kamienną na Łemkowszczyźnie, cz. 2)*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 17, nr 3–4, s. 122–135.
- Reinfuss Roman, 1976, *Ludowa rzeźba kamienna na Zachodnim Pogórzu*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 32, nr 3–4, s. 167–180.
- Richling Andrzej, Solon Jerzy, Macias Andrzej, Balon Jarosław, Borzyszkowski Jan, Kistowski Mariusz (red.), 2021, *Regionalna geografia fizyczna Polski*, Poznań.
- Rosin Ryszard, 1972, *Okolice Uniejowa*, [w:] *Województwo łódzkie. Przewodnik*, red. T. Krzemiński, Warszawa, s. 427–428.
- Rosiński Franciszek, 1995, *Rozwój i znaczenie symboliki krzyża*, [w:] *Symbole kulturowe, komunikacja społeczna, społeczności regionalne. Studia*, red. I. Bukowska-Floreńska, Katowice, s. 70–84.
- Różycki Andrzej, 1994, *Notatki z podróży po Polsce*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, t. 48, z. 3–4, s. 122–126, 175.
- Ruszel Krzysztof, 2004, *Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem*, Rzeszów.
- Rykiel Zbigniew, 2017, *Tożsamość regionalna, nacjonalizm i kreacja tożsamości lokalnej*, [w:] *Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana*, t. 10. *Współczesne konteksty tożsamości społeczno-kulturowych*, red. M. Dziekanowska, M. Wójcicka, Lublin, s. 9–12.

- Schreiber Hanna, 2014, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe – brakujące ogniwo w systemie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce. Między terra incognita a terra nullius*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe. Materiały pokonferencyjne*, red. A. Rottermund, Warszawa, s. 157–174.
- Schreiber Hanna, 2020, *Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego – nadzieje i rzeczywistość*, [w:] *Własność intelektualna a dziedzictwo kulturowe. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kowalskiemu*, red. M. Jankowska, P. Gwoździewicz-Matan, P. Stec, Warszawa, s. 600–618.
- Seweryn Tadeusz, 1958, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa.
- Śliwiński Jakub, 2021, *Sprawozdanie z ratowniczych archeologicznych badań wykopaliskowych, przeprowadzonych na stanowisku nr 36 (AZP 62–45/177) w miejscowości Spycimierz, gm. Uniejów*.
- Smętkiewicz Katarzyna, Smętkiewicz Karolina, 2012, *Walory przyrodnicze gminy Uniejów – formy ochrony przyrody*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 1, s. 95–119.
- Smyk Katarzyna, 2012, *Sakralne wymiary drogi*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG”, nr 17, *Sacrum w krajobrazie*, s. 122–137.
- Smyk Katarzyna, 2018, *Kwietne dywany na Boże Ciało w przekazach mieszkańców parafii Spycimierz*, „Twórczość Ludowa”, nr 3–4, s. 27–31.
- Smyk Katarzyna, 2020a, *Obrzęd jako tekst kultury. Przykład Bożego Ciała w Spycimierzu*, Lublin.
- Smyk Katarzyna, 2020b, *Rekomendacje dla depozytariuszy do planu ochrony zjawiska procesji Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu na lata 2020–2024*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk, A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 175–182.
- Smyk Katarzyna, 2020c, *Zagrożenia wobec tradycji Bożego Ciała w Spycimierzu jako niematerialnego dziedzictwa kulturowego i sposoby przeciwdziałania*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk, A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 151–171.

- Smyk Katarzyna, Włodarczyk Bogdan, Jełowicki Arkadiusz (red.), 2020a, *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, Uniejów–Wrocław.
- Smyk Katarzyna, Włodarczyk Bogdan, Jełowicki Arkadiusz, 2020b, *Od badań terenowych do rekomendacji – spycimierska praktyka ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk i A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 68–72.
- Sobczak Jerzy, 2004, *Boże Ciało w Spycimierzu*, [w:] *Wielkopolska nasza kraina*, t. 3. *Rzecz o wybitnych ludziach, kulturze ludowej i turystyce Wielkopolski*, red. W. Łęcki, Poznań, s. 122–123.
- Stasiak Ludwik, 1913, *Przydrożne Męki Pańskie (odezwa do naszego duchowieństwa)*, „Ziemia”, R. 4, nr 52, s. 850–851.
- Szacki Jerzy, 2011, *Tradycja*, Warszawa.
- Szczepański Marek Stanisław, Ślęzak-Tazbir Weronika, 2010, *Region i społeczność lokalna w perspektywie socjologicznej*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 13–33.
- Szendoł Bartłomiej, 2014, *Studium w zakresie rozpoznawania potrzeb, możliwości oraz celowości wykonania przedsięwzięcia w zakresie retencjonowania wody*, opracowanie wykonane na zlecenie Gminy Uniejów, w maszynopisie.
- Szkutnik Piotr, 2019, *Początki tworzenia kompozycji z kwiatów na trasie Bożego Ciała w Spycimierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 111, s. 335–339.
- Szymański Michał, Śliwiński Jakub, 2021, *Zarys historii przemian topograficznych przykościelnej części Spycimierza (gmina Uniejów)*, „Biuletyn Uniejowski”, t. 10, s. 71–96.
- Szymczak Jan (red.), 2021, *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 1. *Do roku 1918*, t. 2. *Lata 1918–2020*, Łódź–Uniejów.
- Szymczak Jan, 2021, *Kasztelania spycimierska i kształtowanie się uniejowskiego regionu osadniczego do końca XVI wieku*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 1. *Do roku 1918*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 37–127.

- Szymczakowa Alicja, Gąsiorowski Antoni (red.), 1985, *Urzednicy łączycy, sieradzczy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, Wrocław.
- Tarkowska Elżbieta, 2012, *Pamięć w kulturze terażniejszości*, [w]: *Kultura jako pamięć. Posttradycyjalne znaczenie przeszłości*, red. E. Hałas, Kraków.
- Teodorowicz-Czerepińska Jadwiga, 1963, *Grupa kapliczek z kolumnami w pow. jasielskim*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. 17, nr 3–4, s. 183–193.
- Tomaszczuk Agnieszka, 2004, *Kwietny kobierzec. O obchodach święta Bożego Ciała w Spycimierzu*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, t. 58, nr 1–2, s. 211–218.
- Trzaska Magdalena, 2021, *Boże Ciało po spycimiersku*, [wywiad z Marią Pelką], „Kultura Wsi”, nr 14 (3), s. 28–33.
- Tyczyno Andrzej R., 2013, *100 lat budowania społeczeństwa obywatelskiego na Ziemi Uniejowskiej*, Uniejów.
- Tymochowicz Mariola, 2011, *Współczesne formy kapliczek i krzyży przydrożnych (na przykładzie województwa lubelskiego)*, [w:] *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin, s. 265–277.
- Waingertner Przemysław, 2021, *W Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 2. *Lata 1918–2020*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 17–108.
- White Hayden, 2000, *Poetyka pisarstwa historycznego*, tł. E. Domańska, M. Loba, A. Marciniak, M. Wilczyński, red. E. Domańska, M. Wilczyński, Kraków.
- Wojciechowska Jolanta, 2018, *Agroturystyka. Signum turystyki i obszarów wiejskich*, Warszawa.
- Wojciechowska Jolanta, Kupis Wioleta, 2014, *Pamiętki turystyczne regionu łowickiego inspirowane kulturą ludową*, „Folia Turistica”, nr 31, s. 105–124.
- Wojciechowska Jolanta, Włodarczyk Bogdan, 2020, *Przestrzeń sacrum i profanum w trakcie uroczystości Bożego Ciała w Spycimierzu*, [w:] *Procesja Bożego Ciała z tradycją kwiatnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony*, red. K. Smyk, współpraca B. Włodarczyk, A. Jełowicki, Uniejów–Wrocław, s. 98–113.

- Wójcik Tomasz (red.), 2014, *Zapamiętane z Brückstädt. Wspomnienia wojenne mieszkańców ziemi uniejowskiej*, Uniejów.
- Wójcik Tomasz, 2006, *Dziewięćset lat parafii w Spycimierzu*, „W Uniejowie”, nr 26, s. 7–8.
- Wójcik Tomasz, 2021, *Uniejów i region uniejowski w okresie II wojny światowej*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 2. *Lata 1918–2020*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 111–210.
- Wypych Piotr, 2020, *Kapliczki, krzyże i figury przydrożne województwa łódzkiego*, Łódź.
- Zalasińska Katarzyna (red.), 2020, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa, Art. 3 [Słowniczek], Art. 6 [Wykaz obiektów podlegających ochronie], dostęp w bazie LEX.
- Zaręba Dominika, 2000, *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, Warszawa.
- Zaręba Dominika, 2010, *Ekoturystyka*, Warszawa.
- Żerek-Kleszcz Hanka, 2021, *Uniejów i jego zaplecze gospodarcze w XVII–XVIII wieku*, [w:] *Miasto Uniejów i region spycimiersko-uniejowski poprzez wieki*, t. 1. *Do roku 1918*, red. J. Szymczak, Łódź–Uniejów, s. 215–404.
- Ziętał Katarzyna, 2012, *Wstęp*, [w:] *Archiwistyka społeczna*, Warszawa, s. 7–13.
- Zwolakiewicz Henryk, 1929, *Krzyże żelazne, szczytowe i ozdoby krzyżów przydrożnych z okolic Łęcznej*, „Orli Lot”, R. 10, nr 6, s. 126–129.

Noty o autorach

mgr Michał Duda

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji. Zainteresowania badawcze: geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, geografia turystyki, turystyka aktywna i specjalistyczna.

ORCID 0000-0003-4227-1418

dr Jolanta Dragan

Doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o kulturze, kustosz Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, archeolog i etnograf, muzyk (UMCS, UJ). Zajmuje się folklorem i obrzędowością w tradycyjnej kulturze. Jest członkiem komisji wielu konkursów międzynarodowych, ogólnopolskich, regionalnych i wojewódzkich, związanych z kulturą ludową, prowadzi seminaria i szkolenia dla animatorów kultury w zakresie obrzędowości i folkloru. Autorka artykułów naukowych i popularnonaukowych związanych z ww. zagadnieniami. Od wielu lat koordynuje prace badawcze nad kulturą ludową Rzeszowszczyzny, prowadzone przez pracowników różnych ośrodków naukowych i instytucji kultury. W 2021 roku obroniła z wyróżnieniem pracę doktorską pt. *Len w polskiej kulturze tradycyjnej* w Instytucie Nauk o Kulturze UMCS w Lublinie, której promotorem był prof. dr hab. Jan Adamowski.

mgr inż. Jacek Janowski

Polska Organizacja Turystyczna (POT). Specjalizuje się w marketingu terytorialnym. Jego domeną jest kształtowanie i promocja produktu turystycznego. Jest współautorem jednego z najważniejszych narzędzi wykorzystywanych przez POT, czyli konkursu „na Najlepszy Produkt Turystyczny – Certyfikaty POT” i wprowadzenia kategorii Złoty Certyfikat oraz modelu wspólnej organizacji konkursu z regionalny-

mi organizacjami turystycznymi. Posiada doświadczenia związane z organizacją dużych wydarzeń promocyjnych, w tym inaugurującego oraz finalizującego kampanię Polski pn. „Chopin the Course”. Koordynował m.in. takie kampanie promocyjne, jak: „Polska zobacz więcej – weekend za pół ceny”, „Turystyczne Mistrzostwa Blogerów”, „Na wsi najlepiej – 12 dobrych praktyk w turystyce wiejskiej”, „Erasmus Poland”.

dr Arkadiusz Jełowicki

Kustosz dyplomowany, kierownik Działu Badań Dziedzictwa Kulturowego Wsi i Rolnictwa w Muzeum Narodowym Rolnictwa w Szreniawie. Muzealnik, etnolog i badacz terenowy. Redaktor naczelný rocznika „Dziedzictwo Kulturowe Wsi”. Głównym obszarem jego zainteresowań jest niematerialne dziedzictwo kulturowe w licznych jego kontekstach: dokumentacyjnym, archiwizacyjnym, upowszechnieniowym oraz współczesna recepcja kultury tradycyjnej. Od 2019 roku członek Rady ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

mgr Józef Kaczmarek

Burmistrz Uniejowa, absolwent Wydziału Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Kwalifikacje: Organizacja i Zarządzanie, Studium Polityki Rolnej Współpracy Europejskiej, Certyfikat Menadżera Zarządzania Jakością w Oświacie. Od czasu objęcia stanowiska burmistrza konsekwentnie realizuje koncepcję turystycznego rozwoju Uniejowa. Za cel postawił sobie rozwój gospodarczy miasta i gminy Uniejów poprzez doprowadzenie do szerokiego zagospodarowania wody geotermalnej, w szczególności na cele lecznicze, rekreacyjne i grzewcze. Pomysłodawca i realizator wielokrotnie nagradzanego projektu „Termy Uniejów”, jednego z 7 cudów Funduszy Europejskich. W 2012 roku doprowadził do uzyskania statusu uzdrowiska termalnego, dzięki czemu Uniejów stał się 45. uzdrowiskiem w Polsce, będąc jednocześnie pierwszym uzdrowiskiem w regionie łódzkim i pierwszym uzdrowiskiem termalnym w kraju.

dr Beata Krakowiak

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji. Zainteresowania badawcze: geografia społeczno-ekonomiczna, geografia turystyki, turystyka, muzealnictwo.

ORCID 0000-0001-6364-6579.

dr Magdalena Kwiecińska

Etnolog, absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego, kustosz Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, członek Rady ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Od kilkunastu lat prowadzi etnograficzne badania terenowe w Polsce i za granicą z zakresu tradycyjnego rzemiosła i rękodzieła, etnomuzykologii, dziedzictwa kulturowego Karpat. Jako ekspert pracowała przy wniosku o wpis szopkarstwa krakowskiego na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO*. Laureatka Nagrody Województwa Małopolskiego im. Romana Reinfussa w 2019 roku.

ORCID 0000-0002-0767-7626

dr Jolanta Latosińska

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji. Zainteresowania badawcze: geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, geografia turystyki, działalność biur podróży.

ORCID 0000-0003-4886-7853.

dr Marzena Makowska-Iskierka

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji. Zainteresowania badawcze: geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, geografia turystyki, turystyka, turystyczne i rekreacyjne wykorzystanie stref podmiejskich dużych miast.

ORCID 0000-0003-4163-7561

mgr Agnieszka Owczarek

Absolwentka Wydziału Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ma kilkuletnie doświadczenie w Dziale Promocji w Urzędzie Miasta w Uniejowie, gdzie oprócz działań na rzecz promocji gminy zajmuje się współpracą z miastami partnerskimi.

mgr Anna Pajak-Kowalska

Pracownik Urzędu Miasta w Uniejowie od 2013 roku, obecnie zajmuje stanowisko inspektora ds. ochrony środowiska. Uczestnik licznych szkoleń z zakresu ochrony środowiska. Ukończyła w 2010 roku studia magisterskie na Uniwersytecie Łódzkim na kierunku administracja.

dr hab. Katarzyna Smyk, prof. UMCS

Instytut Nauk o Kulturze, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Językoznawca, kulturoznawca, folklorystka. Zainteresowania naukowe: kultura współczesna i tradycyjna w ujęciu antropologicznym, w perspektywie komunikacyjnej, semiotycznej i aksjologicznej; zjawiska i modalności myślenia potocznego i zasadniczych dla nich kategorii kulturowych. Od 2015 roku członek Rady ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego; przewodnicząca na kadencję 2019–2022. Z parafianami spycimierskimi i gminą Uniejów współpracuje od 2018 roku.

ORCID: 0000-0002-0435-8873

mgr Andrzej Szoszkiewicz

Specjalizuje się w marketingu i budowie marek, broker dobrych praktyk, w tym w zakresie dziedzictwa kultury. Uczestnik kilku projektów wspieranych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Współautor wniosków o wpis na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* i *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości*.

dr hab. Bogdan Włodarczyk, prof. UŁ

Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast i Turyzmu. Zainteresowania badawcze: geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, geografia turystyki, przestrzeń turystyczna, produkt turystyczny, geografia hotelarstwa.

ORCID 0000-0003-4744-5886

dr hab. Jolanta Wojciechowska, prof. UŁ

Geograf, specjalista w zakresie turystyki na obszarach wiejskich i agroturystyki, pracownik Instytutu Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania badawcze: badania naukowe w zakresie turystyki, w tym turystyki wiejskiej, agroturystyki, aktywizacji turystycznej oraz dziedzictwa kulturowego terenów wiejskich. Brała udział w projektach zamawianych i celowych jako ekspert do spraw agroturystyki, turystyki wiejskiej, w tym dziedzictwa kulturowego. Współpracowała z samorządami gmin, lokalnymi i regionalnymi stowarzyszeniami turystycznymi, ośrodkami doradztwa rolniczego oraz innymi organizacjami, samorządami i instytucjami na terenie całego kraju w zakresie aktywizacji terenu poprzez rozwój turystyki, szczególnie agroturystyki.

ORCID 0000-0002-0386-0749

mgr Tomasz Wójcik

Przewodniczący Rady Miejskiej w Uniejowie, historyk – regionalista. Zainteresowania badawcze: historia najnowsza, wojna polsko-niemiecka we wrześniu 1939 roku, dzieje regionu spycimiersko-uniejowskiego. Redaktor naukowy, autor i współautor wielu książek i artykułów na temat historii Uniejowa i okolic. Wieloletni redaktor naczelny kwartalnika „W Uniejowie”. Pasję badacza łączy z pracą społeczną na rzecz rozwoju miasta i gminy Uniejów oraz społeczności lokalnej.

dr hab. Magdalena Ziółkowska, prof. UAM

Wydział Socjologii, Uniwersytet im. Adam Mickiewicza w Poznaniu. Antropolożka kulturowa i socjolożka. Zainteresowania naukowe: społeczno-kulturowy wymiar widowisk tauromachicznych w Hiszpanii (głównie corrida de toros); zagadnienia śmierci w kulturze i społeczeństwie, szeroko rozumiany kontekst tradycji lokalnych; relacje międzygatunkowe, ze szczególnym uwzględnieniem relacji człowiek – zwierzę – roślina. W przeszłości zajmowała się tradycyjnymi kulturami Indian z Amazonii Boliwijskiej, gdzie prowadziła wielomiesięczne badania terenowe.

ORCID: 0000-0002-9203-3883

Summary

Intangible heritage in the cultural and natural landscape. An example of Corpus Christi in Spycimierz. Research report and recommendations

Edited by **Katarzyna Smyk**

Project, research and report concept: **Katarzyna Smyk** and **Andrzej Szoszkiewicz**

The publication was created as part of the project “Flower carpets tradition for Corpus Christi procession in Spycimierz in the context of the cultural and natural landscape”, financed by the Ministry of Culture, National Heritage, and Sport in the scope of the programme “Folk and traditional culture” in the years 2021–2022. It takes up and details the problems encountered during the implementation of two previous projects in the Spycimierz parish in 2018–2020, which culminated in the publication *Flower carpets tradition for Corpus Christi procession in Spycimierz: research report and recommendations for the safeguarding plan*, published in 2020. It includes almost 340 detailed recommendations made by researchers and authors of expert evaluations. In the course of public consultations and discussions on these recommendations, the bearers, together with the authorities of the commune, decided to deal – in a participatory model – with three issues in the next two years: (a) the concept of the educational offer of the cultural institution under construction in Spycimierz, called Spycimierz Corpus Christi Centre, (b) the concept of a Spycimierz Corpus Christi Centre-related sustainable tourism product based on in-

tangible heritage, and (c) building of the Spycimierz Social Archive from scratch. The whole process is guided by the ideas of the 2003 *UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.

The coordinator of the project, Katarzyna Smyk, Ph.D., Professor of the Maria Curie-Skłodowska University, laid down a theoretical and methodological foundation – the holistic safeguarding of intangible cultural heritage in the context of the cultural and natural landscape. Together with Andrzej Szoszkievicz, they developed the concept of the project, research and report. The implementation of the project was the responsibility of the Municipal and Communal Public Library in Uniejów, led by director Beata Szymczak.

The project has a pioneering character, as previously in Poland there was no methodically, systematically, interdisciplinarily and participatively developed or implemented practice for the safeguarding of intangible cultural heritage together with the socio-natural-cultural environment. The significance of the project activities is also underlined by the entry of the tradition of arranging flower carpets in Spycimierz (together with four parishes in the Opole region: Klucz, Olszowa, Zalesie Śląskie and Zimna Wódka) on the *UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*. The researchers, authors of expert opinions and recommendations worked with a sense of responsibility for the community of bearers and for the durability of their intangible heritage.

In terms of nature and landscape, Spycimierz is situated in the Middle Warta Valley, which stretches across the Łódzkie and Wielkopolskie Voivodeships. Such an area has the potential to integrate the activities of many communities, regardless of administrative divisions. This fits in with the idea of sustainable development promoted by UNESCO, supporting cultural phenomena of supralocal level, building a platform for cooperation at the regional level, with respect for all expressions of locality.

Faced with the landscape and cultural context understood in this way, an interdisciplinary approach was implemented, hence the participation – in addition to the bearers – of researchers from various fields, including cultural anthropologists, folklorists, ethnographers, geographers, naturalists, historians, cultural historians, heritologists, as well as practitioners involved in, among other things, education on heritage safe-

guarding, creation of tourism products, branding, archives, etc. These two dimensions – research and practice – were equally present in the project. Field research was carried out by teams of researchers: an ethnographic team, a socio-spatial team, and a single historian. In the course of the project, cooperation was established with institutions and organisations connected with material heritage, such as: Municipal Enterprise “Termy Uniejów”, Municipal Cultural Centre, Municipal Library, Hunters’ Circle “Gęgawa” in Uniejów, Uniejów Forest District, Turek Forest District, Poddębice Forest District, and the parish priest of the Collegiate Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Uniejów. These stakeholders of intangible heritage met with parishioners, the parish priest from Spycimierz, the municipal authorities and municipal staff during debates, workshops, lectures, readings, and community consultations. As a practical measure, the Social Archive of Spycimierz was created by the bearers and Dr. Jędrzej Kałużny, according to the principles developed during the consultations and workshops together with Dr. Arkadiusz Jelowicki. Under the guidance of Andrzej Szoszkievicz, the visual identity of the Spycimierz Corpus Christi Centre was created, accompanied by a series of public consultations with the bearers. Based on the results of ethnographic, socio-spatial, and historical research published in this volume, it is planned to present the developed concept of a sustainable tourism product at the end of the project – in autumn. In turn, the future staff of the Centre will face the task of preparing the objectives of the educational offer, which the reading of this volume should make possible. More details on the topic are provided in the introductory chapter of the volume: **Chapter 1. Cultural and natural landscape of the Spycimierz intangible heritage: advantages, obstacles, research and opening of the perspectives – Katarzyna Smyk**

Chapter 2. Cultural and natural heritage of Uniejów Municipality: wealth to cultivate – Józef Kaczmarek, Agnieszka Owczarek

The authors present nine centuries of Uniejów history, its natural wealth in the form of thermal water deposits and intangible heritage included in *the UNESCO List*. They outline the principles of opening up cultural resources to entrepreneurs and tourists and emphasise the importance of residents’ participation in all heritage processes.

Part I. EXPERT OPINIONS

Chapter 3. Geographical environment of Spycimierz – *Bogdan Włodarczyk, Michał Duda*

Spycimierz is a village of early medieval origins and at the same time a classic, historical example of a multipath, i.e. a village characterised by an irregular building structure and a complicated distribution of plots. It is a unique relic of settlement from the early feudal period, which is a valuable element of the rural cultural landscape in central Poland. In the ground there are limestone-marl rocks of marine origin from the Upper Cretaceous period. They were exploited and used economically and are therefore found in the walls of houses and farm buildings. The agroclimate index for Spycimierz is 94 (on a scale of up to 100), which may indicate a favourable factor for the cultivation of flowers in the area.

Chapter 4. Natural assets of the parish of Spycimierz – *Anna Pająk-Kowalska*

The author takes a closer look at the protected areas located in the area, the rich fauna and flora, providing an insight into the natural wealth of Spycimierz. She writes about the unknown biodiversity of the village and its close vicinity. The indication of environmental aspects in the volume will allow a better understanding of the various processes occurring in the ecosystem and facilitate the perception of nature through the eyes of a naturalist.

Chapter 5. History of the village of Spycimierz parish – *Tomasz Wójcik*

The aim of this overview text is to present the history of the villages of the parish of Spycimierz in the light of the results of the most recent historiography. In a synthetic way the author presents the history of Spycimierz, Człopy and its parts – the settlement of Człopki, the villages of Zieleń, Spycimierz-Kolonia and Kaczka as well as Leśnik, paying attention to different settlement forms.

Chapter 6. The construction of a church in Spycimierz as an identity-forming process – *Magdalena Ziółkowska*

The author indicates the possible directions of the construction of local identity, connected with the construction of the church in Spy-

cimierz. Identity-forming processes are linked to a number of factors, such as: experiences of individuals in social life, educational path or community creation of local and cultural reality. The construction of the church as a sacred place is based, among other things, on revealing the manifestations of these conditions.

Chapter 7. The crosses and shrines of Spycimierz – Jolanta Dragan, Katarzyna Smyk

The authors discuss the variety of forms of small sacral architecture in the parish of Spycimierz according to the criteria of form and material. They analyse the motivations for setting these objects and the religious and social practices that took and/or are taking place around them. They conclude that crosses and chapels remain a permanent element of the local cultural landscape, connect generations and are valued very highly, so they can serve to strengthen the sense of identity and sustainable development of the local community.

Chapter 8. Remembrance of the church builders in Spycimierz and their role in integrating the parish community – Magdalena Kwiecińska

Appreciation of one's own heritage is one of the processes of strengthening group ties and shaping local identity. The community of parishioners – the bearers of the Corpus Christi tradition in Spycimierz – is united by the memory of the joint effort to build the church and the people involved. They are essentially all those who in the 1980s were capable of supporting this undertaking. Among them we can single out the community leaders who played a significant role in integrating the parishioners.

Chapter 9. The routes of the Corpus Christi procession in Spycimierz: an attempt at reconstruction – Tomasz Wójcik

Thanks to interviews with parishioners and clergy, the author identified six variants of the procession route in the period from the late 1960s to the beginning of the present century. He believes they are representative and, while allowing for some minor differences and deviations in different years, illustrate the main alternative route options. The author also identifies factors influencing the choice of route and recurrent forms of action by the village community of Spycimierz parish.

Chapter 10. Social Archive of Spycimierz (SAS): idea, objectives, and methodology – Arkadiusz Jełowicki

The author introduces the ideological, methodological, and technical aspects of the creation of social archives. It relates them to the conditions for the functioning of the Spycimierz cultural community and makes the necessary proposals for the creation of such an institution within it. He presents the stages of the creation of the Social Archive of Spycimierz, and in the appendix to the chapter he includes the archival unit card and instructions for filling it out.

Chapter 11. Non-material heritage as a product of sustainable tourism – Jacek Janowski

The author puts in order the notions and definitions related to tourism product in the aspect of sustainable development criteria. He presents examples of Polish intangible heritage, including those on *The UNESCO List*. This can be used to build an integrated tourist product of Spycimierz and Uniejów, the main attraction of which will be the tradition of arranging flower carpets for the Corpus Christi procession in Spycimierz. This will contribute to the development of tourism in the Uniejów municipality and increase tourist interest.

Chapter 12. Opinions of the local community and visitors on the development of tourism in Spycimierz – Marzena Makowska-Iskierka, Jolanta Latosińska

The authors present the results of field research carried out in Spycimierz in 2021–2022, necessary to develop the concept of a tourist product and to indicate recommended directions of tourism development. The chapter consists of four parts. The first presents the methodology of the research, the second shows the opinions of local residents about the proposals for tourism development in the village, the third focuses on the opinions of visitors about the proposals for tourism products of Spycimierz, and the last focuses on the opinions and actions of representatives of local government and local support entities regarding the further development of the village.

Chapter 13. The concept of sustainable tourism product of Spycimierz – Beata Krakowiak, Jolanta Wojciechowska

The aim of this work is to present the concept of a tourism product called “Spycimierz – a flower village” as a supplement to and to make

more attractive the existing offer of the Uniejów spa. The concept consists of proposals in the category of simple and complex products such as: tourist souvenir, agrarian festivals, plein air painting, sites of local creative initiatives, demonstration gardens, viewpoints and hiking trails.

Chapter 14. Can tradition be branded? The example of Spycimierz Corpus Christi – Andrzej Szoszkiewicz

According to the author, the example of the tradition of arranging flower carpets for the Corpus Christi procession in Spycimierz shows that branding benefits the recognition of the element and binds the community of bearers together. It is important that the brand is built by experts with the active participation of the bearers. Entries on *The National List of Intangible Cultural Heritage* and *The UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* significantly increase recognition. However, their impact on the brand could be greater if the rules on the use of logos were at least as arranged as for historical and natural heritage.

PART II. RECOMMENDATIONS

Chapter 15. Idea and methodology of preparing recommendations for safeguarding activities of the Flower carpets tradition for Corpus Christi procession in Spycimierz in the context of cultural and natural landscape – Katarzyna Smyk

The author discusses the idea and methodology of preparing a recommendation for safeguarding measures for the Flower carpets tradition for Corpus Christi procession in Spycimierz in the context of the cultural and natural landscape. She reminds us that the recommendation is not an order, but only a proposal from experts to the parishioners of Spycimierz and their partners in heritage safeguarding. Important conditions for shaping the safeguarding plan of the Spycimierz tradition are its inscription on *The UNESCO List* and the construction of the Spycimierz Corpus Christi Centre – a museum and educational institution. The parishioners and municipal authorities asked experts to assist the bearers, the future management of the Spycimierz Corpus Christi Centre and the municipal entities in planning the activities of this institution and shaping a sustainable tourism product.

Chapter 16. Summary of recommendations for safeguarding activities of the Flower carpets tradition for Corpus Christi procession in Spycimierz in the context of the cultural and natural landscape – edited by Katarzyna Smyk

The first part of the expert opinions includes advice on shaping the offer of the Spycimierz Corpus Christi Centre, addressed to the organiser (local government) and the management of the Centre, taking into account, of course, the bearers as partners in all activities. Within this part, three areas were distinguished:

- I.1. The Centre's programme orientation – taking into account the intangible heritage in the context of the historical, cultural and natural landscape.
- I.2. Forms of activity of the Centre for the holistic preservation of heritage – the most urgent (perspective of three years) needs, with particular emphasis on the educational offer (and indication of the recipient).
- I.3. Forms of activity of the Centre for the holistic preservation of heritage – further plans (10-year perspective), with particular reference to the educational offer.

In the second part, focused on the Spycimierz sustainable tourism product, seven thematic areas were indicated to the experts who were asked for in-depth reflection and detailed advice:

- II.1. Historical-cultural-natural potential that is worth to / should be exploited.
- II.2. Preserving the specificity and uniqueness of the Spycimierz tourist product.
- II.3. Target audience of the tourist offer.
- II.4. Aspect of tourist infrastructure.
- II.5. Cooperation of various entities. With whom to cooperate and to what extent?
- II.6. The role of bearers in creating and managing a sustainable tourism product.
- II.7. Identification of threats to intangible heritage and the community of bearers in the aspect of tourism.

The volume closes with a bibliography and notes about the authors.

Spycimierskie
Boże Ciało

ISBN 978-83-958812-2-0

9 788395 881220